

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT

**LİBERALİZMDEN KORUMACILIĞA YÖNELEN OSMANLI İKTİSAT
DÜŞÜNCESİ: NAMIK KEMAL-SAKIZLI OHANNES EFENDİ –
AKYİĞİTZADE MUSA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali KARADENİZ

EYLÜL - 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali KARADENİZ

EYLÜL - 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT

**LİBERALİZMDEN KORUMACILIĞA YÖNELEN OSMANLI İKTİSAT
DÜŞÜNCESİ: NAMIK KEMAL-SAKIZLI OHANNES EFENDİ –
AKYİĞİTZADE MUSA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali KARADENİZ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fatih DAMLIBAĞ

EYLÜL – 2021

GÜMÜŞHANE

BİLDİRİM

Yüksek Lisans olarak hazırlamış olduğum “Liberalizmden Korumacılığa Yönelen Osmanlı İktisat Düşüncesi: Namık Kemal-Sakızlı Ohannes Efendi-Akyiğitzade Musa” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada yer aldığını taahhüt eder. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

01/09/ 2021

Ali KARADENİZ

ÖNSÖZ

Bu çalışmamda, Liberalizmde Korumacılığa Yönelen Osmanlı İktisat Düşüncesi: Namık Kemal-Sakızlı Ohannes Efendi–Akyiğitzade Musa düşünürlerin, dönemin iktisadi yapısı incelenmiş olup, Osmanlı Devleti liberalizm ve korumacılığı hangi dönemde savunmaya başladığı belirtilmiştir.

Eğitici olduğu kadar zorlu olan bu süreçte tezimin her aşamasında yaptığı yönlendirme ve katkı için tez danışmanım Doç. Dr. Fatih DAMLIBAĞ' a başta olmak üzere, hayatımın her alanında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşim Irmak KARADENİZ' e, kızım Nil'e çabalarım katkı sağlayan arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ediyorum.

Gümüşhane – 2021

Ali KARADENİZ

ÖZET

KARADENİZ, Ali. Liberalizmde Korumacılığa Yönelen Osmanlı İktisat Düşüncesi: Namık Kemal-Sakızlı Ohannes Efendi–Akyiğitzade Musa, Yüksek Lisans Tezi, 2021 (XII-135).

Bu tezde; ilk olarak Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa gibi düşünür ve devlet adamlarının yaklaşımlarından bahsedilmiştir. Sonrasında Osmanlı Sanayi, Ticaret ve Tarım Alanında Açılan Okullar, Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi, Milli Bankalar, Milli Fabrikalar, II. Meşrutiyetten Sonra Sanayileşme Anlayışı, Köylüyü Topraklandırma Politikaları, Milli İktisat ve Milli Burjuvazi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ticaret ve Sanayi Politikaları, Ulaşım ve Sermaye başlıklarına değinilmiştir. Akabinde liberalizm ve korumacılık kavramlarına değinilmiştir. Osmanlı Devleti ekonomisinin liberalizmden korumacılığa yönelik sürecinden bahsedilmiştir. Korumacılığa yönelişin nedenleri anlatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı nasıl finanse ettiği ve karşılaştığı sorunları nasıl çözdüğü anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki politikalarında dönemin düşünürlerinin etkisinin olup olmadığı incelenmek istenmiştir. Liberalizmin mi yoksa korumacılık mı daha faydalı sorusuna cevap aranmıştır. Ayrıca korumacılığın Osmanlı Devleti için daha faydalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Liberalizmin Osmanlı Devleti'ne uygun olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Liberalizm, Korumacılık, Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa, Osmanlı İktisat Düşüncesi gibi başlıklara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Korumacılık, Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa, Osmanlı İktisat Düşüncesi

ABSTRACT

KARADENİZ, Ali. Ottoman Economic Thought towards protectionism in liberalism: Namık Kemal-Sakızlı Ohannes Efendi– Akyiğitzade Musa, Master's thesis, 2021 (XII-135).

It is mentioned in this thesis; first of all, the approaches of thinkers and statesmen such as Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi and Akyiğitzade Musa. After that, schools opened in the field of Ottoman Industry, Trade and Agriculture, sending students to Europe, National Banks, National factories, II. After legitimacy, the understanding of industrialization, the policies of grounding the Peasant, the national economy and the national bourgeoisie, the trade and industrial policies of the Union and Progress Society, Transport and capital were mentioned. The process of turning the economy of the Ottoman state from liberalism to protectionism has been mentioned. Again, in this study, the reasons for the orientation to protectionism are explained. He was told how he financed the first World War and solved the problems he faced. In the policies of the Ottoman Empire in the last period, it was asked to examine whether the thinkers of the period had influence. An answer to the question of whether liberalism or protectionism is more useful was sought, and it was also concluded that protectionism is more useful for the Ottoman State. As a result, liberalism was not suitable for the Ottoman State. As a result, liberalism, protectionism, Namik Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi and Akyiğitzade Musa, Ottoman economic thought were mentioned.

Keywords: Liberalism, protectionism, Namik Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi and Akyiğitzade Musa, Ottoman Economic Thought

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL VE ONAY	III
BİLDİRİM.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	XII

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NAMIK KEMAL, SAKIZLI OHANNES EFENDİ VE AKYİĞİTZADE MUSA’NIN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ6-51

1.1. Namık Kemal’in Yaşam Öyküsü ve Eserlerine Dair Özet Bir Sergileme (1840-1888).....	6
1.1.1. Sanayi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	9
1.1.2. Ticaret Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	10
1.1.3. Tarım Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	13
1.1.4. Vergi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	14
1.1.5. Nüfus Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	17
1.1.6. Taşımacılık Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	20
1.1.7. Bütçe Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	22
1.1.8. Hukuk Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	25
1.1.9. Eğitim Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	26
1.1.10. Genel Fikirleri ve Düşünceleri.....	28
1.1.11. Hürriyet Gazetesi ve Yayım Politikası.....	29

1.2. Sakızlı Ohannes Efendi'nin Yaşam Öyküsü ve Eserlerine Dair Özet Bir Sergileme(1836-1912).....	33
1.2.1. Milletlerin Servet Bilimi İlkeleri (İlm-i Servet-i Mîl).....	34
1.2.2. Serbest Girişim Özgürlüğü - Rekabet Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	35
1.2.3. Devlet Girişimciliği Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	37
1.2.4. Mülkiyet Hakkı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri	38
1.2.5. Güvenlik – Servet Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri	38
1.2.6. Serbest Ticaret Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	39
1.3. Akyığıtzade Musa'nın Yaşam Öyküsü ve Eserlerine Dair Özet Bir Sergileme (1865-1923).....	40
1.3.1. Servet Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	41
1.3.2. Bilim ve Medeniyet Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	42
1.3.3. Ticaret Politikasında Serbestlik ve Korumacılık Tartışmaları	42
1.3.4. Fiyat ve Para Politikası Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri	45
1.3.5. Ücret Yaklaşımı ve Ücretlerde Farklılaşma Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	46
1.3.6. Faiz Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	49
1.3.7. İşletmeci Kârı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	50
1.3.8. Toprak Geliri Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	50
1.3.9. Nüfus Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN İKTİSAT POLİTİKALARI ÜZERİNDE NAMIK KEMAL, SAKIZLI OHANNES EFENDİ VE AKYİĞİTZADE MUSA'NIN MUHTEMEL TESİRLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME	52-77
2.1. Sanayi, Ticaret ve Tarım Alanında Açılan Okullar.....	52
2.2. Gümrük Vergisinde Yapılan Değişiklikler.....	53
2.3. Milli Bankalar.....	57
2.4. Milli Fabrikalar (Devlet ve Özel Fabrikaları).....	58

2.4.1. Devlet Fabrikaları.....	59
2.4.2. Özel Fabrikalar.....	60
2.5. 19. Yüzyıl Sanayileşme Faaliyetleri ve Islah-ı Sanayi Komisyonu.....	61
2.6. II. Meşrutiyetten Sonra Sanayileşme Anlayışı.....	64
2.7. Köylüyü Topraklandırma Politikaları.....	66
2.8. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ticaret ve Sanayi Politikaları.....	68
2.9. Milli İktisat ve Milli Burjuvazi.....	70
2.10. Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi.....	71
2.11. Sermaye Sorunu.....	72
2.12. Ulaşım.....	73
2.12.1. Karayolları.....	73
2.12.2. Demiryolları.....	74
2.12.3. Denizyolları.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LİBERALİZMDEN KORUMACILIĞA OSMANLI İKTİSAT	
POLİTİKALARININ EVRİMİ.....	78-109
3.1. Liberalizm.....	78
3.1.1. Özel Mülkiyet.....	79
3.1.2. Tercih ve Girişim Özgürlüğü.....	80
3.1.3. Rekabet.....	80
3.1.4. Sınırlı Devlet.....	80
3.1.5. Serbest Ticaret.....	81
3.2. Osmanlı Devleti Dönemindeki Liberal Görüşler.....	81
3.3. Liberalizmden Korumacılığa Yönelmenin Nedenleri.....	82
3.3.1. Kapitülasyonlar.....	82
3.3.2. Dış Borçlanma.....	84
3.3.3. Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması.....	86
3.3.4. Dış Ticaret.....	87
3.4. Korumacılık.....	88

3.4.1. Korumacılığı Savunan Görüş ve Düşünceler	89
3.4.2. Korumacılığın Olumsuz Etkileri.....	90
3.4.3. Korumacılık Politika ve Aracı.....	90
3.5. Osmanlı Devleti'nin 19. Ve 20. Yüzyıldaki Korumacılık Politikaları.....	92
3.6. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki Ekonomisi.....	94
3.7. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Osmanlı'da Uygulanan Para Politikaları....	96
3.8. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki Sermaye Birikimi ve Milli Bankacılık.....	97
3.9. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Tarım Politikaları	100
3.10. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki Finansman ve Borçlanma Politikaları.....	102
3.10.1. İktisadi ve Mali Önlemler.....	102
3.10.2. Savaş Finansmanı.....	102
3.10.3. Kaime: Osmanlı Kâğıt Parası ve Evrak-ı Nakdiyye.....	103
3.10.4. İç Borçlanma.....	104
3.11. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki İaşe Sorunu ve Çözümler.....	104
3.11.1. Havayic-i Zaruriyye Komisyonu.....	105
3.11.2. Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye.....	105
3.11.3. Şeker ve Gaz Ticareti.....	106
3.12. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki Fiyat ve Spekülasyon Hareketleriyle Mücadelesi.....	106
3.12.1. Men-i İhtikâr Heyeti.....	107
3.12.2. Umur-ı İktisadiyye Nezareti.....	108
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	110
KAYNAKÇA.....	117
EKLER.....	127
Ek-1. 1908-1918 Osmanlı Devleti'nde Kurulan Anonim Şirketleri	128
ÖZGEÇMİŞ.....	126

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nin 1844-1914 Yılları Arasındaki Nüfusu.....	18
Tablo 2. Osmanlı Devleti'ne Gelen Balkan Göçmenleri: 1912-1920	19
Tablo 3. Osmanlı Devleti'nin Bugünkü Türkiye Cumhuriyet Sınırları Dâhilinde Kalan Nüfusunun Tahminleri (Hatay Hariç): 1884-1927.....	19
Tablo 4. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ve Asya'daki Demiryolları Avrupa'daki Demiryolları.....	21
Tablo 5. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ve Asya'daki Demiryolları	21
Tablo 6. Bütçelere Göre Devlet Gelirleri, Giderleri ve Bütçe Açıkları (1841- 1919)	23
Tablo 7. Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesindeki Makaleleri (1868-1869)	30
Tablo 8. Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesindeki Makaleleri (1869-1870)	32
Tablo 9. 1801 Yılında İngiltere'de Faal Nüfusun Sektörlere Dağılımı	48
Tablo 10. Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda Devlet Tarafından Kurulan Fabrikaları ...	59
Tablo 11. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Özel Sektörce Kurulan Fabrikalar.....	60
Tablo 12. Osmanlı Devleti'nde 1910 Sonrası Deniz Ticareti İçin Kurulan Şirketler	77

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatla ilgili kararlarında 1500 ile 1800 yılları arasında etkili olduğu savunulan ve Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temel unsurları sayılan değerler; iâşe ilkesi, gelenekçilik ve fiskalizmdir. İâşe ilkesinde, üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması esas hedeftir. İkinci ilke olan gelenekçilikte, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri ve eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişim eğilimlerini engelleme çabasıdır. Herhangi bir değişim çıktığı takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişimi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olmasıdır. Üçüncü ve son olarak Fiskalizm de, hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemek hedeflenir. Osmanlı iktisadi dünya görüşü bu üç ilkenin zamana, bölge ve sektörlerle göre değişen oranlarda birleşimlerinden meydana gelen bir nevi üçlü koordinat sistemi içinde kimliğini kazanmış ve bu kimliği ile iktisadi hayatı yönlendirdiği savunulabilir (Genç, 2000: 45, 48, 50, 52).

1820'lerden sonra ise Osmanlı Devleti'nin iktisat mantığında değişim başlamıştır. Bunun nedenleri olarak; Sanayi Devrimi, Avrupa'nın artan üretim kapasitesi ve verimliliğinin¹ artması, verilen imtiyaz ve kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı pazarlarına yönelen yabancı mal istilasına olduğu söylenebilir.² Avrupa'yla etkileşim içinde bulunan Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı(1839) ile başlayan ve II. Meşrutiyete(1908) kadar etkinliği süren liberal iktisadi politikalara yöneldiği ve uyguladığı savunulmuştur. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde iktisadi yapıdaki bozulmalar sebebiyle dönemin düşünce yapısında bazı sorgulamalar

¹ İngiliz üreticileri Sanayi Devrimi boyunca verimliliği sürekli yükseltmeyi başaramışlardır. 1815-1845 arasındaki 30 yıllık sürede pamuklu kumaş ihracatındaki fiyatlar yaklaşık % 75 oranında düşmüştür. Fakat İngiliz pamuklu dokuma sanayisi bu verimlilik artışı sayesinde kârlarını korumayı başarmıştır (Deane, 2000: 87).

² 1820'lerde Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan ticaretinin 10 kattan fazla artmıştır. Sanayi Devrimi ile teknolojik gelişmeler sebebiyle sanayi mamulleri fiyatları düşmesi ticaret hadlerini Osmanlı Devleti gibi tarımsal mallarda uzmanlaşmış ülkeler lehine olmuştur. Osmanlı'nın küçük sanayi sisteminin gerileyişini hızlandırmıştır (Tabakoğlu, 2015: 411).

yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin gelecekte nasıl bir yol izlemesi gerektiği sorgulanmıştır.

Bu aşamada Batı'yla artan etkileşim sonrası Osmanlı iktisat düşüncesinde etkinlik kazanan bu iki temel akımın temel değerleri aşağıdaki gibidir.

Liberalizmi, bireylerin ekonomik, sivil ve siyasi alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisini ve devletin ekonomiye müdahalesinin en az düzeye indirilmesini savunan bir doktrin olarak tanımlanmaktadır (Haydaroğlu ve Tatlısu, 2016: 34). 19. yüzyılda liberalizmin çıkışı liberte kavramından doğmuştur. Bu kavram liberal düşüncenin kendi içinde geçirdiği evrimin düşünce ve toplumsal hayattaki tesirlerini göstermiştir. Osmanlı toplumu için 19. yüzyılda biri Farsça kökenli serbesti, diğeri ise Arapça kökenli hürriyet olmak üzere iki kavram ortaya çıkmıştır. Serbesti somut olarak özgürlükleri tanımlamıştır. Hürriyet ise soyut olarak özgürlükleri ifade etmiştir (Bıçakçı, 2019: 172).

Korumacılığa gelince, bir ülkenin kendi ekonomisini veya sanayisini yabancı ülkelerin rekabetine karşı korumasıdır. Koruyuculuk yaygın biçimde ilk önce Merkantilizm ile başlamıştır. İktisadi liberalizmin tersi korumacılıktır (Kurtoglu, 2017: 231-232).

Liberalizm Osmanlı'da pek verimli olmamıştır. Çünkü liberalizm daha çok ulus devlet anlayışına uygundur. Devletin müdahalesinin daha az olduğu bir yapıya uygun olarak dizayn edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk liberalizm düşüncesi, Kanun-i Esasi ile ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin temsilcisi Namık Kemal'dir. Namık Kemal "sadece anayasalı bir yönetimin siyasi hürriyetin garantisi olacağından değil; aynı zamanda serbest ticareti savunması bakımından da liberal görüşün etkisi altında" kalmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti'ndeki aydın kesim, yönetimde meşrutiyetin etkin olmasını benimsemiştir. Ekonomide serbest ticareti savunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde liberalleşmenin gelişmesinde önemli katkıları olan diğer bir isim Sakızlı Ohannes Efendi'dir. A. Smith'in klasik liberalizmin beş temel ilkesi olarak kabul ettiği; özel mülkiyet, tercih ve girişim özgürlüğü, rekabet, sınırlı devlet ve serbest ticaretten etkilendikleri söylenebilir.

Liberalizmden korumacılığa yönelmede kapitülasyonlar, dış borçlanma, Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulması ve dış ticaret etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin dış ticareti, 20. yüzyıl başlarında temel ihraç malları olan tütün, incir, ham ipek, tiftik,

afyon, meşe palamudu, fındık, pamuk ve zeytinyağı gibi tarımsal ürünlerden oluşmuştur. 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin temel ithal malları ise tekstil ürünleri, giyim eşyaları, demiryolu malzemeleri, silah ve cephane, vb. mallardır (Pamuk, 1995: 28). Osmanlı Devleti 20. yüzyıla gelindiğinde, hammadde ihracatçısı ve mamul mal ithalatçısı durumuna gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin on yıllık aralarla verilen aşağıdaki ihracat ve ithalat verileri bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. 1878 yılında; ihracat=8.394, ithalat=20.009, 1888 yılında; ihracat=13.547, ithalat=19.457, 1898 yılında; ihracat=13.425, ithalat=26.621, 1908 yılında; ihracat=18.439, İthalat=31.432, 1913 yılında; ihracat=21.600, ithalat=41.842 milyon Osmanlı lirasıdır (Pamuk, 1995: 18). Bu süreçte Osmanlı Devleti hep dış açık vermiştir. Dış açık miktarının giderek arttığı savunulabilir. Bu durumdan kurtarmak için Akyiğitzade Musa, Osmanlı Devleti için korumacılık anlayışı yönelmesi gerektiğini savunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde korumacılık anlayışına Birinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. İttihat ve Terakki hükümeti korumacılık anlayışını ülkeye getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'yla yakınlaşan Osmanlı, onun ekonomide uyguladığı politikalardan etkilenmiştir. Osmanlı için faydalı olacak olanın Milli İktisat ve milli bir burjuva sınıfın oluşması gerektiği düşünülmüştür (Kurtoğlu, 2017: 231-232).

Osmanlı Devleti'nin korumacılığa yönelmesine sebep olan tarihi gelişmeler aşağıda belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde korumacılık ilk önce kapitülasyonlarla etkisini yitirmiştir. İlk verilen kapitülasyonlarda fazla ayrıcalık tanımasa da, Osmanlı Devleti'nin son döneminde bu ayrıcalıklar daha kapsamlı hale gelmiştir. 19. yüzyılla birlikte Osmanlı sanayisi yeni yeni kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde sanayi kuruluşları çok fazla ilerleyememiştir. Çünkü piyasa yabancı malların istilasına altındadır. Dışardan daha ucuza mal gelmiştir. Ülkede bu malı üretmek daha pahalıya mal olmuştur. Osmanlı'da yerli sanayi devlet desteğiyle kurulmaya çalışılmıştır. Birçok alanda sanayiye destek verilmiştir. Fakat kapitülasyonların varlığı ve artan Avrupa rekabeti bu çapaları çoğunlukla boşa çıkarmıştır. Yerel üretimi desteklemek isteyen Osmanlı Devleti, ayrıca savaş sebebiyle hiçbir mal gelmemesi korumacılık fikrini güçlendirmiştir. Dönemin şartları yerli mala yönelimi artırmıştır (Tuncer, 1994: 255-256).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge durumuna düşüren kapitülasyonlar kaldırmıştır. Hükümet yerli ve milli olana dönmüştür. Savaşın finanse edilmesi için hükümet bazı önlemler almıştır. Ekonomi güçlü olmadığı için bu önlemler etkili olmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yine de devletin ihtiyaçları için ülkenin kaynaklarını verimli kullanmaya çalışmıştır. Birçok yeni kurum açmıştır. Yurtdışından destekler almıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı dönemindeki ekonomisi, para politikaları, sermaye birikimi ve milli bankacılığı, tarım politikaları, finansman ve borçlanma politikaları, iâşe sorunu ve çözümleri, fiyat ve spekülasyon hareketlerini nasıl çözdüğü hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezde, Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa; düşünür ve devlet adamlarımızın ülke ekonomisi için öne sürdükleri fikir ve düşünceler anlatılmıştır. Bu şahıslar Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtulması için önerilerde bulunmuşlardır. Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa'nın sanayi, ticaret, tarım, eğitim, ulaşım, fabrikalar, bankalar, vergi ve sermaye sorunu gibi konularda önerilerini ve devletin bu konularda ne yapması gerektiği ile ilgili düşünceler anlatılmıştır.

Tez yazılırken aşağıdaki üç temel kaynaktan yararlanılmıştır. Bunlar:

Birincisi; Namık Kemal'in "Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri", Siyaset/Hukuk/Din/İktisat/Matbuat Bütün Makaleleri-I eserinde 133 makale mevcuttur. Kitabı hazırlayalar Nergiz Yılmaz Aydoğdu ve İsmail Kara'dır. Birinci baskısı Ocak 2015'te ve ikinci baskısı Şubat 2019 yılında Dergâh Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Kullanılan ikinci kaynak olan, Sakızlı Ohannes Efendi'nin eseri Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel'in ilk baskısı 1880 yılında yapılmıştır. Daha sonra 1885 yılında ikinci ve 1893 yılında üçüncü baskısı yayınlanmıştır. Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel iktisat alanında temel kaynak kabul edilmiştir. Mekteb-i Mülkiye'de uzun yıllar okutulmuştur (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 29). Eseri günümüz Türkçesine; Filiz Dığıroğlu, Hamdi Genç ve M. Erdem Özgür tarafından hazırlanmıştır. "Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde- I (Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel)" adıyla kazandırılmıştır. Dergâh Yayınları tarafından Mayıs 2015 yılında yayınlanmıştır.

Tezde kullanılan üçüncü kaynak, 1899 yılında "*İlm-i Servet Veyahut İlm-i İktisad: Kava'id Mühimme-İktisadiyyeyi Havi'dir.*" adlı eseri İstanbul'da yayınlanmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 26). Eseri günümüz Türkçesine; Gökçen Coşkun Albayrak,

Hamdi Genç ve Saim Çağrı Kocakaplan tarafından hazırlanmıştır. "Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde-II (İlm-i Servet Veyahut İlm-i İktisat)" adıyla kazandırılmıştır. Dergâh Yayınları tarafından Ocak 2016 yılında yayınlanmıştır.

Tezin ikinci bölümde ise Osmanlı Devleti'nin son dönemdeki ekonomi üzerine yaptığı yeniliklerden bahsedilmiştir. Sanayi, Ticaret ve Tarım Okulları Açılması, Gümrük Vergisi, Milli Bankalar, Milli Fabrikalar (Devlet ve Özel), Köylüyü Topraklandırma Politikaları, Ticaret ve Sanayi Politikaları, Milli İktisat ve Milli Burjuvazi, Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi, Sermaye Sorunu ve Ulaşım gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yaptığı yeniliklerin ne kadarının etkili olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yenilikleri yaparken nasıl yollar izlediği anlatılmıştır.

Tezin üçüncü bölümde liberalizm ve korumacılık kavramları açıklanmıştır. Liberalizmden korumacılığa yönelen devletin iç ve dış nedenlerinden bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki liberal görüşler üzerinde durulmuştur. Korumacılık tanımlanmış ve korumacılığı savunan görüş ve düşüncelere değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemimde korumacılık politikalarından bahsedilerek tez sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NAMIK KEMAL, SAKIZLI OHANNES EFENDİ VE AKYİĞİTZADE MUSA’NIN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa hayatları hakkında bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomide hangi parametrelere önem vermesi gerektiği anlatılmıştır. Sanayi, ticaret, tarım, vergi, nüfus ve sermaye sorunu konuları hakkında bilgiler verilmiştir.

1.1. Namık Kemal’in Yaşam Öyküsü ve Eserlerine Dair Özet Bir Sergileme (1840-1888)

Namık Kemal, 21 Aralık 1840 tarihinde Tekirdağ’da doğmuştur. Annesi Abdülatif Paşa’nın kızı Fatma Zehra Hanım’dır. Babası II. Abdülhamid’in müneccimbaşısı olan Mustafa Asım Bey’dir (Uçman, 1988: 219). Namık Kemal'in baba tarafından önceki kuşağı aşağıda belirtilmiştir.

Topal Osman Paşa Sadrazamlığa kadar yükselmiş önemli bir devlet adamıdır. Ratip Ahmet Paşa şiir ve fikirleriyle ön plana çıkmış bir vezirdir. Şemsettin Bey ise sarayda belli görevlerde çalışmıştır. Namık Kemal’in ilk ismi Mehmet Kemal'dir (Kısakürek, 2011: 13-21, 31). Anne ve babasını erken yaşta kaybetmiştir. Dedesi Abdülatif Paşa’nın yanında büyümüştür. Dedesi 1846 yılında Afyon kaymakamlığına atanmıştır. Namık Kemal Afyon'da Arapça ve Farsça dil eğitimi almıştır. 1848 yılında İstanbul’a döndüler burada ilk önce Beyazıt Rüştîyesinde daha sonra Valide Mektebi'nde eğitimini sürdürmüştür. 1853 yılında dedesi Kars Valiliğine atanmıştır. Kars’ta 1,5 sene kalmış, burada Divan Edebiyatı’nı öğrenmiştir. Abdülatif Paşa 1855 yılında Sofya kaymakamlığına atanmıştır. Namık Kemal’in asıl fikirleri burada gelişmiştir. 16 yaşında Niş kadısının kızı Nesime Hanımla evlendi, Feride, Ulviye ve Ali Ekrem adlarında üç çocuğu olmuştur (Uçman, 1988: 219-220).

Babîâlî Tercüme Odası'nda memurluğa başlamıştır. Divan Edebiyatı'na ilgisi artmış ve Leskofçalı Galip Bey'le tanışmıştır. *Encümen-i Şuara*³ topluluğuna katılmıştır. Bu dönemde İbrahim Şinasi ile tanışmıştır. Batı Edebiyatı'nı öğrenmeye başlamıştır. 1865 yılında Tasvir-i Efkâr gazetesini Şinasi kendisine bırakarak Fransa'ya gidince gazeteyi tek başına çıkarmaya başlamıştır. Halk Mekteplerinin açılması, erkekler gibi kızlarında okutulması, şehirlerde çıkan yangınlar için önlemler alınması, eğitim ve maliyenin yenilenmesi hakkında yazılar yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin de batılı ülkeler gibi Meşrutî Sisteme geçmesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüşü savunan *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'ne⁴ katılmıştır. 1867 yılında gazetesindeki yazılardan dolayı Erzurum vali yardımcılığına atanmıştır (Uçman, 1988: 220-221). Meşrutîyet ve hürriyet için yaptığı mücadeleyi kazanamayacağını anlayınca Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır (Çadırcı, 1991: 39). Namık Kemal Erzurum'a gitmeyerek Ziya Paşa ile birlikte Paris'e kaçmıştır. Londra'da Hürriyet adlı gazeteyi çıkarmışlardır. Bu gazete haftalık yayınlanmıştır. Gazete daha çok memleketteki idari ve sosyal sorunların nasıl çözülmesi gerektiği üzerine yazılar yazmıştır. Ziya Paşa ve cemiyetteki bir kısım arkadaşlarıyla bazı konularda ters düşmüştür. Bundan dolayı 64. sayıda gazeteden ayrılmıştır (Uçman, 1988: 222).

1872'de İstanbul'da İbret adlı gazeteyi çıkarmıştır. Bu gazetede hükümetin yolsuzluklarıyla ilgili yazılar yazmıştır (Çağan, 2012: 262). Gazete milli meselelere sahip çıkmıştır. Midhat Paşa'nın Bağdat valiliğinden istifasını konu alan "Garaz marazdır" makalesi nedeniyle gazete dört ay sonra kapatılmıştır. Namık Kemal Gelibolu'da başladığı ve İstanbul'da tamamladığı Vatan yahut Silistre'yi Güllü Agop Tiyatrosu'na teslim etmiştir. İlk gösterisinde seyirci vatani coşku ile Namık Kemal'e tezahürat yapmış ve gazeteye kadar yürümüştür. Bu olaylara İbret Gazetesi de alkış tutulmuştur. Bundan dolayı gazete 132. sayısından sonra süresiz kapatılmıştır (Uçman, 1988: 222-223). İbret Gazetesi 1873'te kapatılarak Namık Kemal Magosa'ya sürgün edilmiştir. II. Abdülhamit hakkında yazdığı yazılardan dolayı 6 ay hapis cezasına

³ *Encümen-i Şuara*, 19. yüzyıl Divan edebiyatı alanında şiir çalışmalarıyla tanınmış bir topluluktur. Bazı edebiyat araştırmacılarına göre Türk edebiyatının ilk edebi grubudur. Sanatçıların eserlerinde güncel meselelerden bahsedilmiştir. *Encümen-i Şuara* oluşumu 1861 yılına rastlamıştır. *Encümen-i Şuara* başkanı Leskofçalı Galip Bey'dir. 1862 yılından sonra dağılmaya başlamıştır (Çeçen, 2006: 133-134).

⁴Yeni Osmanlılar Cemiyeti 1865 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyet altı kişiden oluşmuştur. Namık Kemal, Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Sağır Ahmet Beyzade Mehmet, Refik ve Suphi Paşazade Ayetullah Bey'ler den oluşmuştur. Osmanlı aydınlarının hükümete karşı olduğu muhalif bir topluluktur. Devletin yeniden yapılanması ve kurumların çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek duruma getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Yetim, 2015: 5-6).

çarpıtılmıştır. Kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Kendi isteğiyle Midilli Adası'na vali olarak gitmiştir. Midilli Adası'ndaki çalışmalarından memnun olmayan Rumların şikâyetiyle Rodos Adası'na vali olarak atanmıştır. Rodos Adası'nda okullar açmıştır. İlk nüfus sayımını yapmıştır. Burada da yabancıların şikâyetiyle Sakız Adası'na atanmıştır. Bu adanın iklim şartları hastalanmasına neden olmuştur. 2 Aralık 1888 tarihinde Sakız Adası'nda yaşamını yitirmiştir. Sakız Adası'na defnedilmiştir. Arkadaşı Ebüziyya Tevfik II. Abdülhamid'e Namık Kemal'in Gelibolu'ya bağlı Bolayır Köyüne gömülmeyi istediğini iletmiştir. Bu istek doğrultusunda Namık Kemal'in naaşı Bolayır Köyüne taşınmıştır. Birçok alanda bıraktığı eserler ile gelecek nesillere öncülük etmiştir (Gürel ve Çelik, 2018: 2226).

Namık Kemal Osmanlı ekonomisinin perişan hali karşısında bir dizi tedbiri savunması onun kendine özgü niteliğini koruyan liberalizmle değil, ekonominin mevcut sorunlarının aşılmasıyla iktisadi hürriyetçiliğin işleyeceğine olan inancında saklıdır (Sayar, 2013: 342).

Namık Kemal, İslami ve Milli değerleri kaybetmeden güçlü bir şekilde Avrupalılaşmayı benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nin gerileme nedenlerini araştırmıştır. Bu nedenleri şöyle sıralamıştır.

1. Osmanlı'nın gerileme nedenleri nelerdir?
2. Bu gerilemenin durdurmanın yolları var mıdır?
3. Gerilemeden kurtulmak için hangi yenilikler yapılmalıdır?

Namık Kemal bu sorulara şu cevapları vermiştir.

1. Nedenler siyasal ve ekonomiktir.
2. Bu gerilemeyi tersine çevirmenin yolu iyi bir eğitim politikasından geçmektedir.
3. Yönetim şekli değiştirilip Meşrutiyete geçilmesi gerekmektedir (Çağan, 2012: 263).

Namık Kemal, aile ve toplumdan aldığı terbiye ile Allah'a ve Peygamberine inanmış bir Müslüman'dır. Dinini en iyi şekilde savunmuştur. Batılı devletlerin Osmanlı'nın gelişmemesindeki sebebin din olgusunu çürütmüştür. Şeriatın kurallarını benimsemiştir. Namık Kemal, liberalizmi savunmasına karşın iktisadi konularda devlet müdahaleciliğini savunmuştur (Çadircı, 1991: 40, 46).

Namık Kemal'in aşağıda belirtilen konular hakkında görüş ve düşüncelerine değinilmiştir.

1.1.1. Sanayi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Namık Kemal, servet oluşturma'nın kaynağının sanayi olduğunu savunmuştur. Avrupalılara verilen imtiyazlar nedeniyle, sanayi son 20-30 yılda çok az miktarda gelişme gösterdiği vurgulamıştır. Ticarete erken uygulanan liberal politikaların sektörü etkilediğini açıklamıştır. Bu anlaşmanın sanayi ve ticaretteki gerilemeyi hızlandırdığını belirtmiştir. Serbest ticaret ucuz Avrupa ürünleri lehinedir. Yerel ürünlere ilgi azalmıştır. Namık Kemal sanayi işletmelerinin zamanla kapanmaya başladığını söylemiştir (Demir, 2018: 2003-2004).

Bundan üç yüz sene önce Avrupa bizim kumaşlarımızı ve silahlarımızı kullanmıştır. Avrupalıların Hindistan'ı ve dış denizleri keşfederek birçok yeni pazar ve maden yerleri bulması ile bizim önümüze geçmiştir. Sadece ticarete değil sanayide de bizi geçmişlerdir. Batı Sanayi Devrimi ile teknik olarak ileri düzeye ulaşmıştır.

Bilimin kuralları değişmiştir. Buharla çalışan makineler ve telgraf ortaya çıkmıştır. Bizde bin kişinin yapacağı işi tek bir makine ile yapmışlardır. Kısacası dünyanın tavrı, medeniyetin hali, sanayinin yöntemi ve ticaretin yolları her alanda ilerlemeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti teknik ilerlemeyi ve yenilikleri takip edememiştir. Biraz ilerlemeye çalıştıysak da ilerlememiz durdurulmuştur. Osmanlı Devleti bir adım ileriye gitmeye güç bulamamıştır (Namık Kemal, 2019: 279).

Milyonlarca liralık sermayeye karşı rekabet edememiştir. Yerli üretim gücü Avrupa'nın fabrika üretimiyle rekabet edememiştir. Durum böyleyken sanayi ve ticaretimizi demir duvarlı kalede hapsedilmiş gibi imal edilen malımızı kendimize yetecek kadar üretmekle yetinilmiştir. İhracat ve ithalat dengesi mümkün olur da dışardan mal gelmezse memlekete servet çoğalır inancının yanlış olduğunu savunmuştur. Sınırlanan faydayı ele almıştır. Avrupalılar serbest ticaret için dünyanın her yanına dağılmıştır. Hal böyleyken geçmişe üzüleceğimize yanlışlarımızı bir tarafa bırakıp diğer memleketlerin izlediği sanayi ve ticaret politikalarının incelenip, en azından gelecekteki işlerimizde daha ileriye nasıl gideceğimizin çarelerini aramamız gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin tedbirler alması gerektiği üzerinde

durmuştur. Sanayi, ticaret ve tarım okulları açılmasını savunmuştur (Namık Kemal, 2019: 280).

Tersane ve tophane fabrikalarında bulunan ustaların eğitim gördüğü okullara isteyen herkesin serbestçe gitme fikrini savunmuştur. İstanbul'da bir sanayi okulunun açılması gerektiği ve serbestleşmek için bunun gerekliliğini belirtmiştir. Açılan okulların zamanın şartlarına uygun olması gerektiğini savunmuştur (Namık Kemal, 2019: 281).

Devletin her yerde sanayi ve ticaret okulları açması ve buralara öğrencilerin katılımının zorunlu olmaması gerektiğini savunmuştur. Devletin teşvikiyle sanayi okulları açılması gerektiğini belirtmiştir. Zengin ve fakir ayrımı yapmadan öğrenciler yetiştirilmeli ki Avrupa ve diğer ülkelerde bizim mallarımıza olan talep artsın, onlarla rekabet edebilelim görüşünü savunmuştur.

Namık Kemal ülke sınırları içerisinde verdiğimiz ticari imtiyazlar bizi zayıflatmaktadır. Bunun hemen kaldırılması gerekmektedir. Yabancılar verilen imtiyaz yerli üretici ve tüccara verileden fazladır. Serveti ve becerileri bizden daha önde olan Avrupalıların malları ülkemizi istila etmiştir (Namık Kemal, 2019: 281).

Sanayide ve ticarete kredi ihtiyacına yardımcı olmak için bir ya da iki banka⁵kurmayı teklif etti, böylece sanayi ve ticaretin artacağını savunmuştur. Namık Kemal, sanayi ve ticaretin en büyük ihtiyaçlarından birinin yol ve ulaşım ağının geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Demir, 2018: 2004).

1.1.2. Ticaret Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Halkımızın bu kadar yeteneği ve ülkemizde çıkan hammaddeyi çokluğuyla beraber ürünümüzün % 99'u ülkemizde işlenmeyip Avrupa'ya gitmesinin acıklı olduğu üzerinde durmuştur. Ülkemizin yeri üç kıtayı bağlayan noktada ve dört tarafı denizlerle

⁵Almanya 1850 yıllarından itibaren sanayi girişimleri yatırım bankaları tarafından desteklenmiştir. Deutsche Bank, Darmstadder Bank, Dresder Bank ve Diskontogesellschaft Bank bu dört banka Almanya'da sanayi ve ticarete faaliyete bulunan girişimcilere kredi sağlamıştır. Almanya da 1870-1913 yılları arasında bankacılık faaliyetleri oldukça gelişmiştir. Almanya bankalar aracılığıyla sanayileşme sürecini şu üç aşamada gerçekleştirmiştir.

1. Sanayi girişimcilerine uzun vadeli fon sağlamıştır.
2. Fon sağladıkları sanayi girişimlerinin yönetiminde bulunmuşlardır. İdari ve ekonomik kararlarda önemli rol üstlenmişlerdir.
3. Sanayi alanında etkinlik gösteren anonim ortakların sermayelerindeki payını artırmaya yönelik önlemler almışlardır (A. Pulat, 2017: 151-152, 155).

çevrilidir. Fakat buna rağmen yeteri kadar tüccarımızın olmadığından yakınmıştır (Namık Kemal, 2019: 279).

Osmanlı Devleti'nin elinde kalan son mirasları babadan kalma birkaç sanayi ve bir de iç ticarettir. Yenilik zamanı geldiğinde onu da beceremeyip perişan etmiştir. Üretimi artıramamakla beraber yerlinin elinde olan ticaret ve sanayiye yıkmıştır. Gemilerin artması ve gidiş gelişteki kolaylık Avrupa mallarının istilasına neden olmuştur. Esnafımız ve tüccarımız yabancıların ek işlerini yapmıştır (Namık Kemal, 2019: 280).

Bu dönemde karayolu ile yapılan ticareten vergi alınmayıp, deniz ticaretinden alındığını bununda bizim tüccarımızı zorladığını savunmuştur. Deniz ticaretinin gelişmesi ve ilerlemesi için bu vergi sisteminin kaldırılması gerektiği üzerinde durmuştur. İç gümrükler bir ara kaldırılmaya çalışılmış ama hazine gelirinde büyük bir kayıp yaşanınca bundan da vazgeçilmiştir⁶. İhracatan % 12 vergi alınmıştır. Sonra bu % 8'e indirilmiştir.⁷ Her sene % 1 oranında düşmüştür. Bu düşme bizim gelirimizi azaltmadı aksine artırdığını savunmuştur (Namık Kemal, 2019: 282-283).

Namık Kemal, ticaretin üçüncü aşama olduğunu savunmuştur. Osmanlı'nın dünya ticaretini konumu açısından yönetebilecek, durumda olduğunu savunmuştur. Osmanlı Devleti sahip olduğu avantajları kullanamadığı ve dış ticarete bir adım ileri gidemediği için yabancılara iç ticaretin kontrolünü vermiştir. Bu ticaret anlaşmaları ile iç ve dış ticaretin yabancıların eline geçtiğini vurgulamıştır. Bürokratları ticaret anlaşmalarına karşı önlem almadıkları için eleştirmiş ve tedbir alınsaydı, çok fazla zararın faydaya dönüşeceğini savunmuştur⁸. Ülkedeki ticaretteki ilerleme eksikliğinin Osmanlı Devleti bürokratları tarafından dayatılan iç gümrük politikasından

⁶1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşmasında gümrük resmi oranları ihraç mallar için % 9 amediye ve % 3 reftiye; ithal mallar için % 3 ithal, % 2 munzam resim alınmıştır. Yerli tüccar %9 dâhili ve %3 harici olmak üzere toplamda %12 gümrük vergisi ödemek zorunda kalmıştır Osmanlı Devleti Balta Limanı Ticaret Anlaşması'yla yerli tüccar ihracata vergi % 12, ithalata vergi % 5 olarak belirlenmiştir. Yabancı tüccar ise hammadde ithal için % 3 ödemiştir. Mamul mal getiren yabancı tüccar limanda %3, karada ise %2 vergi ödeyerek toplamda % 5 gümrük vergisi ödemiştir (Kütükoğlu, 1996: 264).

⁷ 1839 yılından sonra tarifelerdeki gümrük resimlerinin tespitinde bir orta yol bulunmuş ve son beş yıllık fiyatların ortalaması esas alınmıştır. 1850 yılında Rayiç fiyatlardan ihraç mallarında % 16, ithal mallarında % 20 indirim uygulanmıştır. 1862 tarifelerinde ise % 8 oranında gümrük resimleri ihraç ve ithal bütün malların rayiç fiyatlarında % 10 indirim uygulanmıştır. Harici ve dâhili ticaretimizde yabancı tarife oranları uygulanmıştır (Kütükoğlu, 1996: 265-266).

⁸Mehmet GENÇ, uygulanan gümrüklerin sanayi yatırımlarını artırmadığı aksine mali kayıplara neden olmuştur. Yapılan ticaret anlaşmaları aksine Osmanlı Devleti'nin yararına olduğunu savunmuştur. Korumacılık anlayışı ile sanayi alanında daralmaya neden olmuştur. Uzun vadede mali kayıplara neden olmuştur (Genç, 2000: 95).

kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ülke içinden İstanbul'a bir ürün getirirken, birkaç kez gümrük ödemek zorunda olduğumuzu⁹, ancak Avrupa'dan bir ürün getirirken, sadece bir gümrük ödediğimizi söylemiştir. Namık Kemal bürokratların iyileri kötülerinden ayrıştırılmalıdır. İç ticaretin geri alınması durumunda hem tarım hem de ticaretin gelişeceğini ve hazine gelirlerinin artacağını savunmuştur. Devlet üç kıtanın ve dört denizin merkezinde olmasına rağmen Osmanlı'da 2.000 lira sermayeye sahip 300 tüccar olmadığını belirtmiştir. Osmanlı tüccarları ise sadece Buhara, Kaşgar, Cezayir, Fas ve Hint kıyılarında iş yapmıştır (Demir, 2018: 2004).

Namık Kemal, pusulanın icat edilmesinden sonra Avrupa'nın denizleri aşarak ticaret yollarını değiştirdiğini ve büyük bir sıçrama ile ilerlediğini savunmuştur. Osmanlı her geçen gün gerilemiştir. Ticaret ve sanayide serbest ticaret politikaları uygulanmıştır. Namık Kemal, korumacılık yönteminin uygulanmasının devleti zayıf konumundan kurtarmak için yeterli olmayacağını ve bunun nedeninin devletin iç tüketimi sağlayacak üretimi sağlayamadığını vurgulamıştır. Dünyadaki duruma bakarak devletin içine kapanmasına izin vermeyeceğini ve Avrupalılar dünyanın diğer taraflarında Çin'de bile serbest ticaret yaparken, Osmanlı'yı kendi kaynaklarına bırakmayacaklarını savunmuştur. Ülke ekonomisinin gerilemeyi önlemenin tek yolunun, hem sanayi hem de ticarete eğitim kurumlarının açılması olduğunu savunmuştur. Zenginliği artırmak için tarım, sanayi ve ticaret sektörlerine önerilerde bulunmuştur. Bu doğrultuda, tarım için eğitim kurumları oluşturulmalı ve ürünlerin teslimatını hızlandırmak için ulaşım ağı oluşturulmalıdır. Sanayi sektörü için, modern teknoloji ve teknik bilgi sahibi kişiler yetiştirmek amaçlı mesleki eğitim kurumları kurulması gerekmektedir. Çalışan memurların sayısı azaltılmalı ve zanaat mesleklerine yönelik kamu talebini arttırmak için teşvik programları hazırlanmalıdır. Ticaretin gelişmesi için ticaretin korunması, modern ticari bilgi sağlayan eğitim okullarının açılması, Avrupalı tüccarlara tanınan imtiyazların kaldırılması ve yabancı tüccarların mahkemelerde Osmanlı halkıyla eşitlenmesi gerekmektedir (Demir, 2018: 2005).

⁹ Karayoluyla yapılan ticarete gümrük resmi alınmıştır. Rayice bırakılmış malların resmi, kara gümrüğünde ödendikten sonra liman şehrine geldiğinde, fiyatını burada daha yüksek olması halinde aradaki fark tüccardan alınmıştır. Günün şartlarına uymadığı için 1874 yılında kara gümrükleri kaldırılmıştır. Yabancıların iç ticarete etkin olması nedeniyle 1910 yılına kadar varlığını sürdürmüştür (Kütükoğlu, 2018: 374-375).

1.1.3. Tarım Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Ticaretimiz yabancıların hâkimiyetinde, sanayimiz ise hiç hükmünde olduğunu savunmuştur. Halkımız kendi kendine yetmeye çalışmıştır (Namık Kemal, 2019: 299). Dünyada tarımın hiçbir zaman ticaret ve sanayi kadar zenginliğe kavuşmayı sağlayamayacağını savunmuştur. Tarımın, sanayi ve ticareten biraz daha güvenli olduğunu savunmuştur. Riskli işler her zaman daha fazla kazanç getirebilmiştir. Yoksul insanın en büyük serveti yine tarımdır.

Namık Kemal, devletin finansal olarak geride kalmasının sebebinin hazinenin iyi yönetilmemesi olduğunu belirtmiştir. Tarım işlerinin en önemli hazine kaynağı olduğunu savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin zengin ve verimli topraklara sahip olduğunu belirtmiştir. Devlet ilk başta toprağının zenginliğinden yararlanarak yıllarca rahat yaşamıştır. Babiâli halktan fazla vergi almaya başlamıştır. Devletin nüfus sorunu olduğunu, bu nedenle arazilerin iyi yönetilemediğini ifade etmiştir. Tarımın finansal bir servet oluşturmada ticaret ve sanayiden daha fazla katkısı olduğunu savunmuştur. Devleti güçlendirmek için tarım politikalarının iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Demir, 2018: 2003).

Avrupa'nın bilimsel ve teknik ilerlemesine yetişemediğimiz için halkımız eskiden kalma araç gereçlerle tarım yapmıştır. Bu durum bizi Avrupa'nın gerisine atmıştır. Batıdaki bu ilerlemeyi yakalayamadığı için tarım, ticaret ve sanayide geri kalmıştır. Devletin ilk önceliği bunun farkına varmasıdır. Osmanlı Devleti batının bilimsel ve teknik yenilikleri ülkeye getirilmesi gerekmektedir. Batının yaptığı gibi sanayi okulları açıp, eğitim konusuna yönelmemiz gerektiği üzerinde durmuştur. Namık Kemal bunları alırken bizim İslam değerlerimize uyarlayarak almamız gerektiği üzerinde durmuştur. İslami ve milli bir çerçevede alınmasını savunmuştur (Emil, 1988: 12).

Osmanlı'da tarımda makineleşme 1860 yılında yabancı toprak sahipleri tarafından başlatılmıştır. 1867 yılından sonra Osmanlı'da yabancılar makinelerini satmak için şubeler açmıştır. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda tarımda makineleşmeyi teşvik için politikalar uygulamıştır. İlk olarak tarımsal araç ve gereç ithalatında gümrük muafiyeti uygulamıştır. İkincinse çiftlikler kurulmuştur. Bu çiftliklerde modern tarım yöntemleri hakkında uzmanlar tarafından eğitimler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde makineleşmede bazı sıkıntılar yaşamıştır. Bunlar aşağıda belirtilmiştir.

1. Makine fiyatları yüksektir.
2. Fiyat dışı maliyetleri yakıt ve işçi ücreti problemleri vardır.
3. Makineleşme halkta önyargıları beraberinde getirmiştir.
4. Tamir ve yedek parça sorunu oluşmuştur.
5. Uygun karayolu ulaşımı yoktur (Baskıcı, 2003: 34, 39-45).

Çiftçinin tefecinin eline düştüğünü, yüksek faizli para aldığı ve bu parayı ödeyemeyince zor duruma düştüğü üzerinde durmuştur. Devlet bu duruma el koymuş yıllık ana sermayeden % 2 faizden başka bir ödeme yapmayacağını belirtmiştir. Ama yine yasal olmayan yollarla tefecilik işi yapılmıştır. Çünkü çiftçi nakit paraya sıkıştığında gidebileceği kimse yoktur. Bu da onun tefecilerin eline düşmesine neden olmuştur. Namık Kemal hükümetin buna çare üretmesi ve milli bir bankanın kurulması gerektiği üzerinde durmuştur. Hükümetin çiftçiyi koruması gerekmekte olup, onu tefecilerin elinden kurtarmalıdır. Halkın ürününü kendi alıp bunu piyasaya pazarlamalı ve çiftçiyi koruma önlemleri alınması gerektiğini savunmuştur (Namık Kemal, 2019: 300-304). Kalıcı bir çözüm için Namık Kemal, Avrupa tarım bankalarından borç almayı teklif etmiş ve elde edilen fonu çiftçilere dağıtarak çiftçiyi borçlardan kurtarmış olacaktır. (Demir, 2018: 2003).

1.1.4. Vergi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

İnsanların bir araya gelmesinin sonucunda hayat bazı zorunlulukları beraberinde getirmiştir Bu zorunluluklarında bir takım giderleri vardır. Bu giderleri karşılayacak gelirlerde olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları aşağıda belirtmiştir.

1. Vergi ve gümrük vergisi
2. Nazırlıklardan alınan vergiler
3. Memleket arazisi, ormanlar, madenlerden gelen kiralalar
4. Borçlar
5. Ganimetler (Namık Kemal, 2019: 372).

Hâkimiyeti altındaki topraklardan gelen gelirler ile giderlerin ancak bir kısmını karşılanmıştır. Bundan dolayı devletin azami ihtiyacı olan vergileri düzenlemesi gerektiğini savunmuştur (Namık Kemal, 2019: 372-375). Namık Kemal, vergilerin

dağıtımı, bölünmesi ve toplanması ile ilgili bir takım kurallara uymanın gerekli olduğunu savunmuştur. Hükümetin çıkardığı kurallara uymamanın halka büyük zarar verdiğini belirtmiştir (Demir, 2018: 2001-2002).

Servet bilimi vergileri indirmek ve adaletli gelir dağılımı elde etmeye dair bir takım kurallar meydana getirmiştir. Bu kurallar aşağıda sıralanmıştır.

1. Vergiler yalnız ilgili kurumca alınmalıdır.
2. Vergi zorunlu ihtiyaçtan alınmıştır. Devlet de devamlılık için halktan vergi almaya ihtiyaç vardır. Halkta kazanımlarından güvenle faydalanmaları için devletin varlığına muhtaçtır.
3. Vergiler ölçülü olmalıdır.
4. Halkın devletine kesin gerekliliği üzerine vergi vermek zorundadır. Bu zorunluluk bütün bireyleri kapsamalıdır.
5. Verginin meşruluğunu gösteren herkes ödediği vergi kadar hükümetten faydalanabilmesidir.
6. Vergi de kâr ölçü olmalıdır.
7. Vergiler için yeni bir tekel gereklidir.
8. Doğruda doğruya istenen vergi, araçlarla istenen vergiye tercih edilmelidir.
9. Vergi belli sınırlarda derece derece ilerlemiş oranlarda alınmalıdır.
10. Vergiyi elde etme halka en az yük olacak ve hazineye en az gideri ile alınan para memurlar elinde az süre bekletilerek, saklama ve kaçırma gibi olayların olması engellenmelidir (Namık Kemal, 2019: 372, 374, 376, 378-380, 382).

Namık Kemal, devletin vergileri azaltmasını ve vergi yükünü taşınır ve taşınmaz mal, ticaret ve sanayi gibi iş kollarına yüklemesini istemiştir. Sonuç olarak halkın rahatlayacağını ve hazinenin gelirlerinin artacağını savunmuştur. Namık Kemal, Osmanlı'da tuz ve buğday gibi temel ihtiyaçlardan alınan yüksek vergi oranını eleştirmiştir. Namık Kemal ayrıca tütün ekimi ve satışının tekelleşmesini eleştirmiştir. Tütün ekimi ile uğraşan çiftçilerin İstanbul'da tütün ticareti ile uğraşan tüccarların Reji 'ye¹⁰ bağımlı olmalarını da eleştirmiştir (Demir, 2018: 2002).

¹⁰Duyun-ı Umumiye tütünden elde edilen geliri yönetmek için 1884 yılında Reji Şirketi'ni kurmuştur. Reji Şirketi Duyun-ı Umumiye, yabancı şirketler tarafından kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde etiket sisteminin uygulandığı tüm bölgelerde tütün ekimi, ticareti ve üretimi devredilmiştir. Reji Şirketi izni olmadan tütün ekimi yasaklanmıştır (Demir, 2019b: 421).

Namık Kemal, hükümetin masraflarını azaltmasının imkânsız olduğunu savunmuştur. Vergilerin faizinin geri ödemesi giderlerin en önemli kısmı olduğunu ve iktisadi çöküşün en önemli nedeninin borçlanma olduğunu vurgulamıştır. Namık Kemal, bir ülkenin zenginliğini güvenlik ve saygınlık olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden bir devlet iç ve dış borçlanmayı zamanında ödemek zorundadır. Servet kaynaklarını artırarak, yeni vergiler toplayarak ve mevcut vergileri üretken hale getirerek devletin gelirlerini uzun dönemde artırmanın mümkün olacağını savunmuştur. Namık Kemal, zenginlik kaynaklarını kısa sürede arttırmanın mümkün olmayacağını söyledikten sonra, gelirlerin artırılması için başka yollar aranması gerektiği üzerinde durmuştur. Namık Kemal, yeni vergiler tahsis etmenin mümkün olmadığını, çünkü halktan alınan vergiler zaten çok fazlaydı ve halkı çok fazla yük altına almak etkinsizliğe neden olacaktır. Osmanlı'nın mevcut koşulları göz önünde bulundurarak gelirleri arttıramayacağını savunmuştur. Bu yüzden Namık Kemal gerekli reformun idari personeli düzenli hale getirmek, buna bağlı olarak masrafları azaltmak gerektiğini savunmuştur. Toplumun düzenini ve barışını korumak en önemli olgu olduğunu söylemiştir. Vergi miktarlarının düşürülmesinin veya idarenin iyi yönetilmesinin devlet gelirlerinin artırılmasını sağlayacağını ifade etmiştir. Namık Kemal, tüketim vergisinin % 1 veya % 2 oranında düşürüleceği takdirde, gelirin artacağını savunmuştur. Namık Kemal vergilerin toplanmasındaki aksaklıklar nedeniyle her bölgeden aynı miktarda vergiyi toplamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Tütün vergilerinin tekelleşmesine karşı çıktı ve üretilen tütünün iç tüketimden daha fazla ihraç edildiğini ve daha fazla Türk tütünü ihraç etmek için gerekli girişimlerde bulunulması halinde hazine daha fazla para kazanacağını vurgulamıştır. Devletin madenlerden ve ormanlardan gelir elde edemediğini ifade etmiştir. Devletin İstanbul'dan vergi toplamamasını, Avrupa'dan borç para almasını ve kamu üzerindeki vergi yükünü artırmasını eleştirmiştir. İstanbul'da çok sayıda aktif fabrika olduğunu, ancak devletin bu fabrikalarda ne üretildiğini bilmediğini belirtmiştir. Devletin gayrimenkuller ve araziler nedeniyle Beyoğlu, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy ve Kadıköy bölgelerinden yararlanmadığını, buraların yabancılara ait olduğunu kaydetmiştir. Namık Kemal, yabancılar yüksek kâr elde ederken herhangi bir vergi ödemedikleri için hazinenin gelirinin azaldığını vurgulamıştır (Demir, 2018: 2002).

1.1.5. Nüfus Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Namık Kemal, Batı'nın nüfus artışı konusunda gergin olmasına rağmen, Osmanlı'nın nüfusunun azalmasından dolayı üzgün olduğunu belirtir. Ülke topraklarının nüfus eksikliği nedeniyle tarım alanlarını çalılar ve kayalarla kaplandığını ifade etmiştir. Nüfus artışına ilişkin yasalara dikkat edilirse, nüfusun azalması ortadan kalkacaktır. (Demir, 2018: 2006).

Namık Kemal'e göre nüfus artış hızının azalma nedenleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Kötü hava koşulları
2. Çevre kirliliği
3. Sağlık koşullarının eksikliği
4. İklim şartlarına uygun giyinmemek
5. Zararlı ve sağlıksız beslenme
6. Dindarlık ve ahlaksızlık
7. Alkol ve tütün gibi sağlıksız ürünleri kullanmak
8. Savaş ve huzursuzluk
9. Kader ve mistik düşünce
10. Anne karnındaki çocukların ölümü (Demir, 2018: 2006).

Namık Kemal nüfustaki artışın, gıda maddelerindeki artışla dengelenemeyeceğini savunmuştur (Sayar, 2013: 346). Bu nedenler Osmanlı'da nüfus artış hızının düşmesine neden olmuştur. Nüfusun artması için devlet bu sorunları ortadan kaldırmalıdır. Ancak o zaman nüfus artışı istenen seviyeye gelecektir (Demir, 2018: 2006).

1884-1913 yılları arasında bazı dönemlerde nüfus artışı yaşanmıştır. Bu dönemlerde devletin kaybettiği topraklardan gelenler nüfusu artırmıştır. Bazı dönemlerde de nüfus azalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise nüfusta bir azalma

olmuştur. Savaşlar nedeniyle nüfus azalmıştır. 1844-1914 arasındaki nüfus sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nin 1844-1914 Yılları Arasındaki Nüfusu

Yıl	Nüfus
1844	35.500.000
1867	40.000.000
1872-1874	29.033.111
1885	17.375.225
1897	19.050.307
1906	20.897.617
1914	18.520.016

Kaynak: Behar, 2003: 28,29,38,46.

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonucunda Balkanlardan göçmenler gelmiştir. Balkanlardan gelen göçmen sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Osmanlı Devleti'ne Gelen Balkan Göçmenleri: 1912-1920

1912-1913	177.352
1914-1915	120.566
1916-1917	18.912
1918-1919	22.244
1919-1920	74.848
Toplam	413.922

Kaynak: Behar, 2003: 62.

Osmanlı Devleti'nin 1884-1923 yılları arasında şu anki Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki nüfus tahminleri verilmiştir. Bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Osmanlı Devleti'nin Bugünkü Türkiye Cumhuriyet Sınırları Dâhilinde Kalan Nüfusunun Tahminleri (Hatay Hariç): 1884-1927

(Bin Kişi)

Yıl	Nüfus
1884	12 587
1897	13 996
1910	15 371
1913	15 821
1923	13 093

Kaynak: Behar, 2003: 65.

1.1.6. Taşımacılık Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Namık Kemal, Rumeli demiryolunu Akdeniz'e bağlayan transit güzergâhların seçimini eleştirmiştir. Edirne-Gelibolu güzergâhının ekonomik olarak Edirne-Dedeoğlu güzergâhından daha iyi olacağını savunmuştur. Edirne-Dedeoğlu güzergâhında Avrupa'ya taşınacak hiçbir tarımsal ürün olmadığını, bölge topraklarının verimsiz olduğunu ve çok sayıda bataklıktan dolayı bölgenin gelişme şansının olmadığını ifade etmiştir. Edirne-Gelibolu güzergâhında ikinci bir konaklama yolu yapmayı teklif etmiştir. Bölgenin önemli bir tarım bölgesi olduğunu, Anadolu ihracatının ve ithalatının Gelibolu'dan önemli bir kısmının geldiğini belirtmiştir. Rumeli demiryolları ile Avrupa hattı ve Anadolu hattının birleşmesi durumunda, Rumeli ve Anadolu'nun tarım ve ticaretinin gelişeceğini savunmuştur. Namık Kemal, üretimin % 99'unun tarım olan bir ülkede patika yol yerine, demiryolları inşa etmek daha fazla fayda sağlayacağını belirtmiştir.

Namık Kemal demiryolu düşüncesi zamanla doğru olduğu görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin 1889-1911 yılları arasında yaptığı demiryolları yatırımları sonucu o güzergâh üzerindeki yerlerde tarımsal üretim % 114'lük artış yaşanmıştır. İlk imtiyaz İngilizlere verilmiştir. İngiliz Şirketi 1856-1866 yıllarında İzmir-Aydın demiryolunu yapmıştır (Özyüksel, 2013: 7-8). Osmanlı Devleti'nin demiryolları sayesinde demiryolunun geçtiği bölgelerde tarımsal üretimde artışı olacağını savunmuştur. Bir de isyanları bastırmak için gönderilecek askeri gücü daha kolay bölgeye ulaşacaktır. Bundan dolayı devlet demiryolu projelerine önem vermiştir. Osmanlı Devleti yeteri kadar sermayesi olmadığı için bu projeleri yabancı sermaye ile yapmaya çalışmıştır. Yabancı devletlere demiryolları için birçok imtiyazlar tanınmıştır. Bu imtiyazlar zamanla ülkenin zararına olmuştur. Bunu önlemek için imtiyaz verilecek ülkenin iyi seçilmesi gerekmektedir. II. Abdülhamid demiryolları projelerini İngiltere yerine Almanya'ya vermiştir. Bu nedenle Bağdat Demiryolu imtiyazı Almanya'ya tanınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 1896 yılındaki demiryolu uzunlukları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Özyüksel, 2013: 91).

**Tablo 4. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ve Asya'daki Demiryolları
Avrupa'daki Demiryolları**

1	Edirne-Filibe-Bellova Edirne-Dedeo�a� Selanik-�sk�p-Sibe�ke �sk�p-Mitrovi�a	1265 km
2	Selanik- Manastır	218 km
3	Selanik-Dedeo�a� (Yapımı tamamlanmamıştır)	500 km
	Toplam	1983 km

Kaynak: Özyüksel, 2013: 91.

**Tablo 5. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ve Asya'daki Demiryolları
Asya'daki Demiryolları**

1	Haydarpa�a-�zmit-Eski�ehir-Ankara	578 km
2	Eski�ehir-Konya	440 km
3	Mudanya-Bursa	40 km
4	�zmir-Manisa-Ala�ehir ve Manisa-Soma	259 km
5	�zmir-Aydın-Dinar	515 km
6	Mersin-Tarsus-Adana	45 km
7	Yafa-Kud�s	70 km
	Toplam	1947 km
	Genel Toplam	3930 km

Kaynak: Özyüksel, 2013: 91.

Namık Kemal, inşaat girişimlerinin her ülke için bir gereklilik olduğunu ve bu gelişmelerin ülkenin kalkınması için önemli olduğunu belirtmiştir. Namık Kemal devlet bu hizmetleri ülkedeki özel teşebbüsler aracılığıyla yapmasının zaten zor olduğunu belirtmiştir. Özel sektörün yeterli sermayesi olmadığı için genel inşaat girişimleri için gerekli sermayenin de bulunmaması nedeniyle genel inşaat girişimlerini devlet kendi yapması gerektiğini savunmuştur. Devletin katkısıyla yapılan inşaat işlerinde tam faydalanmak için, hükümetin günlük belediye hizmetleri için gerekli desteği sağlamasını istemiştir. İstanbul'un aydınlatmasının, belediye hizmetlerinin inşasının ve kaldırımların döşenmesinin ülkedeki yerli sermaye ile de yapılabileceğini vurgulamıştır. Sermayesi yoksa bu girişimlerin yabancı sermaye ile yapılması gerektiğini ve hükümetin, ülkenin belediye hizmetleri ve demiryolları için yabancı sermayeye kolaylık göstermesi gerektiğini vurgulamıştır (Demir, 2018: 2006-2007).

1.1.7. Bütçe Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Bir senenin geliri yalnız o seneye ait değildir. Gelirler tek bir yıla kıyaslanmamalıdır. Hazine tahminini bir sene üzerinden yapmıştır. Doğal olarak devlet işlemlerinin sonuçları tek bir seneye kalmamaktadır. Vergi toplamaktan kaçınma iki türdür. Biri borçlunu elinde hiçbir şey kalmaması sonucu tahsil edememektir. İkincisi ise borçlunun zarureti sebebiyle vergisini toplayamamaktır.

Devlet doğal afetlere uğrayan yerlerden vergi toplayamamıştır. Bu durum devlet vergilerinin azalmasına neden olmuştur. Çünkü devletin en önemli gelir kaynağı azalmıştır. Bunun nedeni uzak yerlerin yeteri kadar denetlenmemesi ve buralara görevlendirilen memurların işlerini doğru yapmamasından kaynaklanmıştır (Namık Kemal, 2019: 557-558). Namık Kemal, memurların her şeyden önce ahlaklı olması gerektiğini savunmuştur. Memurların yabancı dil bilmeleri ve iyi bir eğitim almalarının öneminden bahsetmiştir. Memurlar işlerini doğru yapamayınca ya da bölgedeki halkla iyi geçinemeyince sıkıntılar yaşamışlardır (Çadırcı, 1991: 44-45). Çıkarları bozulan zenginler üst kademelerdeki tanıdıklarıyla işlerini bozan kişileri görevlerinden aldırılmışlardır. Devletin kontrol mekanizması doğru çalışsaydı ekonomimiz bu kadar bozulmayacaktır. Bütçemiz bu kadar zor durumda kalmayacak ve gelirler bu kadar düşmeyecektir (Namık Kemal, 2019: 558).

**Tablo 6. Bütçelere Göre Devlet Gelirleri, Giderleri ve Bütçe Açıkları
(1841- 1919)**

	Mali Yıl	Gelirler Miktarı (Kuruş)	Giderler Miktarı (Kuruş)	Bütçe Açığı	Bütçe Açığının(-) Giderlere Oranı (%)
1	1841-1842	562.911.000,00	567.074.000,00	-4.163.000,00	-0,7
2	1851-1852	724.400.000,00	778.025.831,00	-53.625.831,00	-6,9
3	1861-1862	1.221.184.160,00	1.393.407.544,00	-172.223.384,00	-12,4
4	1862-1863	1.661.021.246,00	1.490.693.048,00	170.328.198,00	11,4
5	1863-1864	1.505.269.835,00	1.484.502.492,00	20.767.343,00	1,4
6	1864-1865	1.621.110.059,00	1.602.836.185,00	18.273.874,00	1,1
7	1871-1872	1.920.081.500,00	2.276.533.500,00	-356.452.000,00	-15,7
8	1877-1878	2.007.096.500,00	4.628.324.000,00	-2.621.227.500,00	-56,6
9	1880-1881	1.615.584.000,00	2.195.000.957,00	-579.416.957,00	-26,4
10	1891-1892	1.792.235.939,00	1.984.208.222,00	-191.972.283,00	-9,7
11	1897-1898	1.851.132.599,00	1.844.934.941,00	6.197.658,00	0,3
12	1901-1902	1.943.470.439,00	2.187.252.290,00	-243.781.851,00	-11,1
13	1905-1906	2.229.131.079,00	2.196.223.279,00	32.907.800,00	1,5

Tablo 6. (Devamı)

	Mali Yıl	Gelirler Miktarı (Kuruş)	Giderler Miktarı (Kuruş)	Bütçe Açığı	Bütçe Açığının(-) Giderlere Oranı (%)
14	1908-1909	2.364.954.844,00	2.868.712.914,00	-503.758.070,00	-17,6
15	1909-1910	2.507.896.200,00	3.053.954.572,00	-546.058.372,00	-17,9
16	1910-1911	2.601.510.100,00	3.569.378.397,00	-967.868.297,00	-27,1
17	1911-1912	2.847.739.100,00	3.623.318.487,00	-775.579.387,00	-21,4
18	1912-1913	3.051.415.854,00	3.467.667.170,00	-416.251.316,00	-12,0
19	1914-1915	3.260.699.078,00	3.401.200.396,00	-140.501.318,00	-4,1
20	1915-1916	2.683.643.808,00	3.565.754.557,00	-882.110.749,00	-24,7
21	1916-1917	2.501.257.228,00	3.972.472.045,00	- 1.471.214.817,00	-37,0
22	1917-1918	2.358.416.598,00	5.330.451.155,00	2.972.034.557,00	-55,8
23	1918-1919	3.402.869.800,00	5.196.971.199,00	1.794.101.399,00	-34,5

Kaynak: Güran, 2003: 8-9.

1838 sonrasında liberal dış ticaret rejimi ile ithalat ve ihracatımızda artış olmuştur. Bu da devletin gelirlerini artırmıştır. Gelirlerin artmasını diğer bir sebebi de mali gelişmelerdir. Osmanlı Devleti 1841-1919 yılları arasında gelir ve giderleri yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu tablo verilerine göre Osmanlı Devleti 1841-1919 yılları arasında sadece beş dönem bütçe fazlası vermiştir. Diğer dönemlerde devlet hep bütçe açığı vermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerine doğru bütçe açığı daha fazla olmuştur. Dönem dönem devletin gelir ve giderlerinde düşmeler meydana gelmiştir. Bunun sebebi savaşlar ve isyanlar sonucu yaşanan toprak kayıplarıdır (Güran, 2003: 8-10).

1.1.8. Hukuk Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Her milletin kendi kuralları vardır. Bu kuralları halkın örf, adet ve görenekleri belirlenmiştir. Doğuda kötü kabul edilen bir şey, batıda iyi kabul edilebilmiştir. Körü körüne, peş peşe ortaya çıkan ve birbirine bağlı kurtulmaz bir takım sebep sonuçlardan oluşan zorunluluklar vardır. Hâlbuki insanlar zor durum altında yaptıkları hiçbir eylemden sorumluluk kabul etmemiştir. Hukuk bilimi bu inançtan olan kişilerin fikri eyleme dönüşmedikçe haklarında bir şey yapılamamıştır. İnsanların inançları hukukun işleminde önemli bir faktördür. Osmanlı Devleti bir hukuk oluştururken İslam ahlakını ön planda tutmalıdır (Namık Kemal, 2019: 52-53).

Ortaçağda Eğitim Bilimlerinden bazıları insanı doğal uygarlığa Temel Hukuk'u geliştirerek, bu karanlık çağdan çıkacaklarını savunmuştur. Bağışlama, iyilik ve güzel ahlak medeniyete büyük katkıları olduğunu savunmuştur.

İnsan kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmamalıdır. Her insan suç işlediği zaman bağışlanmak istemiştir. İnsanların işlediği suçların cezasının hukuki boyuta çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Bir ceza verilecekse herkesin eşit yargılanma hakkı olduğu, kimsenin kimseden üstün olmadığı ve adil bir hukuk sisteminin olması gerektiğini savunmuştur. Bundan dolayı Namık Kemal tek kişi hükümdarlığındansa meşruti yönetimin daha faydalı olacağını savunmuştur. Çünkü bir kişinin vicdanına kalmak her zaman adil sonuç vermeyecektir (Namık Kemal, 2019: 54).

Bir ülkede kuralların iyi işleyebilmesi için onu yöneten kişilerin iyi ahlaklı ve hoşgörülü olmalıdır. Namık Kemal Batı'dan Meşrutiyet yönetimini alırken bunu uygularken İslam Hukuk'unu göz ardı etmemiz gerektiği üzerinde durmuştur. Çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşmak için günümüzdeki yeniliklere ayak uydurma zorunda olduğumuzu belirtmiştir. Bu yenilikler sadece alet edevata bağlı kalınmamalı ve yönetim şeklinin de çağı yakalaması gerektiğini savunmuştur.

Bir ülkede hukuk yoksa burada kimse ticaret yapmak istemeyecektir. En küçük bir şeyde haklarının savunulmayacağı ve ticari olarak zararla karşılaşacaklarını savunmuştur. Eğer ticaret de ileri gitmek istiyorsak hukuk alanında sağlam kurallar getirilmelidir. Bu kuralların genel kapsayıcılığı olmalı ve hukukun her zaman doğrunun yanında olması gerektiğini savunmuştur. Ülkemizde ticaret yapan tüccarın hakkı korunmalıdır (Namık Kemal, 2019: 54-55).

1.1.9. Eğitim Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Namık Kemal bir milletin ileriye gidebilmesi için eğitimin öneminden bahsetmiştir. Osmanlı Devleti'nin eğitimini gelişmiş ülkelerin eğitim seviyesi ile karşılaştırıp değerlendirmiştir. Osmanlı'nın ilerlemesi için eğitim kalitesini artırması gerektiğini savunmuştur. Ülkenin her yanına yeni eğitim kurumları kurulması gerektiği üzerinde durmuştur. İnsanın kendini geliştirebilmesi için iyi bir eğitim görmesinin şart olduğunu söylemiştir (Aydın, 2013: 467-468).

Eğitim kişiye hak ve sorumluluk bilinci aşıladığını savunmuştur. Eğitim sayesinde gelecek kuşaklara bilgilerimizi daha iyi aktarabileceğimiz üzerinde durmuştur. İngiltere'nin eğitim sisteminin örnek alınması gerektiğini savunmuştur. İngiltere'nin bu kadar güçlü olmasının altında iyi bir eğitim sisteminin olduğundan bahsetmiştir. Eğitimin askeri işlerden de daha üstün tutulması gerektiğini savunmuştur (Aydın, 2013: 469).

İngiltere de okullarda İngiliz çocuklara kendisini, çevresini ve dünyasını tanıtmıştır. Bundan dolayı ruhen ve bedenen kendini geliştirmektedir. Osmanlı'da ise çocuklar ezberciliğe yöneltmiştir. Çocuklara daha çok teorik dersler verilmektedir. Avrupa'da öğrenciler okullarda gördükleri eğitimleri günlük hayatlarında kolayca uygulayabilmektedir. Gördükleri eğitim yaşantılarını kolaylaştırmaktadır. Bizde ise

verilen eğitimler sadece teori de kalmış, uygulamaya geçilememiştir (Aydın, 2013: 470-471).

Namık Kemal ilerleme önündeki en büyük sorunun eğitim olduğunu belirtmiştir. Bunun için eğitim sistemimizi değiştirmemiz gerektiğini savunmuştur. İlköğretim ve üniversitelerde herkesin eğitim alması sağlanmalıdır. Kadın da eğitim ve toplumda bir statüye kavuşturulmalıdır. Kadına hak ettiği değerin verilmesi gerektiğini savunmuştur (Aydın, 2013: 472-473).

Osmanlı Devleti düzenli eğitim ilgili çalışmalar II. Mahmud döneminde başlamıştır. 1824 yılında çıkarılan Tal'im-i Sıbyan fermanıyla dini bilgilerin öğrenilmesi zorunlu tutulmuştur. 1846'da dört yıllık eğitim veren Sıbyan Mekteplerinde Kuran, Elifba, İlmihal, Türkçe, Tecvid ve Muhtasar gibi dersler okutulmuştur. 1864'te Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime kurulmuştur. Bu okul 1882 yılında Mekatib-i İbtidaiyye adını almıştır. 1869 yılında devlet okula başlama yaşını erkek çocuklarda yedi, kız çocuklarda altı olarak belirlemiştir. Bu okullarda hocalık yapacaklar için 1868 yılında Darümuallimin-i Sıbyan açılmıştır. II. Abdülhamid döneminde Sıbyan Mektebi tabiri yerine Mekatib-i İbtidaiyye tabiri kullanılmıştır (Baltacı, 2004: 6-7).

Osmanlı Devleti'nde ilk üniversite kurma fikri 1846 yılında ortaya çıkmıştır. 1863 yılında üniversite kurulmuştur. Üniversite de matematik ve fen dersleri konferans ders şeklinde verilmiştir. İlk deneme başarıya ulaşamamıştır. İkinci üniversite 1870 yılında kurulmuştur. Üniversite bünyesinde üç fakülte kurulması planlanmıştır. Ama hoca ve ders kitap eksikliğinde bu gerçekleşmemiştir. 1874 yılında üçüncü üniversite ise Galatasaray Lisesi dâhilindeki Darülfünun-ı Sultani'dir. Bu üniversite Tıp, Hukuk, İlahiyat, Edebiyat ve Fen fakültelerinden oluşmuştur (İshakoğlu, 1995: 227-228).

II. Abdülhamid döneminde 1 Eylül 1900'de Darülfünun-ı Şahane kurulmuştur. Bu üniversite beş fakülteden oluşmuştur. Her fakülteye 25 öğrenci alınması planlanmıştır. İlk mezunlarını 1904 yılında vermiştir. 1904 beş kişi, 1905 altı kişi ve 1906 yılında da beş kişi mezun olmuştur. II. Meşrutiyetten sonra ismi Darülfünun-ı Osmani ya da İstanbul Darülfünunu olmuştur. 1912-13 döneminde Fünun Fakültesinde 27 öğretim elemanı mevcuttur. 1913-14 döneminde 34'e yükselmiştir. Öğrenci sayıları ise 79 Müslüman, 4 Rum, 7 Ermeni, 2 Musevi olmak üzere toplamda 92 öğrencisi bulunmaktadır. 92 öğrenciden sadece üç kişi mezun olmuştur. Çoğu çeşitli nedenlerden dolayı okulu bırakmışlardır (İshakoğlu, 1995: 228-231).

1914-18 yıllarında Almanya'dan 20 öğretim elemanı gelmiştir. Bunlarla beş yıllık sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmelerine iki yıl kala uzatılması için teklif yapılmıştır. Fakat teklifi kabul etmeyip ülkelerine geri dönmüşlerdir. Alman hocalara yardımcı olmak için Türk hocalar yanlarına yardımcı olarak verilmiştir. Bu hocalar Alman hocaların gitmesinde sonra yerlerine geçmiştir (İshakoğlu, 1995: 232).

1.1.10. Genel Fikirleri ve Düşünceleri

Hürriyetin önemli olduğunu savunmuştur. Kişiye sınırsız hürriyet verilmemelidir. Hürriyetin belli kuralları olmalıdır. Dünyada ise seçme hakkı olmalıdır. İnsanları ayıran şeyin akıl olması gerektiğini savunmuştur. Bireyi korumanın yolu herkese eşit yaklaşımdır. Mutlak hukuk üstünlüğü savunmuştur. Her milletin kendini korumaya kalkışması sonucu, diğer milletler arasında bir düşmanlık cereyan edeceğinden aralarındaki husumet ticari ilişkilerine yansımaya. Bundan dolayı ülkenin dışarıya kapalı olması genel kârında azalmaya bu da toplumun zararına olacaktır.

Bir devletin elindeki gücü istekleri doğrultusunda kullanmasını ahlaki olarak doğru bulmamıştır. Çünkü kişinin elindeki gücü kendi menfaati için kullanması, diğer insanların hakkını gasp etmesine yol açacaktır. Ülke menfaatinin kişi menfaatinden üstün tutulması gerektiğini savunmuştur (Namık Kemal, 2019: 199-200).

Siyasi terbiye çok önemlidir. Siyasi terbiyenin gelişmesi için genel fikirlerin uygulanması gerektiğini savunmuştur. Bu fikirler: Vatan, millet, hürriyet ve adalet gibi fikirleri özümsemek bunları ülkesi için uygulamak en önemli bir görevdir. Bir ülkede bu fikirleri oturtulması o memleketin çağdaşlaşmasında önemlidir. Ülkemizin de bu yolda ilerlemesi gerekmektedir (Namık Kemal, 2019: 201).

Namık Kemal'e göre Avrupalı olmak Avrupa insanının yaşam tarzını almak değildir. Avrupa'nın bilim ve tekniğini almaktır. Devrimi değil, yenileşmeyi önermiştir. Batı'nın meclisini, eğitim kurumlarını, adaletini, müzelerini, kütüphanelerini ve fabrikalarını örnek almalıdır. Namık Kemal'in hayranlığı Avrupa'nın yaşam tarzına değil, sanayi devrimindeki başarısıdır. Ahlak olarak Batı'ya benzememek gerekmektedir. Sadece onun bilimini almayı icap eder (Uçan, 2012: 63, 71).

Namık Kemal yasama, yürütme ve yargının ayrı olmasını savunmuştur. Kuvvetler ayrılığını benimsemiştir. Yönetim gücünün halkta olmasını savunmuştur.

Hukukun kaynağının ahlak değil din olduğunu savunmuştur. İslam'ın adil bir din olduğunu savunmuştur. Namık Kemal'e göre insanın elindeki ile yetinmemelidir. Çalışıp daha çok üretmelidir (Uçan, 2012: 72). Namık Kemal de ilerlemek, büyümek ve kalkınmak ülke için önemlidir. İlerlemede dinin bir etkisi olmadığını savunmuştur. Batı ise daha çok kazanmayı amaçlamıştır. Batı'yı olduğu gibi ve taklit ederek değil, irdeleyerek ve tahlil ederek almak gerekmektedir (Uçan, 2012: 78).

1.1.11. Hürriyet Gazetesi ve Yayın Politikası

Namık Kemal, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni arkadaşlarıyla kurmuşlardır. Hürriyet Gazetesi 19 Haziran 1868'de Londra'da kurulmuştur (Demir, 2017: 66). 6. sayıdan 63. sayıya kadar Namık Kemal ve Ziya Paşa yönetiminde çıkartılmıştır. Namık Kemal 63. sayıdan sonra gazeteden ayrılmıştır. 11. sayıya kadar 4 sayfa yayınlanmıştır. 11. sayıdan sonra 8 sayfa yayınlanmıştır. Hürriyet Gazetesi haftalık yayınlanmıştır (Topal, 2018: 9).

Namık Kemal gazetede Meşrutiyet sisteminin Osmanlı'da uygulanması için yazılar yazmıştır. Gazetede yazıların çoğu imzasız yayınlamıştır. Ama Namık Kemal'in kullandığı üslup sayesinde hangi yazıları yazdığı anlaşılmıştır. Gazetede halkın çıkarlarını savunmuştur. Hükümetin yaptığı yanlış işleri eleştirmiştir. Hürriyetin ilk iki sayısı ülkeye rahatça girebilmiştir. Yabancı postahaneler tarafından ülkenin her yanına dağıtılmıştır. Ele aldığı konular ve içeriğinin günün sorunlarına değinmesi sayesinde büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. 100. sayısından sonra 12 Haziran 1870 tarihinde kapanmıştır (Demir, 2017: 66).

Hürriyet'in ilk sayısından itibaren Osmanlı yönetim tarzı sorgulanmıştır. Meşrutiyetin ilan edilmesi gerektiği savunulmuştur. Osmanlı'nın gelişmemesindeki nedenin İslam dini gösteren Avrupalılara cevap verilmiştir. Osmanlı'nın ilerlemesi için Milli ve İslami değerler korunması gerektiği üzerinde durmuştur (Demir, 2017: 67).

Hürriyet Gazetesi'nde borçlanma sorununa, israfa, mali politikalar ve bütçeye, Osmanlı'nın servet kaynaklarına değinilmiştir. Namık Kemal, Osmanlı'nın mali krizlerden borçlanma ile kurtarılmaya çalışılmasını eleştirmiştir. Gereksiz harcanan sadaka maaşlar, borçlanmalar için verilen tazminatlar ve yapılan yolsuzluklar, rüşvetler vb. israfları eleştirilmiştir. İsrafin artmasının en büyük nedeni olarak Avrupa'dan gelen mallar olduğunu belirtmiştir. Devletin her kademesinde rüşvet ve yolsuzluk artmıştır.

Bu suiistimallerin önüne geçmek için meşveret (danışma) usulünün¹¹ kabul edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Demir, 2017: 71-73).

Namık Kemal Hürriyet Gazetesi'nde yazdığı yazılar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 7. Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesindeki Makaleleri (1868-1869)

Sayı	Tarih	Makale Adı
1	29 Haziran 1868	Hubbül-Vatan Mine'l-İman
2	6 Temmuz 1868	Nutk-ı Hümayun Mülahazatının Bakiyesi
3	13 Temmuz 1868	Mecalis ve Mehakime Tayin-i Aza Hakkında Makale
4	20 Temmuz 1868	Ve Şavirhüm Fi'l-Emr
5	27 Temmuz 1868	Hocaların Rahle Başından Kaldırılıp Hapsolunduklarına Dair Makale
6	3 Ağustos 1868	İstanbul Muhabirlerimizin Birinden Varid Olan Mektup
7	10 Ağustos 1868	Servet-i Mülkiyeye ve İdare-i Hazıraya Dair Makale
8	17 Ağustos 1868	Mülkümüzün Servetine Dair Geçen Numaradaki Makaleye Zeyl
9	24 Ağustos 1868	Devlet-i Aliyye'yi Bulunduğu Hal-i Hatarnaktan Halasın Esbabı
10	31 Ağustos 1868	Sekizinci Numaramızdaki Maliye Bendine Zeyl
11	7 Eylül 1868	Vükela-i Hazıranın Yeni Osmanlılar Hakkında Kullandıkları Politika
12	14 Eylül 1868	Ecnebi Postalarına Dair Mütalaat
13	21 Eylül 1868	Küllüküm Ra'in ve Küllüküm Mes'ulün An Ra'iiyetihi
14	29 Eylül 1868	Avrupa'nın Ahval-i Hazırası

¹¹ II. Abdülhamid döneminde 23 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı parlamentosu iki meclisten oluşmuştur. Birincisi padişahın seçtiği üyelerden oluşan Meclis-i Ayan' dır. İkincisi Meclis-i Meb'usan' dır. Meclis-i Ayan görevleri; Meclis-i Meb'usan'nın verdiği kanun ve bütçe tasarılarını dini değerler, padişahın hukuku, hürriyetler, Kanun-ı Esasi hükümleri, devletin bütünlüğü, vatanın muhafazası ve savunması ve genel ahlâk açılarından incelemektir. Meclis-i Meb'usan görevleri, kanun yapmak ve yıllık bütçe kanunu inceleyip kabul etmektir. Bu iki mecliste hükümet, meclise karşı değil padişaha karşı sorumludur (Akyıldız, 2003: 243, 245).

Tablo 7. (Devamı)

Sayı	Tarih	Makale Adı
15	5 Ekim 1868	Mesele-i Müsavat
16	12 Ekim 1868	Yeni Osmanlılar'ın İlan-ı Resmisi
17	19 Ekim 1868	İstanbul'dan Mektup
18	26 Ekim 1868	Ahval-i Mısriye'ye Dair Mütalaat
19	2 Kasım 1868	Devletin Tedennisine Dair Makale
20	9 Kasım 1868	Memalik-i Osmaniye'nin Yeni Mukasemesi
21	16 Kasım 1868	Niş'den Tahrirat
22	23 Kasım 1868	Usul-i Meşverete Dair Sekizinci Mektup
23	30 Kasım 1868	Lord Stanley'in Nutku Üzerine Mülahazat
24	7 Aralık 1868	Avrupa Şarkın Asayişini İster
25	14 Aralık 1868	Bizde Adam Yetişmiyor
26	21 Aralık 1868	İstanbul Vergisi
27	28 Aralık 1868	Terakki'de Görülen Bende İtiraz
28	4 Ocak 1869	Yirmi Beşinci Numarada Olan Hatıraya Zeyl
29	11 Ocak 1869	Gark Olan Mısır Vapuru Üzerine Makale
30	18 Ocak 1869	Muhtıra
31	25 Ocak 1869	Terakki ve Ceride'nin Nüshalarından Münderic Bazı
32	1 Şubat 1869	Kabil Emirinin Mektubu Üzerine Mütalaat
33	8 Şubat 1869	Terakki'de Görülen Fıkra-i Garibe
34	15 Şubat 1869	Edirne'den Mektup

Tablo 7. (Devamı)

Sayı	Tarih	Makale Adı
35	22 Şubat 1869	A'zar-ı Mevhume
36	1 Mart 1869	Hatıra-i Saniye
37	8 Mart 1869	Hürriyet
38	15 Mart 1869	Tevcihata Dair Bir Zatın İstanbul'dan
39	22 Mart 1869	Tabiiyet-i Osmaniye
40	29 Mart 1869	Es'ile-i Muhtasara
41	5 Nisan 1869	Zade Fi't-tanburi Nağmetün Uhra
42	12 Nisan 1869	Vilayet Nizamnamesi
43	19 Nisan 1869	Courrier d'Orient ile Turquie Beyninde Usul-i Meşveretin Kabulüne Dair Zuhur Eden Niza Üzerine Mütalaa
44	26 Nisan 1869	Hariciye Nezareti
45	3 Mayıs 1869	Meclislere Dair Makale
46	10 Mayıs 1869	Buhara'nın İstilası Üzerine Makale
47	17 Mayıs 1869	Muhibb Gazetesine Cevap
48	24 Mayıs 1869	İbret
49	31 Mayıs 1869	Havadis-i Müteferrika
50	7 Haziran 1869	İlan-ı Mahsus

Kaynak: Topal, 2018: 2-395.

Tablo 8. Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesindeki Makaleleri (1869-1870)

Sayı	Tarih	Makale Adı
51	14 Haziran 1869	Demiryolu İstikrazına Dair Mütalaa
52	21 Haziran 1869	Adlün Saatün Hayrun Min İbadeti Elfi Sene
53	28 Haziran 1869	Hizmet-i Askeriye

Tablo 8. (Devamı)

54	5 Temmuz 1869	İlan-ı Mahsus
55	12 Temmuz 1869	Hatıra Zeyli
56	19 Temmuz 1869	Mısır Meselesi
57	26 Temmuz 1869	Mısır Meselesine Dair
58	2 Ağustos 1869	Hürriyet
59	9 Ağustos 1869	Hidivin Siyasetine Dair Mütalaat
60	16 Ağustos 1869	Napolyon'un Afv-ı Umumisine Dair
61	23 Ağustos 1869	Huruf Bahsine Dair Makale
62	30 Ağustos 1869	Muvazene-i Maliye I- Hizmet
63	6 Eylül 1869	Muvazene-i Maliye II- İbret

Kaynak: Topal, 2018: 2-107.

1.2. Sakızlı Ohannes Efendi'nin Yaşam Öyküsü ve Eserlerine Dair Özet Bir Sergileme (1836-1912)

Sakız kökenli bir ailenin mensubu olarak 1836 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Artin Efendi'dir. Eğitim hayatına Paris'teki Ermeni Katolik okulunda başladı ve burada yedi yıl okumuştur. Üniversite eğitimini Paris'te tamamladıktan sonra 1852 yılında İstanbul'a geri dönmüştür. 1856 yılında Babiâli Tercüme Odası'nda 750 kuruş maaşla işe başlamıştır. 1863 yılında Matbuat Müdürü olmuştur. 1868'de Şura-yı Devlet kurulduğunda, Adliye Dairesi Başmuavinliği'ne, 3 Mayıs 1868'de aynı Şura'nın üyeliğine atanmıştır. 1872 yılında Altıncı Belediye Dairesinin Başkanı olmuştur. Yine aynı yıl Esham-ı Cedide İdaresi'nde görev almıştır. 15 Haziran 1872'de Ticaret Nezareti Müşaviri olmuştur. 13 Ocak 1876'da Mahkeme-i İstinaf Ticaret başkanlığına getirilmiştir (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 21-23).

2 Kasım 1877 tarihinde *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane*¹² Yüksekokulunun İdare Hukuk ve Genel Ekonomi dersleri öğretim üyeliğine getirilmiştir. Bundan önce Mekteb-i Fünun-ı Maliye'de İktisat dersleri vermiştir. 5 Şubat 1877'de Maarif Nezareti Müsteşarı olmuştur. 27 Mart 1878'de Deavi Hariciye Kitabetine getirilmiştir. İkinci defa Şura-yı Devlet üyeliğine atanmıştır (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 22-23).

6 Kasım 1879'da atandığı Divan-ı Muhasebat Müddei-i Umumiliği görevini Sakızlı Ohannes Efendi 17 yıl aralıksız sürdürmüştür. II. Abdülhamid döneminde Hazine-i Hassa Nazırlığına getirilmiştir. Paşalık rütbesi verilmiştir. 1904 yılında Nazırlık görevinden emekli olmuştur. 43 yıl devlet hizmetinde bulunmuştur. Mayıs 1912 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 23, 25).

1.2.1. Milletlerin Servet Bilimi İlkeleri (İlm-i Servet-i Milet)

İnsanların doğal kanunlara bağlı olduğunu ve maddi faydayı ön plana aldıklarını savunmuştur. Devlet adamlarının ilk önce iktisat bilimini öğrenmelerinin devlet için faydalı olacağı üzerinde durmuştur. İktisat biliminin faydası sadece bir şahıs ve ülkeye özel değildir. İktisat bütün dünya ve insanlık için önemlidir. İktisat bilimi toplumu önceden bildiği bazı yanlışlardan döndürmüştür. Sadece kendi veya akrabasının zengin olması ile ülkesinin zenginleşeceği düşüncesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Toplum da başka kişilerin de servetinin artması ülkenin lehinedir. Sakızlı Ohannes Efendi bir ülkenin zenginliğinin sahip olduğu altın ve gümüşle belirlenmeyeceğini ve merkantilizm bu konuda yanlış olduğunu savunmuştur.

Sakızlı Ohannes Efendi İktisat bilimine en büyük katkı yapan Adam Smith'in¹³ ve *Emek Değer Teorisi*'ni savunmuştur. Adam Smith'ten sonra Jean-Baptiste Say¹⁴, iktisadın genel prensiplerinin oluşmasına ve bu prensiplerle ortaya çıkan sorunların çözümüne yapmış olduğu katkılar ile önemli bir yere sahiptir (Sakızlı Ohannes Efendi,

¹²Mekteb-i Mülkiye, Maarif Nazırı Sami Paşa zamanında 1858 yılında kurulmuştur. Öğretime 1859 yılında başlamıştır. İlk Mülkiye, Rüştiye ve İdadi iki yıllık orta öğretim kurumudur. 1877 yılında Mülkiye'nin üç sınıfı İdadi, iki sınıfı Yüksekokul olmuştur. Bu kurumda devletin ihtiyacı olan memurlar yetişmiştir (Serin, 1985: 9).

¹³İngiliz iktisatçı Adam Smith (1723-1790) Klasik İktisadın kurucusudur. Ahlak felsefecisi ve toplum bilimcidir. En önemli eserleri 1776 "*Milletlerin Zenginliği ve Ahlaki Duygular Teorisi*" dir (G. Kazgan, 2014: 69).

¹⁴Fransız iktisatçı J. B. Say (1767-1832) üniversite hocaları ve sanayi imalatçısıdır. "Fayda" hakkındaki görüşleriyle Neo-Klasik Okulun öncüsü olmuştur. Klasik Okulun benimsediği (Malthus hariç)"*Mahreçler Kanunu*" teorisiyle tanınmıştır. En önemli eseri "*Politik İktisat Üzerine İnceleme*" dir. J. B. Say, Adam Smith'ten büyük ölçüde yararlanmıştır (G. Kazgan, 2014: 69).

2015: 31-33). Sakızlı Ohannes Efendi değer teorisini ele alışı, klasik objektif değer anlayışından çok, sübjektif değer anlayışına yaklaştırmıştır. Onu iktisadi düşünce tarihimizde ilk kez değer teorisini hak ettiği boyutları içinde makale ve kitaplarında incelemiştir (Sayar, 2013: 361). Sakızlı Ohannes Efendi, Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde Mekteb-i Mülkiye'nin açılmasının önemli olduğunu savunmuştur (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 33).

1.2.2. Serbest Girişim Özgürlüğü - Rekabet Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Girişim özgürlüğü iktisat biliminin en önemli temel ilkesidir. Herkesin meslek seçme özgürlüğüne ve seçmiş olduğu mesleği yapmaya hakkı vardır. Bu mesleği yaparken ürettiği mal ve ürünleri yurt içinde veya yurt dışında istediği fiyattan satması sonucunda elde ettiği kâr veya zarar kendisine aittir. Sakızlı Ohannes Efendi, fizyokratların servetin kaynağı konusundaki görüşlerini kabul etmemesine karşın, toplumsal ve iktisadi konulara yaklaşımlarının temel prensibi olan *laissez faire laissez passer* (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) savunmuştur. Serbest girişimi iki yönlü incelemiştir. İlki üretimde serbestlik, ikincisi ise serbest ticarettir (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 34).

Sakızlı Ohannes Efendi'ye göre hem bireysel yeteneklerin gelişmesi, hem de sanayinin ilerlemesi üretimde serbestliğe bağlıdır. Sanayinin ruhu serbest girişimdir. Her insan istediği şeyi yaparsa ilerleme daha hızlı olacaktır. Bireyi üretmede serbest bırakma onun yaratıcı ruhunu ortaya çıkaracaktır.

Devletin sanayi alanında verdiği imtiyaz ve tekeller üretim özgürlüğünü engellemektedir. İmtiyaz ve tekel sahibi işletmeler için amaç üretim kalitesini artırmak veya daha düşük ücretli mal üretmek değildir. Kendi kârlarını artırma yolunu seçecektir. Bu da ulusal serveti artırmayacak daha çok belli bir kesimin zenginleşmesine neden olacaktır. Sakızlı Ohannes Efendi'ye göre devlet tekel ve imtiyazları tek bir kişiye vermemelidir (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 34-35).

Sakızlı Ohannes Efendi girişim özgürlüğünün doğal sonucunda rekabet ortaya çıktığını savunmuştur. Girişim özgürlüğü kişiye sahip olduğu gücü kullanma hakkını vermiştir. Her isteyen istediği alanda faaliyette bulunabilecektir. Bu da her alanda

insanların rekabetini ortaya çıkaracaktır. Rekabet sayesinde daha kaliteli ve ucuz mala kavuşacaktır. Rekabette öne geçmek isteyenler yeni üretim teknikleri geliştireceklerdir.

Sanayicileri ürettikleri malların fiyatını rekabet piyasası belirleyecektir. Firmaların rekabeti sayesinde de yüksek fiyattaki malları daha ucuza temin edilecektir. Her iş ustasına verilmesi o işin daha iyi yapılmasına katkı sağlayacaktır. Rekabet insanların hangi işte daha başarılı ise ona yönelmesini sağlayacaktır bu da ulusal servetimize katkısı daha çok olacaktır (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 37-38).

Serbest girişimde Avrupa'da birçok ülke ileri gitmiştir. Bunlardan özellikle Fransa ve İtalya'dır. Ortaçağ'da İtalya'nın Milan şehrinde dokuma sanayisi gelişmiştir. Serbest ticaret sayesinde Milan şehri zenginleşmiştir. Daha sonraki yıllarda serbestliğin ihlaline yönelik devlet tarafında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu da Milan'ın zenginliğini azaltmıştır. Ortaçağ'da Fransa'nın 1776 yılına kadar esnafı kontrol etmiştir. Bu yıldan sonra Turgot tarafından bu uygulama kaldırılmıştır (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 49-50). Turgot Fیزیokrat okulunun kurucularındandır. Turgot Osmanlı liberallerini etkilemiştir. Turgot'un ileri sürdüğü tekellerin kaldırılması, yeni okulların açılması ve yeni kanunları hazırlanması vb. yenilikler Osmanlı'da bazı aydınlarca kabul görmüştür (Erdem, 2020: 245). Sanayinin gelişmesini engelleyen düzenlemeleri de Colbert yürürlüğe koymuştur. Bu müdahaleler sonucunda Fransa'nın sanayisi gelişmemiştir. İtalya'nın dokuma sanayisinde ileri olduğuna ve belli kısıtlamalar getirilmesiyle geri gitmiştir. Serbestliğin kaldırılması iki ülkede de o alanda gerileme yaşanmasına neden olmuştur (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 36-37).

Colbert Fransız tarihinde merkantil siyasetin kurucusudur. Fransa maliye nazırlığı sürecinde sanayi, finans ve ticarete başarılı olmuştur. En başarılı olduğu alan sanayidir. Mevcut sanayi dalları yanında yeni sanayi dalları kurulmasına öncülük etmiştir. Colbert sermaye sübvansiyonu ve ayrıcalıklar tanımak suretiyle yabancı ülkelere sanayiciler ve emekçileri çekmiştir. Colbert merkantil politikalar devletin gücünü kıymetli maden (altın ve gümüş) sahip olma ile artacağını savunmuştur. Bu amaçla uyguladığı politikalar aşağıda belirtilmiştir.

1. Parazit finans ağının kontrolü ve yeni reform ile devletin geliri artacaktır.

2. Sermaye sübvansiyonu ve gümrük politikaları ile imalat sanayisi desteklenmelidir.

3. Dış ticarete tekel şirketler kurulmalıdır (Timur, 2016: 189-190).

Turgot liberal iktisadın gelişmesinde önemli katkıları olmuştur (Timur, 2016: 248). Fransa maliye bakanı olduktan sonra aşağıdaki amaçları gerçekleştirmeye çalışmıştır.

1. Vergi adaletini sağlamak
2. Kamu hizmetlerini artırmak
3. Soylu ve din adamlarından vergi almak
4. Tahıl ticaretini serbestleştirmek
5. Angaryayı yasaklamak
6. Lonca ve meslek kuruluşlarının tekelliğini ortadan kaldırmak
7. Ölçüleri standart hale getirmek
8. Geniş bir eğitim reformu yapmak
9. Hukuku yeniden düzenleyerek ulusallaştırmak (Timur, 2016: 251-252).

Bunları yaparak tam bir burjuva radikalizmi oluşturmak amacındadır. Soylu ve din adamları sınıfı vergilendirilmeye karşı çıkmıştır. Angaryanın kaldırılmasına itiraz etmişlerdir. Tahıl ticaretinin serbestleşmesi kılığa neden olacağı savunulmuştur. Bu olaylar sonucu Turgot görevinden alınmıştır. Turgot angaryayı kaldırmak, loncaları yasaklamak ve toprağa tek ve genel vergi koymak en önemli görüşleridir (Timur, 2016: 252-253).

1.2.3. Devlet Girişimciliği Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Sakızlı Ohannes Efendi milletlerin genel yararına olacak üretim ve imalatı kabul edeceğini savunmuştur. Fakat devlet bazen sıradan bireylerin yapabileceği fabrikalar kurar. Devlet sanayinin gelişmesine doğrudan doğruya etki etmemelidir. Devlet eğer sanayi kuruluşu kurar ve buralara memur ve işçi istihdam ederse, bu işletmelerde verimlilik yüksek olmayacaktır. Bu işletmeler devletçe desteklendiği için diğer işletmeler bunlarla rekabet edemeyecektir. Rekabetin olmadığı bir piyasada kaliteli ve ucuz mal temin edilemeyecektir. Bu da malların pahalı olmasına sebep olur. Ayrıca bu durum tüketicinin alım gücünü düşürecektir (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 39)

1.2.4. Mülkiyet Hakkı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Mülkiyet hakkı; insanın yasal olarak sahip olduğunu, başkasının etkisi ve baskısı olmaksızın tam bir serbestlik içinde kullanmasıdır. İnsanın yaratılış tabiatından kaynaklanan bir hakkı olduğunu savunmuştur. Mülkiyet hakkının gelişmesinde medeniyetin önemli bir etkisi vardır. Medeniyet seviyesine çıkmış milletler ekonomi ve sanayi alanında da ileri seviye ulaşmışlardır. İnsanların serbest bırakılması onların becerilerini daha iyi ortaya çıkaracaktır. İktisatçılar geçmiş yüzyılda mülkiyet hakkını emek üzerine tesis etmiştir. Emegın ürün ile meydana getirdiğı mallara sahip olma, istediğı gibi kullanma, tüketme ve idare etme serbestliğine sahip olduğunu savunmuştur (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 40).

Toprak ve emlak mülkiyeti adaletin bir gereğı olduğu üzerinde durmuştur. Toprak mülkiyeti hakkına itiraz eden kesim de vardır. Bu itirazlar daha çok toprak mülkiyetinin bir hak değil, gasp olduğu üzerinde durmuşlardır. Ama Sakızlı Ohannes Efendi toprak mülkiyetinin bir gasp değil, bir hak olduğunu savunmuştur. Sakızlı Ohannes Efendi gaspın tanımını doğru bilmediklerini savunmuştur. Zorla bir şeyin alınmasını gasp olduğu tanımlamıştır. Boş ve verimsiz arazileri alıp onları üretime hazır hale getirmek bir gasp değildir. Burada bir emek söz konusudur. Sakızlı Ohannes Efendi toprakta özel mülkiyeti kabul etmiş buna karşı olanları eleştirmiştir. Toprağın insanlar arasında eşit ve adil dağıtılması gerektiğini değil, bu toprağı en verimli şekilde kullanılması gerektiğı savunmuştur (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 40-41).

1.2.5. Güvenlik – Servet Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Bir ülkenin en önemli ihtiyaçlarının başında güvenlik geldiğini savunmuştur. Bir ülkede güvenlik yoksa orada üretim ve ticaret yapmak son derece risklidir. Bunun için yabancılar yatırım yaparken en dikkat ettikleri şeylerin başında o ülkedeki güvenlik gelmektedir. Hukukun üstünlüğü, üretim ve ticaret artırmıştır. Girişimci herhangi bir olayla karşılaşınca hakkının korunacağından endişe duymamıştır.

Devlet güvenlik ve asayiş sağlamak için halkından vergi toplamıştır. Bu vergilerle halkın güven içinde yaşamasına olanak sağlamıştır. Bu da üretimi artırmıştır. Güvenlik ve hukukun gelişmesi sayesinde topraklar işlenecek ve sanayi kuruluşları artacaktır. Bunun neticesinde yabancılarla alışveriş artacaktır. Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nden önde olmasının nedenlerinin başında, adalet ve güvenlik

mekanizmalarının doğru işlemesi gelmektedir. Eğer bizde bunları sağlayabilirsek onlar gibi üretimimiz artacak ve sanayimiz gelişecektir. Bu da ülkenin servetinin artmasını sağlayacaktır (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 41-42).

1.2.6. Serbest Ticaret Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Serbest ticaret, serbest girişimin doğal bir sonucu ve parçasıdır. İnsanlar mallarını istedikleri yerde istedikleri fiyattan satma hakkına sahip olmasıdır. Serbest ticaret iç ve dış ticaret diye ikiye ayrılmıştır. İç ticaret ülke içindeki bir bölgeden diğer bölgeye, ürettiği malı götürüp orada satabilmesidir. Bölgeler arasındaki iklimin farklı olması, farklı mal üretilmesine neden olmaktadır. Dinleri ve ırkları farklı insanların kaynaşmasına ticaret vesile olmuştur. Bir nevi köprü görevi görmüştür.

Devletler iç ticaretin gelişmesine engel olmak için bazı uygulamalar getirmişlerdir. Bunlar iç ticaretten alınan iç gümrük vergileridir. Osmanlı Devleti'nde bu uygulama devam etmiştir. İç gümrük vergisi bölgeler arasındaki ticareti olumsuz etkilemiştir. Mallar daha pahalı satılmıştır. Bu durum tüketicinin bütçesini sarsmıştır¹⁵ (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 43-44).

Dış ticarete ise denge ticaretin öneminden bahsetmiştir. Denge ticaretteki ithalat ve ihracat anlayışının yanlış anlaşıldığı üzerinde durmuştur. İhracatın, ithalatan daha önemli olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. İki ülke arasındaki ticarete sadece tek kazanan yoktur. İki ülke de bu ticareten yararlanmıştır.

Dış ticaretteki en önemli sorunun, milli sanayinin korunması fikridir. Sanayinin, ticaret ve denizcilikte korumacılık ile gelişeceği anlayışının yanlış olduğunu savunmuştur. Bu amaçla dışardan gelen mal ve malzemenin kısıtlanması, ülkedeki mal ve malzemenin tedarik edilmesinde zorluklara neden olacaktır. Tüketici daha pahalı mal ve malzeme alacaktır. Avrupa'daki bazı ülkeler buna örnek gösterilmiştir. İspanya ve Portekiz'in sanayide uyguladığı korumacı politikalar ile gelişmediğini savunmuştur. İleriye gitmenin en önemli ilkeleri bilim ve sermayedir. Sermayenin hem ülke içinde birikmesi ve hem de yurt dışından gelmesinde hukuk, güvenlik ve serbest ticaretin

¹⁵Mehmet GENÇ göre iâşe ilkesi, tüketicinin bol ve ucuz mala kavuşmasıdır. Amacı insanların ihtiyaçlarını karşılamaktır. İâşe ilkesi Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikasının en önemli ilkesidir. Osmanlı Devleti, ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütülen korumacılığı benimsemiştir (Genç, 2000: 45-46).

önemli olduğu görüşünü savunmuştur. Bunlar sağlanamadığı sürece sermaye akışının ve yeni yatırımların olmayacağını belirtmiştir (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 44-46).

1.3. Akyiğitzade Musa'nın Yaşam Öyküsü ve Eserlerine Dair Özet Bir Sergileme (1865-1923)

Akyiğitzade Musa Moskova'nın güneydoğusundaki Çembar'da doğmuştur. Babası Mehmet Can Efendi yüksek dereceli bir devlet memurudur. Annesi Gül Saide Hanım ise Kazan'ın ileri gelenlerinden Fetullah Ayzdaroğlu'nun kızıdır (Akyiğitzade Musa, 2016: 23).

İlk eğitimine Maçalı'daki Tatar medresesinde başlamıştır. 1884'te Penza lisesini bitirmiştir. Yükseköğrenim için Moskova ve Kazan üniversitelerine yaptığı başvurular, o dönemde asiller ve Rus hükümetine hizmet eden ailelerin çocukları dışında Müslüman Türklerin üniversitelere alınmadığı gerekçesiyle ret edilmiştir (Akyiğitzade Musa, 2016: 23-24).

Üniversite eğitimini almak için Gaspıralı İsmail¹⁶'in teşvikiyle 1888 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye sınavsız girmiştir. 1891 yılında okulu iyi bir dereceyle bitirmiştir. Fransızca ve Rusça okuma, yazma bilmektedir. 1892 yılında Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane'de 1000 kuruş maaşla Rus Dili, Veterinerlik ve Ekonomi hocalığı yapmaya başlamıştır. Galata Gümrüğü Nezareti Muayene Salonunda kitap muayene memurluğu yapmıştır. 1893'te Sirkeci gümrüklerinde evrak müfettişliği yapmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 25).

1908'de Metin adıyla Türkçe günlük, siyasi ve ilmi bir gazete çıkarmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 26). 11 Ağustos 1908 tarihinde Metin Gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin müdürü ve imtiyaz sahibidir. Metin Gazetesi 32 sayı çıkmıştır. Gazete de siyasi, toplumsal, ekonomik ve askeri konularda yazılar yazmıştır. 1910 yılında gazete kapatılmıştır (Şenel ve Pulat, 2018: 573-574).

Türkçülük fikrinin savunucularındandır. 1908'de Yusuf Akçura liderliğinde kurulan Türk Derneği'nin kurucuları arasındadır. 1910 yılında Van ilinin Adilcevaz

¹⁶Gaspıralı İsmail, 21 Mart 1851 tarihinde Kırım'ın Bahçesaray şehri yakınlarındaki Avcıköy' de doğmuştur. İlköğrenimini Bahçesaray'da, 10 yaşında Akmesicid erkek Ortaokulunda, iki yıl Voronej askeri okulda ve daha sonra Moskova'daki Harp Okulunu bitirmiştir. 1881 yılında Akmesicid'de çıkarılmakta olan Tavrida gazetesinde Genç Molla takma adıyla yazılar yazmıştır. Genç Osmanlılar akımından etkilenmiştir. Gaspıralı İsmail eğitim, yazar ve yayıncıdır. Türk İslam toplumlarının eğitim, kültür reformu ve modernleşme ihtiyacını betimleyen bir aydındır. 24 Eylül 1914 tarihinde Bahçesaray'da vefat etmiştir (Toker, 2004: 32-33).

kaymakamlığına atanmıştır. Sonra Van Hoşap kaymakamlığına atanmıştır. 1910 yılı hükümet için karışık bir dönemdi ve hükümet karşıtı gösterilerek memuriyetten atılmıştır. Ancak 1911 yılında memuriyetten atılmasının yanlış olduğu anlaşıncı 1912 yılında Aydın ilindeki Dördüncü ve Altıncı Tahrir-i Musakkafat Komisyonu üyeliğine getirilmiştir. 1914 yılında Humus Tahrir-i Musakkafat Komisyonu başkanlığına getirilmiştir. 1914'te Bingöl'e bağlı Çapakçur kaymakamlığına atanmıştır. 1916'da rahatsızlığından dolayı İstanbul'a dönmüştür. 1918 yılında da Süleymaniye Kütüphanesinin ilk müdürü olarak görev yapmıştır. 1923 yılında vefat etmiştir (Akyiğitzade Musa, 2016: 27-28).

1.3.1. Servet Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Serveti yazar iki türlü anlatmıştır. Maddi servet ve faydalı nesneler diye açıklamıştır. Fayda üreten ve değer taşıyan varlıkları servet olarak tanımlamıştır. İnsanın servet sahibi olması için çalışması gerektiğini savunmuştur. İktisat biliminin maddi ihtiyacın temin edilmesi için emek sarf edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Parayı kıtlık, değerli olma ve fayda sağlayıcı özelliklerinden dolayı "servet" olarak görmüştür (Akyiğitzade Musa, 2016: 74-76).

Adam Smith'e göre her yeni emek ve işi meydana getiren sermayedir. İnsan üzerine düşen bir işi yerine getirmesini etkileyen faktörler manevi emektir¹⁷. Diğer ise servet olarak adlandırmıştır. Adam Smith göre nasihat veren öğretmen emeği servet değildir. Doktorun, avukatın ve öğretmenin çalışması faydalıdır. Fakat servet meydana getirmemiştir. Öğretmenin öğrettiği bilgiler servete konu olmamıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 77-78).

Adam Smith klasik servet anlayışının yanında manevi unsurların da iktisadın konusu içine almıştır. Manevi unsurların üretimi nasıl etkilediği üzerinde durmuştur. Manevi değeri terk etmek uygun değildir. Ortaçağ'da Avrupa'daki üniversitelerde İbn-i Sina'nın eserlerini para ile değerlendirebilmek mümkün olmadığı gibi, eserlerde belirtilen değerler de para ile mukayese edilmemiştir. Alışveriş konusunda maneviyat ve

¹⁷Adam Smith, çalışan nüfusu iki sınıfa ayırmıştır. "Verimli emek" ve "verimsiz emek" tir. Verimli emek, elle tutulur bir şey üreten emek, sermaye birikiminin artmasına ve ekonominin gelişmesine hizmet etmiştir. Somut bir nesne üretmeli ve artı değer yaratmalıdır. Adam Smith, tarımı verimli sektör kabul etmiştir. Verimsiz emek ise elle tutulur nesneler üretmeyen ve artı değer yaratmayan hizmetler olarak tanımlamıştır. Din adamları, doktorlar, hukukçular ve müzisyenler vb. meslekleri verimsiz emek olduğunu savunmuştur (Erim, 2013: 40).

maddiyat bir tutulmamıştır. Maneviyatın alışverişi maddiyat alışverişinde farklıdır (Akyiğitzade Musa, 2016: 78-79). Akyiğitzade Musa servet anlayışında faydayı merkez olarak kabul etmiştir (Karaoğlu, 2008: 6).

1.3.2. Bilim ve Medeniyet Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Avrupa medeniyetinin gelişimini İslam medeniyetine borçlu olduğunu savunmuştur. Akyiğitzade Musa bunu kanıtlamak için örnekler vermiştir. Din adamların miladın bininci yılında kıyametin kopacağını söylemişlerdir. Halk kıyametin kopacağına inanarak mallarını kiliselere bağışlamıştır. Ama kıyamet kopmamıştır. Halk sefil duruma düşmüştür. Orta çağda İbn-i Sina'nın eserleri Latince'ye çevrilmiştir. Avrupalılar çocuklarını eğitim için Bağdat ve Kurtuba'ya göndermiştir (Akyiğitzade Musa, 1996: 3, 6-7). Avrupa'nın eleştirel düşünmeyi, İslam düşünürlerinden öğrenmiştir (H. Pulat, 2018: 2603). Akyiğitzade Musa Avrupa İslam medeniyetinde etkilenecek, bugün durumuna geldiğini savunmuştur.

Bilimi medeniyetin merkezi olarak kabul eden Akyiğitzade Musa; kanallar, demiryolları, fabrikalar, rıhtımlar, limanlar, posta ve telgraf gibi yeniliklerin medeniyetten kaynaklandığını savunmuştur. Medeniyeti oluşturanın sanayi mi yoksa bilim olduğu konusunu tartışmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 81). Medeniyetin bilimin öncülüğünde oluşacağını ve gelişeceğini savunmuştur. Matematik ve geometri gibi bilimleri medeniyetin kurulmasında temel unsur kabul etmiştir (Karaoğlu, 2008: 7).

Bilimin önemi için Akyiğitzade Musa yakın koşullara sahip Japonya ve Çin örneğini vermiştir. Japonya bilimin önemine inanmıştır. Bir ülkede bilim olmadan sanayi dahi ilerlemeyeceğini savunmuştur. Japonya ve Çin örneğinde seneler önce Japonya'nın Avrupa'nın başkentlerine bilim öğrenmek için öğrenciler göndermiştir. Bu öğrenciler beş veya altı sene burada fizik, matematik ve matbaayı öğrenip ülkelerine dönmüşlerdir. Bu bilgiler sayesinde Japonya, aynı coğrafyadaki Çin'den sanayide daha ileriye gitmiştir (Akyiğitzade Musa, 2016: 85).

1.3.3. Ticaret Politikasında Serbestlik ve Korumacılık Tartışmaları

Akyiğitzade Musa serbest ticaret mi yoksa koruma altındaki ticarete mi fayda olur sorusunu sormuştur. Hem serbest ticareti ve hem de korumacılığı savunan âlimlerin fikirlerini tartışmıştır.

Milletlerin mallarının iktisat kanununa göre serbestçe dolaşımına engel olmamalıdır. Dünya milletlerinde alışveriş ile eş olan iş bölümü yöntemi geçerlidir. Korumacılık yöntemi iş bölümü akımına engel olmuştur. Korumacılık bir yerde yetiştirilmesi mümkün olmayan bir malı yetiştirmeye uğraştırmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 174-175).

İç sanayiye korumak milletlerin ilişkilerinde gerginliğe sebep olmaktadır. Korumadan dolayı devletler birbirleriyle savaşmaktadır. Günümüzün medeniyetlerinde huzuru sağlamak devletin genel amacıdır. Ülkeler yeteneklerine göre tarım, ticaret ve sanayi alanlarından birinde gelişmişlerdir. Ticaret serbest bırakılırsa ülkeler hangi alanda üstünse o alanda başarı yakalayacaktır. Bu da malların daha ucuz olmasını sağlayacaktır (Akyiğitzade Musa, 2016: 175-176).

Akyiğitzade Musa göre korumacılık şu şekilde cereyan etmektedir. Korumacılık sanayiye de kendi kendine bırakmayıp da bir milletin farklı mallar yetiştirmek amacıyla yabancı ülkelerin mallarına ağır gümrük vergisi uygulamasıdır. Bu malların ülke ekonomisinin içeri girmesine engel olunmalıdır. Fakat bu durum milli ticareti ve sanayiye koruyarak genel pazarda olan dünya mallarının değişimini azaltır görüşünü savunmuştur. Sanayi alanında korumacılığı savunmuştur. Bu sayede ülkede sanayi kuruluşları artacaktır.

Her iki tarafında güçlü yönleri olduğu görmüştür. Serbest ticareti savunan kişiler bu durumun ileriye süren her ülkenin yeteneğini göre belirlendiği iddia etmişlerdir. Serbest yöntem fikrinde her ülkenin en çok yetenekli olduğu meslekte ustalaşması gerektiği savunmuştur. Bir ülkenin sanayici, diğerinin madenci, bir diğerinin ise çiftçi olması gerektiğini savunmuştur. Hangi ülke iş bölümü ve uzmanlaşmada ilgili ülkenin alanında kendini geliştirmelidir. Ülkelerin Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisini uygulamalıdır. Dünyada hiçbir ülkenin hep aynı sektörde sabit kalmamıştır. Dünya şartları değiştikçe ülkelerin üstünlükleri değişmiştir. Bir ülkede fabrikalar da kurabilir, tarımla da uğraşabilir. Ama teoriye göre bir ülkenin yalnızca birinde üstün olması bu görüşe karşıdır (Akyiğitzade Musa, 2016: 288-289).

Serbest ticaret propagandası yapan ülkeler arasında rekabet olabilmesi için, birkaç ülkenin milli üretimce eş olmaları gerekmektedir. Sanayide güçleri eşit olan ülkelerinde dünyada bulunmadığını iktisat tarihi bize göstermiştir. Güçlü ve güçsüz ülkelerin rekabeti zayıf olanın çökmesine neden olmuştur.

Koruyucu vergiyi uygulama ülkenin sanayisinin gelişmesinde önemlidir. Genç ülke sanayisinin gelişmesinde ve büyümesinde koruyucu gümrük vergisi önemli bir etkidir. Yabancı rekabetinden uzaklaşmak ekonomide ve iktisadi büyümede yavaşlığa sebep olduğunu savunmuştur. Korunan sermaye sahibi bir kişiden ibaret değildir ki, ülke içindeki rakipleri sebebiyle fiyatını ucuzlatmaya çalışacaktır (Akyiğitzade Musa, 2016: 289-290).

Ülke ihtiyacından fazla üretimde bulunmak ülkenin ihracata yönelmesine neden olur. Fakat yabancı üretimlerle rekabet gücün oluşmamışsa ihracata yönelen bu üretim fazlasının maliyetini karşılamak ihracatçı ülkenin üzerine kalır. Bu krizin önünü almak isteyen üreticiler zararı ortadan kaldırmak için aralarında anlaşır. Bu anlaşma neticesinde içte pahalı, dışta ucuz satılacaktır (Akyiğitzade Musa, 2016: 291).

Ülkeler koruma yöntemini çoğunlukla, ülke içi endüstri finansmanının diriltirmek amacıyla seçmektedir. Ülke hammaddelerini mamul mala çevirmek ancak fabrikaların korunması ile olur (Akyiğitzade Musa, 2016: 292).

Bir ülkenin tarımda kalmasını uygun bulmamıştır. İktisatçılar göre şehirlerin uygarlaşması şimdiye kadar tarım olayları ile başlamıştır. Fikir alışverişi uygarlaşmaya hizmet etmiştir. Köylerde okullar açılması köylünün de şehirdekiler gibi uygarlaşmasını mümkün kılmıştır. Eğer köylü eğitim ile uygarlaşmazsa, fabrikaların çok olduğu yerlere taşınarak burada uygarlaşması gerektiğini savunmuştur. Ülke ekonomisinin tarımla sınırlı kalmaması için ülkede eğitimi, sanayi okulları ve taşıma araçlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Sanayi ve ticaretin içte özendirme yöntemi başarılı bir şekilde uygulansaydı, koruma yöntemine ihtiyaç kalmayacaktır (Akyiğitzade Musa, 2016: 294-296).

Batı Avrupa toplumlarının amacı imal ettikleri mallara pazar bulmaktır. Batı da hiçbir ülke yoktur ki, başta koruma yöntemine başvurmadan içteki büyük endüstri finansmanını meydana getirmede başarılı olsun. İlk önceleri koruma yönetimini İngiltere uygulamıştır. Sanayisi geliştikten sonra serbest ticaret politikası uygulamaya başlamıştır. Koruma yönteminden endüstrileri geliştikten sonra vazgeçmiştir (Akyiğitzade Musa, 2016: 296).

1.3.4. Fiyat ve Para Politikası Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Alışverişin varlık koşulu üreticinin mal almasıdır. Elindeki malı değerlendirmesi alışverişi düzenleyen esaslardandır. Herkesin iyi bir yönetim ve tasarrufuyla meydana gelmiştir. İnsan genel özelliğinden kaynaklanan ekonomik faydayı daima gözetmiştir. Şahıs malının mümkün derecede az emekle meydana getirip çok değerle elden çıkarmak istemiştir. İktisat bilimi terimlerinden arzı; satılmaya çıkarılan malların miktarını, talebi ise; halk tarafından alınması istenen eşyanın miktarı olarak ifade etmiştir. Arz ve talep fiyatı azaltmış veya artırmıştır. Arzın artması malın fiyatın azaltmıştır. Mala olan talep artarsa malın fiyatı artacaktır (Akyiğitzade Musa, 2016: 121).

Doğal kaynaklar ev, bağ, elmas ve değerli eserler gibi şeylerin miktarı talebe göre artırılmamıştır. Bereketli yıllarda tahılın arzını azaltmak zordur. Talebini de artırmak mümkün değildir görüşünü savunmuştur (Akyiğitzade Musa, 2016: 122).

Emeğin genel değerinin fiyatı artarsa sanayideki işçinin gündeliği olan ücreti on kuruştan on iki kuruşa çıkması malların fiyatını değiştirmemiştir. Yalnız bir malın vergisinin artması belirtilen malın diğer mallara nazaran fiyatını artırmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 123).

Arzın artması malların fiyatını düşürmüştür. İleride fiyatının yükselmesi ümidi olmazsa fabrikacılar yavaş yavaş imalatlarını sınırlandıracaktır. Yapımlarını sınırlandırmak bile mala ilgiyi düşürmüştür. İleride fiyatın yükselmesine hiç ümit yoksa fabrikacılar o malı üretmemiştir (Akyiğitzade Musa, 2016: 123-124).

Para politikası hakkında önemli görüşler öne sürmüştür. Akyiğitzade' ye göre paranın dört önemli türlü özelliği aşağıda sıralanmıştır.

1. Paranın değiş tokuş aracı olması
2. Paranın değer ölçüsü olması
3. Paranın servet birikimi ve yönetim aracı olması
4. Paranın nizami bir ödeme aracı olması (Akyiğitzade Musa, 2016: 128-129)

Akyiğitzade Musa kâğıt paranın değerindeki değişim arz-talep yasasıyla açıklamıştır. Kâğıt paranın değer kaybı hakkında diğer ülkelerden örnekler vermiştir. Bunu önlemek için görüşler ileri sürmüştür. Osmanlı'nın kâğıt parası olan kaimenin değerini koruması için aşağıdaki önerileri sunmuştur.

1. Kaimenin değeri hükümetçe düşürülmelidir.
2. Kaimeler faizli eshamla değiştirilmelidir.
3. Kaime miktarının azaltılması için azar azar altın ve gümüş para elde ederek kâğıt para piyasa fiyatıyla satın alınmalı ve yok edilmelidir.
4. Devlet mülklerinin satışı yoluyla elden çıkarılması bu durum mülklerin değerini düşüreceği için önerilmemiştir.
5. Vergileri artırarak bu gelirle piyasadan kaime toplanıp yok edilmelidir.
6. Akçeye olan talebi artırarak kaimenin değeri korunacaktır (Karaoğlu, 2008: 13).

1.3.5. Ücret Yaklaşımı ve Ücretlerde Farklılaşma Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Bir sanayide hammaddeden elde edilen malların bütün emek geliri, sermaye faizi ve işletmeci kârı çıkarıldıktan sonra geri kalan işçi ücretinden oluşmaktadır. Büyük sanayilerde kârın birçok bölümü sermaye sahibinin elindedir. Sermaye sahibi olmayan işçi kendi hesabına çalışmak yerine, sermayeye sahip olan tüccar ve fabrikacıların sunduğu güç şartlarda çalışmak zorunda kalır. Bazı ekonomistler işçinin sermaye sahibinin çıkarına çalışmaması için şimdiki servet dağılım yönetimi fikrinin kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır. Fakat bu durum iki nedenden kabul etmemiştir. Birincisi mülkiyet hakkının kaldırılması hakkaniyetli olmayacaktır. İkincisi mülkiyetin kamuya ait olması, işçiye çalışmaya teşvik vermeyecektir (Akyiğitzade Musa, 2016: 195).

İşçi ücretinin farklı türleri vardır. İşçi ücreti mal veya hizmet, ya da peşin ödenmiştir. Alışverişi az olan yerlerde işçiye nakit verilmeyip yiyecek ve ürün verilmiştir. Emek sahibi ile çiftçi arasında bölme gibi hallerde, işçi ücreti mal ve hizmet olarak verilmiştir. Nakit ücret ise gündelik veya aylık verilmiştir. Gündelik veya aylıkla çalışan işçi için ürettiği malın veya hizmetin iyi veya kötü olması önemli değildir. Bunun için sermaye sahipleri işçinin emeğinden mümkün olduğu derecede iyi sonuç almak için, parça başına ücret verme yöntemini ortaya çıkarmışlardır (Akyiğitzade Musa, 2016: 196-197).

İşçi ücretini belirleyen şartlardan bahsetmiştir. İşçi ücreti denildiğinde peşin ücret anlaşılmıştır. İlk önce ücret emek arz ve talebine göre belirlenmiştir. Hizmet arayan işçinin miktarına emek arzı ve işçinin kullanmak istediği sermaye sahibinin

adedine ise emek talebi denmiştir. Üretimin artması ve sanayinin büyümesi işçiye olan ihtiyacı artırmıştır. Emek talebi artmıştır. İşçinin sayısı talep kadar artmazsa sermaye sahibi işçiye daha fazla ücret verecektir. Kendi toprağını işleyerek geçinen nüfusu kendi işlerine çekmeye çalışan sermaye sahipleri, kendi toprağından kazandığında daha fazla ücret vermek zorundadır. Bu da işçi ücretini arttırmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 200).

İkinci olarak, işçi ücreti zorunlu ihtiyaçlara tabidir. Zorunlu ihtiyaçlar ne kadar pahalı olursa, işçinin ücreti o kadar çok artmıştır. Zorunlu ihtiyaçların değeri ise ülkelerin iklim ve yaşama biçimine göre değişmiştir (Akyiğitzade Musa, 2016: 201).

Sanayi Devriminde sonra en yüksek işçi ücreti İngiltere'dedir. Onu takip eden Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve Rusya'dır. Osmanlı Devleti'nde ise peşin ücret çok olmasa da zorunlu ihtiyaçları temin etme ucuz olduğunda reel ücret yüksektir.

Farklı mesleklerdeki iş gücünün ücreti: Birinci olarak, sıradan işçinin ücreti dikkate alındığında farklı işlerde bulunan çalışanlara farklı ücret ödenmiştir. Güç işlerde çalışanlar kolay işlerde çalışandan daha çok ücret almıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 206).

İkinci olarak, bir işte umulan zarar o işten alınan ücreti artırmıştır. Gemi çalışanın ücreti sıradan işçi ücretinden çoktur. Çünkü gemide çalışmak ustalık gerektirir. Bu ustalığın ücreti de diğer ücretlerden biraz daha çoktur.

Üçüncü olarak, zorlu ve sevilmeyen işlerin ücreti yüksektir. İngiltere'de maden ocaklarında yer altında ağır koşullarda çalışacak işçi az bulunmuştur. Batı'da lağım temizleme işi tiksiniyecek iş olduğundan bu işlerde kimse çalışmak istenmediği için ücreti yüksektir (Akyiğitzade Musa, 2016: 207).

Sanayi Devriminin yol açtığı iktisadi, sosyal ve siyasi gelişmelerin, İngiltere'de sendikacılığın başlamasında etkisi büyük olmuştur. Ülkede işveren ve işçi sınıfları oluşmaya başlamıştır. Bu sosyal yapı nüfusun sektörlere dağılımını etkilemiştir. Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Kozak, 1992: 65-66).

Tablo 9. 1801 Yılında İngiltere’de Faal Nüfusun Sektörlere Dağılımı

Tarım	% 35
Sanayi	% 29
Hizmet	% 36

Kaynak: Kozak, 1992: 63-81.

Sanayi Devriminden sonra İngiltere’de yeni bir sosyal sınıflaşma başlamıştır. Bu da işçi sınıfının güç kazanmasını sağlamıştır (Kozak, 1992: 66). Bu durum İngiltere’de ideal toplum arayışlarına neden olmuştur. Bu ideal toplum arayışları yeni görüşlerin doğmasına sebep olmuştur. Bu görüşler;

1. Owenizm: İngiltere’deki işçi hareketlerinin teorik ve pratik öncüsüdür. Kooperatifçilik, sendikacılık, sekiz saat çalışma, işçi çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve işçinin sosyal hayatının kolaylaştırılması amaçlanmıştır (Kozak, 1992: 69).

2. Chartist Hareket: Siyasi alandaki hedeflere ulaşılması ile iktisadi hakların daha kolay kazanılacağını savunan görüştür. Siyasi alandaki hedefleri şunlardır.

1. Genel oy hakkı
2. Gizli oyla seçim
3. Parlamentonun yılda bir defa toplanması
4. Parlamentonun üyelerine maaş ödenmesi
5. Seçim bölgeleri arasındaki eşitlik

Bunların sağlanması ile iktisadi olarak kazanımların artacağı savunulmuştur. Bu görüş Owenizm’den daha etkili olmuştur (Kozak, 1992: 71-72).

Sendikal hareketlerin gelişmesinde üç aşamanın öneminden bahsedilmiştir. Bu aşamalar;

1. Örgütün fiilen kurulması
2. Sendikaların işveren ile ilişkileri
3. Sendikaların devlet ile ilişkileridir (Kozak, 1992: 73).

İngiltere’de sendikalara katılım 1892 yılında 1.600.000 kişi iken 1913’te 4.100.000 kişiye ulaşmıştır. Bu da sendikacılığın önemini artırmıştır (Kozak, 1992: 75).

1.3.6. Faiz Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Meydana gelen üründe işçi ücreti, faiz, işletici kârı ve toprak geliri bulunduğunu savunmuştur. Meydana gelen ürün genel gelir veya brüt gelirdir. Brüt gelir belirtilen ücretler, faiz ve toprak gelirine ayrılmıştır. Kârın kaynağı hakkındaki üç farklı fikri vardır (Akyiğitzade Musa, 2016: 208-209).

İlk fikir, kâr eşyanın alışverişinden doğmasıdır. Eşyayı alıp satan veya imal edip satan kâr elde etmiştir. Kâr, alışveriş sırasında ortaya çıkmıştır. Malın değerinden çok fiyatla satılmasından kâr elde edilmiştir. Kâr, mal alanın cebinden çıkar fikrini savunmuştur. Her bir satıcı aynı zamanda bir alıcı olduğu için kârın alışverişten doğduğunu savunmuştur. Malları satan kişi kendisi bir şey almayacak olsaydı satanlarda kâr toplanırdı fikrini savunmuştur. İkinci fikirse, kârın kaynağı sermayenin üretim gücüdür. Kâr makineden yani sermayeden doğmuştur. Makinenin kullanımı genelleştiği zaman kumaşın yavaş yavaş değeri düşecektir. Üçüncü fikir, kâr zorunlu ihtiyaca yetecek miktarda emekten daha çok çalışma süresine bağlıdır (Akyiğitzade Musa, 2016: 208-210).

Faiz, peşin sermayeyi kullanmak için para sahibine verilen peşin ücrettir. Bir fabrika sahibi kişi, peşin sermayesiyle fabrikasını işlettiği zaman, hem işletici kârı ve hem de sermaye faizi elde edecektir. Bir sermaye işletildiği zaman zarar veya işte başarısızlığından dolayı, sermayenin kısmen veya bütünüyle batma tehlikesi vardır. Öngörülen bu tehlike faiz içinde geçerlidir. Bu sebeple ipotek karşılığında alınan paraya ipoteksiz alınan paradan daha az faiz verilmiştir. Çünkü ipoteksiz ödünç vermekte paranın batma tehlikesi söz konusudur (Akyiğitzade Musa, 2016: 211).

Batı Avrupa'da 1790-1820 yılları arasında faizin düşmesine engel olan neden Fransa Cumhuriyeti'nin Napolyon Savaşları için yaptığı anlaşma ve bunun sonucunda borçlanmasıdır. O çağda faiz düşmeyip daha da artmıştır. Akyiğitzade Musa Batı Avrupa'da faiz hadlerinin 100 yıl boyunca pek düşmediğini savunmuştur. Batı demiryolları ve diğer taşıma araçlarının yapımı için sermaye getirme ve kullanma faizi artırdığı görülmüştür. Kendi bölgesinde % 4 civarında faiz uygulayan Batı Avrupa, yatırımlar için Osmanlıya % 9 faiz dayatmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 217).

1.3.7. İşletmeci Kârı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Bir işteki brüt gelir, işçi ücreti, toprak geliri ve sermaye faizini sürekli işletici kârında oluşmuştur. İşletici üretimi üzerine alır, yönetir, düzenler ve onu gözetmiştir. Toprak sahibi kendi toprağını kendi sermayesiyle kendisi ekmekte olduğundan başka bir işletici veya girişimciye gerek yoktur. Bu son çağda işletici sıfatına sahip olan kişiler, toprak sahibi ve sermayesi olan kişilerden ayrılmaktadır (Akyiğitzade Musa, 2016: 217).

İşletici kârının ayırıcı nitelikleri, kârın birinci ayırıcı özelliği belirsiz olmasıdır. Bir kanal kazmanın ileride ne kadar işletici kârı çıkacağını kestirmek zordur. Kanal kazmanın işletici maliyetinin ümit edilenin üstünde çok olması dahi mümkündür. Girişimci olan işleticinin karşı karşıya kaldığı zarar tehlikelerden ve beklenmeyen maliyetlerden meydana gelmiştir. Böylece bir demiryolunda çalışanın ne kadar kâr alacağı tahmin edilememiştir. İşletici kârının miktarı farklıdır. İşleticinin becerisi ve yeteneği ile işi alma, yerine getirme ve teknik bilgi elde etmek için harcanan sermaye ve zamana göre işletici kârı değişmiştir. İşletici kârının zamanla düştüğü gözlenmiştir. Düşmenin başlıca sebebi bilimlerin genelleştirilmesidir. Bilimlerdeki ilerleme işletici kârını azaltmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 217-219).

1.3.8. Toprak Geliri Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Arz hakkındaki ekonomik incelemelerinde, Akyiğitzade Musa İktisat biliminin dört görüşü etrafında konuyu incelemiştir. İlk önce toprağın güçlü kabiliyeti yönünü incelemiştir. Toprakta çeşitli bitkiler yetiştirmek için özel güçler vardır. Toprakta ürün alan insanların gıda ve giyim gibi ihtiyaçları karşılanmıştır. Her toprağın verim gücü aynı değildir. Ekilen topraklarda ekilen yeri değiştirmek, toprağı dinlendirmek ve gübrelemek verim gücünü artırmıştır.

İkinci olarak, toprak çeşitli madenler içermiştir. Demir, altın, gümüş, kurşun, çinko, bakır vb. madenler çıkarılmıştır. Maden kaynağı bakımında ülkeler birbirinden ayrılmıştır. Osmanlı maden bakımından zengin bir ülkedir (Akyiğitzade Musa, 2016: 220).

Üçüncü olarak, arazilere nehir sularının dağılmasından dolayı, Osmanlı Devleti'nde yerleşilen yerlerin yaşamaya ve artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya

uygundur. Tarım arazilerinde yaşayan kişilerin bu arazilerinin kendisinin mülkü olması verimi artırmıştır.

Dördüncü olarak, toprakta çalışan ve girişimciler yerli olması gerekmektedir. Demiryoluna yakın yerlerde tarım yapılmalıdır. Tarım alanlarının bu yollara yakın seçilmesi, ihtiyaç duyulan araç ve gereçlerin naklini de kolaylaştırmıştır. Bu da üretimi artırmıştır (Akyiğitzade Musa, 2016: 220-221).

1.3.9. Nüfus Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Toprak gelirinin nüfus artışından dolayı artması genel kural olarak görülmemiştir. Örneğin; Prusya'nın 1817'den 1843 yılına kadar nüfusu % 50 civarı artmış ama tahıl fiyatları % 30 düşmüştür. Prusya'nın çeşitli tarım reformları yürüterek, pek çok yerde tarıma uygun alanlar oluşturmuştur. Bu da tarımsal üretimi artırmıştır. Tarımsal üretimindeki artışın nüfusu da artıracığını savunulmuştur. Malthus nüfusun geometrik olarak artacağını, gıda maddelerin ise aritmetik artacağını savunmuştur. Bunun neticesinde belli bir zamandan sonra ülkelerin açlıkla karşılaşacağını savunmuştur.

Malthus ve Ricardo artan nüfustan dolayı zorunlu ihtiyaçlar pahalılaşır önermesini savunmuşlardır. Prusya örneği Malthus'un teorisini çürütmüştür. Tarım tarihi binlerce yıldan ibarettir. Binlerce yıldan beri dünya nüfusu artmakta Malthus'un teorisi doğru olmuş olsaydı, şimdiki zamanda hiçbir zenginin ekmek almaya gücü olmayacaktır görüşünü savunmuştur (Akyiğitzade Musa, 2016: 227-228)

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN İKTİSAT POLİTİKALARI ÜZERİNDE NAMIK KEMAL, SAKIZLI OHANNES EFENDİ VE AKYİĞİTZADE MUSA'NIN MUHTEMEL TESİRLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin sanayi, ticaret ve tarım alanlarında yaptığı yenilikler üzerinde durulmuştur. Sanayi, ticaret ve tarım alanındaki eğitim faaliyetleri, gümrük politikasında yapılan değişiklikler, bankacılık alanında yapılması gerekenler, sanayi alanında yerli sermayeyle yapılan fabrikalar, köylüyü topraklandırma, Osmanlı Devleti'nin ticaret, sanayi ve tarım politikaları, Milli İktisat ve Milli Burjuva, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, sermaye sorunu ve ulaşım başlıklarına değinilmiştir. Bu bölümün detaylandırılmasında kullanılan temel kaynaklarımız, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda kurulan devlet fabrikaları için Tevfik GÜRAN' ın "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları" adlı makalesinde faydalanılmıştır. Ahmet KALA' nın "Osmanlı Devleti'nde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar" adlı makalesinde özel fabrikaların kuruluş aşamalar, teşvik ve vergi alanında verilen imtiyazlardan bahsedilmiştir. Fatih DAMLIBAĞ' ın "Osmanlı Devleti'nde Sanayi Finansman Metodu olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi" adlı makalesinde imtiyazlı fabrika sistemi, sanayi finansmanı, özel sektör, sanayileşmedeki eksiklikler ve sanayileşme çabaları konular hakkında bilgiler verilmiştir. Zafer TOPRAK' ın "Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918" kitabında 1908 sonrası liberalizmden korumacı evreye nasıl geçildiğinden bahsedilmiştir.

2.1. Sanayi, Ticaret ve Tarım Alanında Açılan Okullar

Tanzimat döneminde lonca sisteminin kaldırılmasıyla bu boşluğu kapatmak için sanayi mektepleri açılması planlanmıştır. İlk sanayi mektebi 1848 yılında Ohannes Dadyan öncülüğünde İstanbul'da kurulmuştur. Bu okul bazı mali sorunlar nedeniyle faaliyete geçememiştir (Kurt, Çakır ve Demir, 2016: 160-161).

Sanayi mektepleri Midhat Paşa tarafından Islahhane adıyla açılan teknik okullardır. 1863'te Niş'te, 1864'te Rusçuk ve Sofya'da, 1868'de İstanbul ve İzmir'de, 1869'da Bursa'da açılmıştır. 1865'te Rusçuk'ta ve 1869'da İstanbul'da kızlar için ıslahhaneler açılmıştır. Bu okullarda terzilik, kunduracılık, demircilik, matbaacılık, dericilik ve dokumacılık zanaatlar öğretilmiştir. 1867 yılında tüm illerde sanayi mektebi açılması için beş yıl süreli yetki verilmiştir. Bu okullarda kimsesiz ve yoksul çocuklara öncelik tanınmıştır. 1868 yılında Fransız etkisiyle Midhat Paşa İstanbul Sanayi Mektebi'ni açmıştır. 1882'de II. Abdülhamid zamanında bu okullar yeniden düzenlenmiştir (Kurt vd., 2016: 160-161).

II. Abdülhamid 1883 yılında Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi adıyla yeniden okul açmıştır. Ticaret eğitimi ile ilgili Ticaret Mektebi'nde zamanın ticaret bilgileriyle donanmış ve memleketi ticaret vasıtasıyla ileri götürecek bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. 1909'da okulun ismi Ticaret Mekteb-i Alisi olmuştur. Ders içeriklerinde değişikliğe gidilmiştir (Özkul, 2016: 327).

Tarım okulları ilk defa Mustafa Reşit Paşa tarafından 1848'de İstanbul Yeşilköy yakınlarındaki Ayamama Çiftliği'nde okul açılmıştır. 1889'da Selanik Yüksek Ziraat Mektebi, 1891'de Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi ve 1893'te İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi açılıp öğretime başlamıştır. II. Abdülhamid döneminde Adana, Ankara, Erzurum, Elazığ, Bağdat, Suriye, Edirne, Konya, Kosova ve Aydın'a da okullar açılmıştır. Bu okullarda mesleki bilgiye sahip ziraatçılar yetiştirilmiştir (Kurt vd., 2016: 161).

2.2. Gümrük Vergisinde Yapılan Değişiklikler

Tanzimat'a kadar dış ticaret kapitülasyonlarla belirlenmiştir. 1838-1846 yılları arasında imzalanan ticaret anlaşmalarıyla, Osmanlı Devleti artık gümrük politikasını yabancılarla birlikte belirleyecektir. *Yed-i Vahid*¹⁸ kaldırılmış, dış ticarete konu olan

¹⁸Yed-i Vahid sistemi; II. Mahmud döneminde uygulamaya başlanmıştır. 1826-1829 yılları arasında uygulanmıştır. Devlet, ticari kârı yüksek bazı hammadde ve yarı mamullerin tek alıcısı ve satıcısının kendisi olmasıdır. Yed-i Vahid'in özellikleri:

- Yalnızca ticari faaliyet alanlarında kurulan ticari ve devlet tekkeleri olup, mal ve hizmet üretiminde devlet tekelleridir.
- Özel girişimin elinde olan bazı ticari malları ellerinden alıp devlet korumasına verilmiştir.
- Devlet tek alıcı ve tek satıcıdır.
- Emanet usulü kullanmıştır.
- Satın aldığı tüm ürünler Narha tabiidir (Kala, 1998: 145-149).

mallar iç gümrükten muaf tutulmuştur. Gümrük vergilerinde işlem kolaylığı için, ihracat ve ithalatan alınan vergiler tek kalemde toplanmıştır. İhracat gümrük vergisi % 12, İthalat gümrük vergisi % 5 olarak belirlenmiştir (Toprak, 2017: 221-222).

Balta Limanı Ticaret Anlaşması 16 Ağustos 1838 tarihinde dönemin Sadrazamı Reşat Paşa ve İngiliz elçi Ponsonby tarafından imzalanmıştır. Osmanlı Devleti bu anlaşmayı daha sonra diğer Avrupa Devletleriyle de imzalamıştır. Balta Limanı Ticaret Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin dış ticarete uyguladığı *Yed-i Vahid* sisteminin kaldırılmasına yöneliktir. Osmanlı Devleti bu sistem sayesinde savaş dönemlerinde, ilave finansman için dış ticarete ek gümrük vergisi koyabilmektedir. Avrupalılar bunu engellemek istemişlerdir (Pamuk, 2012: 29-30).

O dönemde Mısır valisi Mehmet Ali Paşa isyanı¹⁹ payitahtı tehdit eder duruma gelmiştir (Pamuk, 2015: 99). M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'den askeri ve siyasi yardım istenmiştir. İngiltere bu yardım isteğine karşılık bu anlaşmayı öne sürmüştür (Pamuk, 2012: 32).

8 Ekim 1838 tarihinde İngiltere Kraliçesi Victoria ve iki ay sonra II. Mahmud bu anlaşmayı onaylamıştır. 1 Mart 1839 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Balta Limanı Ticaret Anlaşma Maddeleri:

Bu anlaşma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım yedi maddeden, ikinci kısım üç maddeden oluşmaktadır.

I. Kısım:

1. Madde: Osmanlı Devleti daha önce başka devletin halkına ve gemilerine tanıdığı ayrıcalıkları İngiliz halkına ve gemilerine de tanıyacaktır.

2. Madde: Bu madde üç kısımdan oluşmuştur.

- a. İngiliz tüccar Osmanlı Devleti sınırları içinde yetişen her türlü malı satın alma hakkına sahip olacaktır.
- b. Yed-i Vahit Sistemi kaldırılacaktır.
- c. Tezkire Sistemi'nden vazgeçilecektir.

3. Madde: Yerli tüccarın tüm haklarına İngiliz tüccarda sahip olacaktır.

¹⁹ Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa bağımsız bir hükümdar gibi Avrupalı devletlerle antlaşmalar imzalamıştır. 1828-29 Osmanlı- Rus savaşında Osmanlı ordusuna destek vermesi istenmiştir. Bazı bahaneler öne sürerek destek vermemiştir. II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'yı tehdit olarak görmüş ve ortadan kaldırılmasını istemiştir. Bunun için Suriye Valisini görevlendirmiştir. Mehmet Ali Paşa, Suriye Valisini yenilgiye uğratarak Suriye'yi ele geçirmiştir. Mehmet Ali Paşa ayaklanma çıkararak Kütahya'ya kadar ilerlemiştir (Kocaoğlu, 1995: 199-200,202).

4. Madde: İngiliz tüccarlardan alınan gümrük resimlerinde indirim yapılacaktır.

5. Madde: Çanakkale ve İstanbul boğazlarından İngiliz gemileri serbestçe geçebilecektir.

6. Madde: Bu anlaşmanın maddelerine Osmanlı halkı uyacaktır.

7. Madde: Yeni vergi tarifeleri uygulanacaktır. Bu tarifeler yedi yıl yürürlükte kalacaktır.

II. Kısım:

1. Madde: Gümrük vergileri düzenlenmiştir. % 5 vergiyi ödedikten sonra İngilizler ülke içindeki mal hareketlerinden dolayı başka vergi alınmayacaktır.

2. Madde: İngiltere'ye diğer devletlerden ithal edilen malların ticaretini de serbestçe yapabilme hakkı tanınmıştır.

3. Madde: Çanakkale ve İstanbul boğazlarında istedikleri gemilerle veya aktarma yaptıkları gemilerle geçsinler ya da karaya mal çıkarsınlar hiçbir şekilde gümrük vergisi alınmayacaktır.

Balta Limanı Ticaret Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti ihracata ki vergi % 12, ithalata ki vergi ise % 5 olarak belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde yabancı tüccarlar, yerli tüccardan daha ayrıcalıklı olmuştur. Yerli tüccarın rekabet şansı kalmamıştır.

Ticaret tekelleri ortadan kaldırmıştır. Bu da ihracatı artırmıştır. Osmanlı gümrük vergilerini artık Avrupalı devletlerle birlikte belirleyecektir. Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir dış ticaret politikası belirleme şansı kalmamıştır (Kütükoğlu, 2013: 138-143).

Dış ticaret hakkında diğer bir görüşte, 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması fiskalizm ile birlikte güçlü bir iâşenin damgasını taşıdığını savunulmuştur. 1830 yıllardan sonra Osmanlı da yeni buharlı makineleri kullanan fabrikalar kurulmuştur. Bu anlaşmada fabrikalarda kullanılacak olan mamullere gümrük koruması sağlanmamıştır. 1830'lu yılların sonundan itibaren üretim kapasiteleri artmıştır. Üretim fazlası oluşmaya başlamış ve devletin ihtiyacından fazlası serbest pazarlarda satılmıştır (Genç, 2000: 93).

1860-61 yılları arasında yeni ticaret sözleşmeleriyle ithalat gümrük vergisi % 8, ihracat gümrük vergisi her yıl % 1 düşürülerek 7 yıl sonra % 1 'de sabitlenmiştir. Transit gümrük vergisi de sekiz yıl sonra % 1 sabitlenmiştir. Bu anlaşmanın 28 yıl

geçerliliği vardır. Hükümet 1880’de tarifelerin yükseltilmesini istemişse de 1907 yılına kadar bunu başaramamıştır. Ancak yedi yıl uğraşarak ihraç gümrüğünü % 11’e çıkarmıştır (Toprak, 2017: 222).

Ad Valorem tarifeler yerine Spesifik tarifelere geçilmeye çalışılmıştır. Spesifik vergi; ağırlık, hacim, uzunluk gibi ölçüler üzerinden hesaplanarak belirlenen vergidir. Resim ve harçlar Spesifik vergilere en güzel örnektir. Ad Valorem vergi; matrah değerleri üzerinden hesaplanan vergidir. 1883 yılında Spesifik tarifeler gündeme gelmiştir. Hükümet, Avrupa ülkelerine % 20’yi geçmemek üzere Spesifik bir gümrük politikası uygulayacağını, karşılığında transit vergisini kaldıracağını bir notayla bildirmiştir. 1890’da Almanya ile ticaret sözleşmesi imzalanmıştır. Mal türlerine göre gümrük oranları düşük tutulmuştur. İthal malın tarife değeri % 11’i geçmeyecektir. Diğer ülkelerle de bu sözleşmeye gidilmek istendi ama kapitülasyonlar buna izin vermemiştir. Spesifik tarifeye geçme teşebbüsü başarılı olmamıştır (Toprak, 2017: 222-223).

Dış ticarete hükümetin sürdürdüğü liberal politikaların sakıncalarının farkına varamamıştır. Aşar, ağnam ve gümrük gelirleri devletin en önemli gelirleridir. Tanzimat yönetimi serbest dış ticaret politikalarıyla gümrük vergilerini en iyi şekilde tutabileceğini varsaymıştır. II. Meşrutiyete kadar hükümet gümrük politikasını mali kaygılarla düzenlemiştir. Hazine gelirini artırmak temel amaçtır.

9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır. Bundan sonra gümrük vergisi % 15’e çıkarılmıştır. 1915 yılında % 30’a çıkarılmış ve savaş boyunca bu uygulama devam etmiştir. 1916 yılında Ad Valorem tarifeden Spesifik tarifeye geçilmiştir (Toprak, 2017: 226-227).

Yeni gümrük tarifesiyle ülkedeki hammadde korunmuştur. İthal edilecek benzer mallara ağır vergi konulmuştur. Gelişme olanağı olan sanayi kolları dış rekabetten korunmuştur. Temel ihtiyaçları karşılayan mallarda, ise halkı mağdur etmemek için daha ılımlı ithalat vergisi konulmuştur. Dış rekabete karşı tarımsal üretim korunmuştur.

Yeni gümrük tarifesi iki açıdan önemlidir. Birincisi siyasal olarak dışa karşı bağımsızlık kazanılmıştır. İkincisi ise iktisadi ve mali açıdan devlet bağımsızlığına kavuşmuştur. Milli İktisat anlayışı güç kazanmıştır. Osmanlı toplumunda üreticiyi özendirmeye yönelik önlemler ancak ikinci planda ele alınmıştır (Toprak, 2017: 228-229).

2.3. Milli Bankalar

Hükümet 1856'da yeni bir para düzeni ve mali yapının güçlendirilmesi için bir bankaya ihtiyaç duymuştur. Bank-ı Dersaadet'in tasfiyesi ile 1853'te Osmanlı Bankası (The Ottoman Bank), 1855'te Konstantinopolis'in İngiliz ve Doğu Bankası (The British and Oriental Bank of Constantinople) ve 1856'da İmparatorluk Bankası (The Imperial Bank) önerileri hükümete sunulmuştur. Bu bankalar hükümeten onay almamıştır. Daha sonra İngiltere'nin ticari amaçlı bir banka kurmasına onay çıkmıştır. Bu banka Osmanlı Bankası'dır. Selanik, İzmir, Beyrut ve Kalas'ta şube açmıştır. Ticari işlemlerde hazineye avans vermiş ve dış borç sözleşmelerinde aracılık etmiştir. 1863'te Fransız sermayesi katılarak Osmanlı Bankası, İngiliz-Fransız ortaklığı ile kurulmuştur. Bankanın adı Bank-ı Osman-i Şahane olmuştur. 1883'te faaliyete geçen Tütün Rejisi'nin kurucusu Osmanlı Bankası'dır. Düyun-ı Umumiyye, Osmanlı Bankası önderliğinde kurulmuştur. Demiryolu yapımında kullanılan kilometre teminatını 1888'de Osmanlı Bankası bulmuştur (Toprak, 2017: 249-251).

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte 4 Ağustos 1914 tarihindeki yasayla Osmanlı Bankası banknotlarına ülkenin her yerinde zorunlu dolaşım getirilmiştir. 10 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Bankası'nın bir ve yarım liralık banknot çıkarmasına izin verilmiştir. Karşılığında 50 ve 100 liralık banknotlardan aynı değerde bir miktarı tedavülden kaldırılmıştır. Buradaki amaç kâğıt parayı günlük tedavül aracını dönüştürmektir.

Küçük kupürlü banknot çıkarılması ve kâğıt paranın tedavülünü zorunlu hale getirilmesi kaldırmıştır. Osmanlı Bankası'na büyük kârlar sağlamıştır. Banknotlar karşılığı halktan altın alınmıştır. Geri ödemede kâğıt para ile yapılmıştır. Kâğıt paranın değeri gün geçtikçe düşmüştür. Kâğıt para ve altın arasındaki fark kâr olarak Osmanlı Bankası kasasına girmiştir (Akyıldız, 2018: 316).

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile düşman topraklarda bulunan Osmanlı Bankası'na el konulma tehlikesi doğmuştur. Ama böyle bir olay cereyan etmemiştir. İngiliz ve Fransız yöneticiler yerlerine Osmanlı halkında kişiler getirilmiştir. Hükümet bankaya el koymamıştır (E. Eldem, 1999: 425).

Birinci Dünya Savaşı sonrası bankada çalışan yabancı uyruklular ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı vatandaşı olanlar da askerliğe alınmıştır. Bu durum bankanın personel sıkıntısı çekmesine neden olmuştur. Daha sonra hükümet

bunlara kolaylıklar sağlamıştır (E. Eldem, 1999: 427-428). Osmanlı Bankası, Osmanlı Devleti'nin zor günlerinde yardımcı olmamıştır. Bundan dolayı hükümet milli bir banka kurmak istemiştir.

Milli Banka görüşü Balkan Savaşları'ndan sonra daha da güçlenmiştir. 1914 başlarında Evkaf Bankası yasa tasarısı Meclis'ten geçmiştir. Evkaf Nezareti'nin sermayedarları arasında yer alacağı bir banka kurulmuştur. Sermayesi 500.000 Osmanlı lirasıdır. Evkaf Bankası bankacılık işlemlerinin yanı sıra “ticari ve zirai şirketler” kuracaktır. Bu banka Mebusan Meclisi'nde muhafazakâr kesim tarafından eleştirilmiştir. Bu bankanın hisseleri yabancılara satılmamıştır (Toprak, 2017: 256-257).

Birinci Dünya Savaşı ile Milli İktisat görüşleri ulusal bankacılığı ön plana getirmiştir. Osmanlı Bankası yerine milli bankanın kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur. 1917 yılında 4 milyon lira sermayeyle İstanbul'da İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştur. Türk sermayesiyle kurulan ilk Türk bankasıdır. Bu banka ile fabrikalar ve şirketler için sermaye kaynağı sağlanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul Murahhası Kemal Bey'in önerisiyle, mütevellileri Evkaf nazırlarının sorumluluğu ile 1918'de 1,5 milyon Osmanlı lirası sermayesiyle milli bir banka kurmuştur. Savaş yıllarında kurulan diğer bir banka ise Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası'dır. 50.000 Osmanlı lirası sermayeyle 1917'de faaliyete geçmiştir. Sarraf ve ticari işlerle ilgilenenlere destek vermiştir (Toprak, 2017: 269).

Tarım kesimi için 1881 ve 1890 yıllarında nizamnamelerle yönetilen Ziraat Bankası'nda Birinci Dünya Savaşı öncesi kapsamlı bir reform gerçekleştirilmiştir. Yeni bir Ziraat Bankası kanunu hazırlanmıştır. Bu kanunla köylüye kredi imkânı sağlamak, toprak sahiplerine yeterince ve uzun vadeli borç vermek amaçlanmıştır. Bankanın evrakları damga vergisinden muaf tutulmuştur. Borç ödeme ile teminat işlemlerinden vergi ve harç alınmamıştır. Ziraat Bankası çiftçiye hayvan, tohumluk ve tarımsal araç gereç sağlamıştır. Banka arazi satın alarak taksitle ödenmek üzere isteyenlere toprak satışı kararı almıştır (Toprak, 2017: 267-268).

2.4. Milli Fabrikalar (Devlet ve Özel Fabrikaları)

Osmanlı Devleti'nde kurulan fabrikalar ilk önceleri ordu ihtiyaçlarını tedarik etmek amacıyla kurulmuştur. 19. yüzyıldan sonra kurulan fabrikalar ise toplumun

ihtiyaçlarını da göz önüne almıştır. Osmanlı Devleti'nin sanayileşme süreci Quataert'ta göre, 19. yüzyılda üç dönemden oluşmaktadır. Bu üç dönem;

1. 1826 öncesi dönem
2. 1826-1870 dönem
3. 1870 sonrası dönem (Kurt, Kuzucu, Çakır ve Demir, 2016: 247-249).

1826 öncesi dönemde kurulan fabrikalar daha çok ordu ihtiyaçları için kurulmuştur. Piyasa kaygısı yoktur. 1826 ve 1870 dönemi fabrikaların en çok kurulduğu dönemdir. Yurtdışından makine, teçhizat ve ustalar getirilmiştir. Modern teknoloji ile işleyen fabrikalar kurulmaya çalışılmıştır. Bu dönem kurulan fabrikaların çoğunluğu devlet fabrikalarıdır. 1870 sonrası dönemde ise devlet fabrikalarının oranı, özel fabrikalara göre azalmaya başlamıştır (Kurt vd., 2016: 249-252).

2.4.1. Devlet Fabrikaları

Aşağıdaki tabloda 19. yüzyılda kurulan Osmanlı Devleti fabrikalarından bazıları gösterilmiştir.

Tablo 10. Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda Devlet Tarafından Kurulan Fabrikaları

Sıra No	Fabrika Adı	Kuruluş Yeri	Kuruluş Tarihi
1	Kâğıt ve Beykoz Çuha Fabrikası	Beykoz / İstanbul	1805
2	Deri ve Çizme Fabrikası	İstanbul	1810
3	İplik Bükme Fabrikası	İstanbul	1827
4	Feshane Fabrikası	İstanbul	1832
5	Yün Bükme Fabrikası	Balkanlar İslimiye	1836
6	Ham Yün Elbise Fabrikası	Balıkesir	1842
7	Hereke İplik ve İpek Kumaş Fabrikası	İzmit	1843
8	İzmit Çuha Fabrikası	İzmit	1844
9	Kâğıt Fabrikası	İzmir	1844

Tablo 10 (Devamı)

10	Porselen Fabrikası	İstanbul	1844
11	Dökümhane	İstanbul	1844
12	Veliefendi Basma Fabrikası	İstanbul	1848
13	Bursa İpek Fabrikası	Bursa	1852
14	Yıldız Porselen Fabrikası	İstanbul	1891
15	Asker Üniforma Fabrikası	Karamürsel	1896

Kaynak: Kurt vd., 2016: 154-165.

2.4.2. Özel Fabrikalar

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özel sektör aracılığıyla fabrikalar kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı girişimcisinin gerekli sermayesi olmadığı için, bu dönemde açılan fabrikaların çoğunun yabancı sermayeyle kurulmuştur. Bu fabrikalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 11. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Özel Sektörce Kurulan Fabrikalar

Sıra No	Fabrika Adı	Kurulduğu Yer	Kuruluş Tarihi
1	İpek Fabrikası	Bursa	1838
2	İplik Fabrikası	Lübnan	1852
3	Meyan Kökü İşleme Fabrikası	Aydın-Söke-Kuşaklı-Nazili	1854-1875
4	Müslin Boyama ve Basma Fabrikası	İzmir	1861
5	Pamuk Cırcır Fabrikası	İzmir-Manisa-Aydın-Tire-Bayındır-Menemen	1863
6	Pamuk Fabrikası	Filibe (Balkanlar)	1864
7	Zeytinyağı Fabrikası	Trablusgarp	1865

Kaynak: Seyitdanlıoğlu, 2009: 65-66.

1851 yılında alınan bir kararla fabrikalara vergi muafiyeti tanınmıştır. Ürettikleri malı piyasada vergi ödemeden satabilmişlerdir. Bu fabrikaların kuruluş aşamasında ithal ettikleri makine, araç ve hammaddeden vergi alınmamıştır. Osmanlı Devleti sadece devlet eliyle sanayi tesisi kurmayacaktır. Özel teşebbüsünde sanayi işletmesi kurması desteklenmiştir. Bu kurulan fabrikalara tanınan ayrıcalıklar sınırlı ve sınırsız diye ikiye ayrılmıştır. Bazı fabrikalara tanınan imtiyaz faaliyete bulunduğu bölgeyle sınırlıdır. Bölge dışına çıkarılınca vergi vermek zorundadır (Damlıbağ, 2014: 68-69).

Osmanlı Devleti'nde fabrikaların desteklenmesinin üç amacı vardı. Bunlar;

1. Askeri ihtiyaçları yurtiçinden temin etmektir.
2. Fabrikaların kurulması ile sanayileşme gelişecektir.
3. Kurulan fabrikaların kârlı bir kuruluş haline gelerek devletin gelirlerini artıracaktır.

Osmanlı Devleti bunu başarabilmesi için ilk önce sanayi alanında eğitim kurumları kurmuştur. Yurt dışından eğitmenler getirilmiştir. Kapitülasyonlar nedeniyle koruyamadığı yerli mallara talep desteği sağlanmıştır. Kamu görevlileri piyasada yerli mal olduğu sürece yabancı mal alması yasaklanmıştır. Fabrikalar için gerekli araç ve gereç yurt dışından getirilirken gümrük vergisinde muaf tutulmuştur. Piyasada sattıkları mal ve malzeme vergide muaftır (Damlıbağ, 2012: 201).

Özel sektörün teşvik alma nedenleri; sermaye azlığı ve vergilerin yüksek olmasından yakınmıştır. Osmanlı Devleti özel girişimleri de desteklemiştir. Özel sektörün fabrika kurması için teşvik edilmiştir. Gümrük vergilerinde iki uygulama vardır. Bunlar sınırlı gümrük imtiyazı ve sınırsız gümrük imtiyazıdır (Kala, 1993: 110-111).

2.5. 19. Yüzyıl Sanayileşme Faaliyetleri ve Islah-ı Sanayi Komisyonu

Osmanlı Devleti sanayileşmede ileriye gidebilmek için 1864 yılında Islah-ı Sanayi Komisyon'unu kurmuştur. Amacı yerli ürünleri, Avrupa ürünleri ile rekabetini arttırmak amaçlanmıştır. Islah-ı Sanayi Komisyon dört problem üzerinde durmuştur. Bunlar aşağıda sıralanmıştır.

1. Teknik Eğitim
2. Fuarlar

3. Gümrük Vergileri
4. Loncaların Islahı

Teknik eğitim konusunda yetişecek işgücü için okullar açılmıştır. Yurt dışındaki teknolojik gelişmeleri takip için ülkede ticaret fuarları düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti 1838 yılında imzaladığı Balta Limanı Ticaret Anlaşması gereği vergileri tek başına karar alma yetkisini kaybetmiştir. Eski gücünü kaybeden loncalar yerine kooperatif ve ticari birlikler kurulmuştur (Damlıbağ, 2012: 203-204).

Islah-ı Sanayi Komisyonu dokuz üyeden oluşmuştur. Bu üyelerin beş tanesi memur, dört tanesi ise sanayicidir. Islah-ı Sanayi Komisyonun oluşturduğu yönerge de şu maddeler yer almıştır.

1. Komisyonun yönetiminin nasıl belirleneceği kararlaştırılmıştır.
2. Komisyonun çalışma gün ve saatleri belirlenmiştir.
3. Esnafın ayrı ve dağınık çalışmasının önlenmesi amaçlanmıştır. Esnaf sermayelerini birleştirip şirket kurmaları özendirilecektir.
4. Kurulan şirketlerin yönetiminin nasıl belirleneceği kararlaştırılmıştır.
5. Devlet ihtiyaçlarının bu şirketlerden sağlanması amaçlanmıştır.
6. Sanayi mallarının kalitesi ve dayanıklılığı için çözüm önerileri sunulacaktır.
7. Piyasada hile yapanlar cezalandırılacaktır.
8. Yeni bir ürün veya makine üretenlere imtiyazlar tanınacaktır.
9. İstanbul'daki bal ve yağ mumu üretenlerin birleşip şirket kurması amaçlanmıştır.
10. Osmanlı Devleti'nin tüm bölgelerinde faaliyetlerini sürdüreceklerdir (Satış, 2012: 419-421).

Islah-ı Sanayi Komisyonu aşağıdakileri amaçlamıştır. Bunlar;

1. Özel sektör teşvik edilecektir. Bunların kurduğu şirketler devletçe korunacaktır.
2. Esnaf sermayelerini birleştirerek ve dışardan mal ve hammadde ithal ederek, seri üretime geçecektir.
3. Sanayi okulları kurulacak ve öğrenciler yetiştirilecektir.

4. Piyasa fiyatını ve ürün kalitesini devlet belirleyecektir.
5. Lonca ve gedik sistemindeki dayanışma ve yardımlaşma yeniden tesis edilecektir (Satış, 2012: 422).

İslah-ı Sanayi Komisyonu esnafı birleştirmek amacıyla İstanbul'da yedi şirket kurmuştur. Bunlar aşağıda belirtilmiştir.

1. Simkeşhane ve Klabdancı Şirketi 1866'da kurulmuştur.
2. Saraçlar Şirketi 1868 'de kurulmuştur.
3. Kumaşçılar Şirketi 1868 'de kurulmuştur.
4. Dökmeciler Şirketi 1868 'de kurulmuştur.
5. Demirciler Şirketi 1869 'da kurulmuştur.
6. Tabakçılar Şirketi 1870'te kurulmuştur.
7. Debbağçılar Şirketi 1873'te kurulmuştur.

Bu şirketlere devlet 12 yıl boyunca imtiyaz ve ithal edeceği mal ve malzeme için gümrük muafiyeti tanımıştır.

1873'te İslah-ı Sanayi Komisyonu kapatılarak görevlerini belediye ve Şura-yı Devlet'e devretmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2009: 66-67). İslah-ı Sanayi Komisyon'un yürüttüğü işleri yapmak üzere Ticaret ve Ziraat Meclis'i kurulmuştur. Bu meclisin sanayi alanındaki faaliyetleri on iki madde aşağıda belirtilmiştir.

1. Mevcut sanayi okullarının yönetimi ve ihtiyaç olan yerlerde yenilerinin yapılmalıdır.
2. İstanbul'da teknik bir okulun açılmalıdır.
3. Yerli sanayiye teşvik ve tedbirler alınmalıdır.
4. Sanayi sergilerinin açılmalıdır.
5. Ticaret ve Sanayi bankaları kurulmalıdır.
6. Sosyal güvenlik kurumları kurulmalıdır.
7. Sanayi, fabrika ve makineleri geliştirme, icat ve ithalatı ile ilgili gerekli mevzuatın hazırlanmalıdır.
8. Sanayi istatistiklerinin düzenlenmelidir.

9. Gerekli yerlerde zanaat ve sanayi ustası seçilmiş ve onursal üyeden oluşmuş birer danışma derneği oluşturulmalıdır.
10. Ziraat, ticaret ve sanayi ile ilgili, bunların işlerine ve diğer ayrıntıları kapsamlı olacak önlemler planlanmalıdır.
11. Ölçüler kontrol edilmelidir.
12. Esnafılık esaslarının ticaret ve iç sanayiye daraltmayacak şekilde belirlenmelidir (Önsoy, 1988: 44-45).

2.6. II. Meşrutiyetten Sonra Sanayileşme Anlayışı

II. Meşrutiyetin ilan (1908) ile sanayileşmenin önündeki engellerin kalktığı savunulmuştur. II. Abdülhamid'in istibdat dönemi sona ermiştir. Artık hürriyet kavramı önem kazanmıştır. İktisadi düşünce hayatımıza, serbesti kavramı girmiştir (Pehlivan, 2014: 201).

Osmanlı Devleti'ndeki sermayedarların çoğu gayrimüslimdir. Bu kişiler kendi menfaatleri çerçevesinde hareket etmiştir. Devletin zor gününde yanında olmamışlardır. Bunun için milli bir burjuva sınıfı oluşturulması gerektiği savunulmuştur. II. Meşrutiyetle beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti, 1908-1913 yılları arasında liberal politikalar yürütmüştür. 1913-1918 yılları arasında ise korumacı politikalara yönelmiştir. Milli İktisat kavramı önem kazanmıştır. Babıâli 1913 yılında, *Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati* yayımlanmıştır. 1914 yılında *Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi* ve 1917 yılında *Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatinin Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname* çıkartılmıştır (Pehlivan, 2014: 203).

1908 ve sonrası kurulan fabrikalar aşağıda gösterilmiştir.

1. Darülaceze Halı İmalatı- İstanbul-1908
2. Paşabahçe Kiremit ve Tuğla Fabrikası-İstanbul-1910
3. Hamidiye Kâğıt Fabrikası-İstanbul-1912
4. Silahdarağa Elektrik Fabrikası-Kâğıthane-1914
5. Gölcük Tersanesi- İzmit-1915
6. Adapazarı Araba Fabrikası-Adapazarı-1916 (Kurt vd., 2016: 258, 264, 269-271).
7. Üsküdar Elektrik Fabrikası- İstanbul-1911
8. Osmanlı İttihat Saraçlık A.Ş.-İstanbul-1913

9. Galata Yüksek Kaldırım Pil Fabrikası-İstanbul-1917
10. Şakir Zümre Soba Fabrikası-İstanbul-(1918-1923) (Erdem, 2016: 24-25).

II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminin gündeminde, sermaye sorunu vardır. Müslüman-Türk nüfusu Meşrutiyetle beraber ticaret faaliyetlere atılmaya başlamıştır. Şirketler kurmayı başarmıştır (Damlıbağ, 2015: 96-97).

1908-1914 yılları arasında tasarruf aracılığıyla sermaye birikimi sonuç vermemiştir. Müslüman-Türk girişimci oluşturulamamıştır. Tasarrufa olan güven azalmıştır. Liberalizm politikasının etkinliği azalmış, Milli İktisat görüşü önem kazanmaya başlamıştır (Toprak, 2017:173-174).

Birinci Dünya Savaşı döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Müslüman-Türk girişimcinin oluşması için uygun ortamı oluşturmuştur. Serbest piyasa mekanizması bu dönemde yıkılmıştır. Milli İktisat anlayışı doğmuştur. Bu hedefe yönelik olarak Müslüman-Türk girişimcinin özendirilmesi için, sermaye birikimini hızlandıran spekülative kazançlara göz yumulmuştur. Bu da karaborsacılığın artmasına neden olmuştur. Hükümete yakın olan kesimin zenginleşmesi sağlanmıştır. Hükümete yakın bağlantıları olmayan kesim için ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşamışlardır.

1908-1913 döneminde 113 anonim şirket kurulmuştur. Bu şirketlerin sermaye sahipliğini çoğunlukla Yabancı/Gayrı Müslim oluşturmuştur. 1914-1918 döneminde kurulan 123 anonim şirketlerin çoğu Müslüman-Türk girişimciden oluşmuştur. 1918 yılında faaliyette olan 129 şirketin 9'u 1908 öncesi kurulmuştur (Toprak, 2017: 174-175). 1908-1918 yıllarında kurulmuş olan 123 anonim şirketler hakkında bilgilendirici tablolar eklerde sunulmuştur.

20. yüzyıla gelindiğinde Hereke Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Feshane Fabrikası ve Paşabahçe Cam Sanayi Fabrikası ayakta kalabilmiştir. Diğer fabrikaların ömrü kısa sürmüştür. Osmanlı Devleti fabrikalaşmada Avrupa'yı yakalayamamıştır. Bunun nedenleri;

1. Kapitülasyonlar
2. İç Gümrük Vergileri
3. Kalitesiz mal üretilmesi ve Avrupa ürünleri ile rekabet edememesi
4. Ulaşım ağının zayıf olması gibi nedenlere bağlıdır (Seyitdanlıoğlu, 2009: 67).

2.7. Köylüyü Topraklandırma Politikaları

Osmanlı Devleti'nin uzun süre ayakta kalmasında toprak sistemi önemli bir role sahiptir. Toprak sistemi ile hem asker yetiştirilmiş, hem de bu askerlerin beslenmesi sağlanmıştır. Devletin önemli gelir kaynağı olan zirai vergiler alınmıştır (Kenanoğlu, 2006: 107).

Tımar sistemi 17. yüzyıldan sonra bozulmaya başlamıştır. Ayanlar güç kazanma girişimleri ayaklanmaların çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemden sonra ayanlar güç kazanmış merkezi yönetimi zor durumda bırakmışlardır. 1808 yılında ayanlar ile *Sened-i İttifak*²⁰ imzalanmıştır. Bu da merkezi otoritenin gücünü sınırlandırmıştır (Kenanoğlu, 2006: 108).

Osmanlı Devleti'nin askeri ve mali yapısındaki bozulmalar artınca bu alanlarda yeni düzenlemelere gidilmiştir (Barkan, 1980: 126). Tanzimat döneminde tarım politikalarını yönetecek bir bürokrasi tesis edilmiştir. 1838 yılında Ziraat ve Sanayi Meclisi kurulmuştur. 1843'te Ticaret Nezaretine bağlı Ziraat Meclisi, 1846'da dört ay süren Ziraat Nezareti ve 1858 yılında Arazi Kanunnamesi çıkarılmıştır. 1868 yılında Nafia Dairesi kurulmuştur (Karabulut ve Akyol, 2017: 71).

1858 yılında *Arazi Kanunnamesi* yayımlanmıştır. Devletin toprak sisteminde birlik sağlanmaya çalışılmıştır (Kenanoğlu, 2006: 108). Bu Kanunname ile miri araziler mülkiyeti devlete ait kullanım hakkı ise halka bırakılmıştır. Bu arazilerin dağıtılmasından Sahib-i Arz denilen memurlar sorumludur.

1858 Arazi Kanunnamesinde aşağıdakiler düzenlemiştir.

1. Çiftçi verilen toprağını bir başkasına kiralayabilmiştir.
2. Çiftçi işletmeleri için kişisel tasarruf hakkı tanınmıştır. Çiftçiler tasarruf hakkını ret veya kabul etmiştir.
3. Arazi verilen kişiye toprak üzerinde, sadece tarımsal toprağın korunması için haklar verilmiştir. Miri arazilerin amacı dışında kullanımına izin verilmemiştir.
4. Kanunname ile toprakta tekelleşme önlenmek istenmiştir. Toprak ağalarının oluşmasının önüne geçilmek istenmiştir. Bu sayede merkezi

²⁰ Ülkede asayişin sağlanabilmesi için hükümet ve ayanlar arasında 1808 yılında *Sened-i İttifak* imzalanmıştır. *Sened-i İttifak* ile hükümet ayanları kontrol altına almak istemiştir. *Sened-i İttifak* karşılıklı hakların tanındığı bir sözleşmedir (Akyıldız, 1998: 210, 212).

otorite korunacaktır. Hem toprak geliri korunacaktı, hem de köylünün ezilmesine müsaade edilmeyecektir.

5. Miri arazide önalım hakkı ile toprağın tek elde toplanmaması amaçlanmıştır. Kullanım hakkı olan kişiye istediği kişiye devretme hakkı verilmemiştir. Ama kullanım hakkı olan kişi borcu karşılığı toprağını geri almak koşulu ile başkasına verebilmiştir.
6. Miri arazinin taksimi arazi memurunun gözetiminde yapılmıştır (Barkan, 1980: 337, 339, 340, 344).
7. Osmanlı halkından olmayan yabancılara miri arazi kullanma hakkı verilmemiştir.
8. Gayrı Müslimlere miri arazi kullanma hakkı verilmiştir.
9. 1867 yılında kanunla yabancılara miras hakkı tanınmamıştır.
10. Devletin bazı topraklarını vakıflara devretmiştir. Bu toprakların kullanımını suiistimal edene vakıflardan topraklar geri alınmıştır. Miri arazilerin vakfedilip edilmemesi ile ilgili kurallar, 1858 Arazi Kanunnamesi ile belirlenmiştir.
11. Padişah devlet arazisini kişiye özel mülk olarak verebilmiştir.
12. 1858 Arazi Kanunnamesi ile haksız yere köylünün toprağına el konulmuş ise, bu toprakları devlet müsadere ile geri almıştır. Devlet ayan ve köylü arasında dengeleyici güç olmuştur (Kenanoğlu, 2006: 112-135).

1858 Arazi Kanunnamesi ile toprak sistemi düzenlenmiştir. Osmanlı'daki tımar sistemi sayesinde güçlenen ayanların gücü kırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca merkezi otoritenin güçlenmesi amaçlanmıştır. Bununla beraber ilk kez toprakta özel mülkiyet hakkı hukukileşmiştir. Toprakta tam tasarruf hakkı getirilmiştir. Mülk Arazi kapsamına yerleşim yerindeki arsalar, devlet arazisinden mülke dönüşen araziler, öşür ve haraç arazilerde dâhil olmuştur (Karadağ ve Şit, 2016: 60-61).

Arazi Kanunnamesi, toprak hukukunda mevcut olan hukuki işleri düzenlemekle yetinmiştir. Osmanlı Devleti özel mülkiyette sorunlar yaşamıştır. Kanunnameler ile düzenleme yapmasına karşın bu sorunlar çözülememiştir. Özel mülk araziler zamanla devletin dış meselesi haline gelmiştir. Yabancı kişilere kalan miraslar büyük sorun teşkil etmiştir (Barkan, 1980: 127, 374).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tarımda makineleşme ve modern tekniklerin kullanımı gelişmemiştir. Köylü kendi toprağını eski yöntemlerle sürmüştür. Tarım alanında yapılan yenilikler tarımsal teknolojiyi geliştirmemiştir. Osmanlı'da kırsal kesimin nüfusunun az olması ve ekilebilir alanların bolluğu teknolojik yenilikler bile teşvik etmemiştir (Karabulut ve Akyol, 2017: 72).

Osmanlı Devleti'nde ekili toprakların oranı ülke toprağı oranına göre düşüktür. Ekili alanların oranı doğudan batıya gidildikçe artmıştır. Nüfus yoğunluğun da buna paralellik göstermiştir. Tarım teknolojisinin kullanımda doğudan batıya doğru artmıştır (Güran, 1998: 67).

1876-1908 yılları arasında serbest ticaret ve korumacılık tartışmalarında Namık Kemal ve Sakızlı Ohannes Efendi'nin öne sürdüğü politikalar belirleyici olmuştur. Osmanlı bu dönemde yerli sanayiye kuramadığı için hammadde ihracatçısı durumdadır.

1908-1918 yıllarında meydana gelen olaylar neticesinde liberalizmin önemi azalmış yerine Milli İktisat da dayalı korumacılık ön plana çıkmıştır. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nı oluşturduğu ortam bunu gerektirmiştir. Artık her ülke tek bir alanla sınırlı kalmayacaktır. Tarım, sanayi ve ticaret alanlarında millileşip kendine yeterli olmaya çalışacaktır. Bunu sağlamak için gümrük korumasının olması gerektiği üzerinde durulmuştur (Erdoğan, 2018: 61, 62, 64-65).

2.8. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ticaret ve Sanayi Politikaları

Osmanlı Devleti'nin hatırı sayılır bir sanayi geçmişi vardır. Fakat yabancılara tanınan ayrıcalıklar nedeniyle, ülke sanayicileri rekabet gücünü kaybetmiştir. Osmanlı Devleti yabancı malların istilasına uğramıştır. Osmanlı bu duruma engel olmak istese de imtiyaz sözleşmeleri ve kapitülasyon buna engel olmuştur. 1908 yılında sonra sanayileşmeyi özendirmek için, sanayicilere imtiyaz veya tekel gibi ayrıcalıklar önerilmiştir. İttihat Terakki yönetimi bu hedefe yönelik üç adet hukuki yenilik yapmıştır. 1913 yılında *Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı* yayımlanmıştır. 1914 başlarında ise *Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi*, 1917'de *Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname* çıkarılmıştır. Osmanlı ülkesinin kalkınması için sanayinin önemi anlaşılmıştır. Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası konuyla ilgili bir Komisyon-ı Mahsus oluşturulmuştur. Fabrikatörlerin gümrükten muaf

tutulmasını istedikleri malların yasa kapsamına girmesini istemişlerdir (Toprak, 2017: 294-296).

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki liberal ortam gayrimüslimlere yaramıştır. Bu dönemde kurulan şirketlerin çoğunluğunu gayrimüslim-yabancı sermaye ortaklığıdır. Meşrutiyet liberalizmi sermaye birikiminden yoksun Müslümanı anonim şirketlere yöneltmemiştir. Yeni açılan yatırım alanları gayrimüslim-yabancıların eline geçmiştir. 1908-1913'te kurulan anonim şirketlerin çoğu gayrimüslim-yabancı sermayelerinden oluşmaktadır. Bu durum devleti zor durumda bırakmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti sermaye birikimi sorununu çözmeden Müslüman- Türk girişimciyi iktisadi yaşama ortak edemeyeceğini anlamıştır (Toprak, 2017: 160, 176).

II. Meşrutiyetle beraber Osmanlı Devleti'nde iktisadi liberalleşme önem kazanmıştır. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ekonomideki liberal anlayışı yerine, korumacılık anlayışı önem kazandırmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913'ten sonra milli ekonomi, milli burjuva, işçi-işveren ilişkileri, köylüyü topraklandırma, tapu sistemi ve eğitim alanlarında yenilikler yapmıştır. Osmanlının sadece tarım alanında değil, sanayi alanında ilerleyen ülke olması da istenmiştir (Pehlivan, 2014: 198-201).

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Müslüman-Türk burjuvayı oluşturma fikri için gerekli ortam meydana gelmiştir. Bu yıllarda savaş nedeniyle serbest piyasa mekanizması yıkılmıştır. Devletin doğrudan piyasaya müdahale etmesi gerekmiştir. Milli İktisat altında Müslüman tüccar ve girişimci özendirilmeye başlanmıştır. 1914-1918 yılları arasında 123 anonim şirket kurulmuştur. Bu şirketlerin sermayesi çoğu Müslüman-Türk sermayedarlarca sağlanmıştır (Toprak, 2017: 175).

Komisyon-ı Mahsus ülkede yetişmeyen ya da üretilmeyen hammaddelerin yanı sıra, sanayi tesislerinin ihtiyacı malzeme ve teçhizatında gümrük vergisinden muaf tutulması istenmiştir. Fabrikalar için gerekli olan anayol, liman ve demiryollarına bağlayan ara yolların yapımında kullanılacak araç, gereç ve malzeme gümrük vergisinde muaf tutulmalıdır. Fabrika kuranlara belli bir imtiyaz ve tekel hakkı tanınmalıdır. Bu kanunundan 117 sanayi kuruluşu yararlanmıştır. Bu durumdaki konularda Osmanlı Devleti bu aşamada ekonomiye müdahale etmiştir. Devlet milli bir iktisat anlayışına geçmiştir. Ülkenin her alanda kendine yetebilecek seviyeye gelmesine çalışılmıştır. Bunun için ülke ekonomisinin gümrük duvarları ile korunması gerektiği üzerinde durulmuştur (Toprak, 2017: 301-302).

2.9. Milli İktisat ve Milli Burjuvazi

Osmanlı Devleti'nde padişahın denetimi dışındaki sosyal kaynakların hedefi olan güçler ve bürokratlar burjuva sınıfının temelini atmıştır. Bu oluşum Osmanlı ticaret burjuvasını oluşturmuştur. Burjuvazi özel mülkiyet ve ücretli emeği temel almıştır. Osmanlı da etnik gruplar fazladır. Bunlarda daha çok ticaretle uğraşmıştır (Göçek, 1999: 238).

Dönemde etkili olan İttihat Terakki yönetimi iki farklı politika izlemiştir. 1908-1913 I. dönemde liberal ekonomi düşünceleri hâkimken, 1913-1918 II. dönemde ise korumacı düşünceler etkili olmaya başlamıştır. Dönemin temel unsuru ulusal nitelikteki kapitalizme yönelmektir. İttihat Terakki milli burjuvaziye yönelişte nesnel ve öznel engeller karşısına çıkmıştır (Boratav, 2005: 22).

Nesnel engeller;

- a) Ekonominin yarı-sömürge statüsünün yarattığı derin bağımlılıktır.
- b) 1908 sonrası yaşanan isyan ve savaşlardır.
- c) Türk burjuvasının cılızlığı ve komprador (Rum, Ermeni, Yahudi ve Levanten) özellik taşıması, sanayide değil ticaretle gelişmiş olmasıdır.

Öznel engeller;

- a) Ulusal bir kapitalizmin oluşmasına engel olmaktır.

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin dış politikalarını Milli İktisat çerçevesinde belirlemiştir. Kapitülasyonlar lâv edilmiştir. Yabancı anonim şirketler ve sigorta şirketlerinin ayrıcalıkları kaldırılmıştır. Bunların Osmanlı himayesine geçmesi istenmiştir. Osmanlı vatandaşlarının mağdur olmaması için sigorta şirketlerinin teminat akçesi yatırımları şart koşulmuştur. Türkçe dili ticari ilişkilerde zorunlu tutulmuştur. Mesleki, ticari ve teknik okullar açılmıştır. Müslüman-Türklerin istihdamı sağlanmıştır (Toprak, 2017: 217).

1908-1913 yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti ülkenin kalkınması için dış sermayenin zorunluluğuna inanmıştır. Bundan dolayı yabancı şirketleri denetim altında olması istenmiştir. Dış sermayenin ülke ekonomisinde çıkması istenmemiştir. İttihat Terakki yönetimi milli sermaye ve yabancı sermayenin beraberce çalışacağını düşünmüştür. Bunun için yabancılara imtiyazlar verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı

zamanı müttefik ülkelerin sermayesinin Osmanlı'ya aktarılacağını düşünmüştür. İngiliz ve Fransız sermayedarların boşalttığı yerleri Alman ve Avusturya-Macaristan sermayedarlarıyla doldurmaya hazırlanmıştır. Geçmişten ders alan İttihat ve Terakki Cemiyeti spekülâtif sermaye hareketlerine sıcak bakmamıştır. Milli sermayenin yetersiz kaldığı yerlerde yabancı sermaye ile kalkınmak amaçlanmıştır (Toprak, 2017: 217-218).

Namık Kemal'in iktisatla ilgili makalelerinde Avrupa sanayii karşısında hızla çözülen iktisadi ve toplumsal sistem ve kurtuluş çareleri tartışılmaktadır. Makalelerinde ticaret antlaşmalarının ekonomimizde yarattığı tahribat, dış ve iç borçlar, tüccar ve sanayicilerin gayrimüslimlerden oluşması, Türkler arasında girişimcilerin azınlıkta olması ve milli burjuvazi sınıfının bulunmaması gibi konuları ele almıştır (Dinçaslan, 2012: 14).

Burjuvazi ideolojisi iktisat politikalarının ulusal bir kapitalizme, serbest ticaretçi, bütünüleyici ve uluslararası bağlayıcıdır. Uluslararası burjuvaziyi Sakızlı Ohannes Efendi savunmuştur. Liberal iktisat anlayışını savunmuştur. Serbest ticaret, tarımsal ihracata dayalı uzmanlaşma, yabancı sermayeye karşı açık kapı ve piyasalara karşı Osmanlı Devleti'nin karışmamasını savunmuştur (Boratav, 2005: 24-25).

Liberal okulların düşüncelerine karşı Milli İktisat okulları korumacı sanayileşme, devlet teşvik ve müdahaleleri savunmuştur. Bu akımı savunucusu da Akyiğitzade Musa'dır. Alman Tarihçi Okulu'nun düşünceleri ışığında korumacı iktisat anlayışının oluşturulmasını istemiştir. 1913-1918 döneminde Osmanlı Devleti bu yolda adımlar atmıştır. Kapitülasyonlar kaldırılmış ve gümrük vergileri artırılmıştır. Birçok alanda kısıtlayıcı önlemler alınmıştır. Milli bir burjuva sınıfı oluşturulmasına gayret gösterilmiştir (Boratav, 2005: 26).

2.10. Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi

Osmanlı Devleti 1847 yılında dokuma sanayisinin teknik esasları öğrenmeler için Avrupa'daki fabrikalara dört öğrenci göndermiştir. Kimya eğitimi için Barutçubaşı Evans'ın oğlu Artin 1847 yılında Paris'e gönderilmiştir (Güran, 1992: 238).

Osmanlı Devleti sanayisini geliştirmek için 1870 yılında Fransa'ya öğrenci göndermiştir. İstanbul'daki Sanayi Mektebi'nden 20 öğrenci göndermiştir. Bu öğrenciler kuyumcu, terzi, marangoz, fayans dekoratörü, demirci, döşemeci, tornacı, ciltçi, saraç, modelci, halıcı ve makinecilik eğitimi almıştır. Buralarda eğitim alan öğrenciler daha

sonra ülkemizin modern teknolojiye geçmesine öncü olmuşlardır (Şişman, 2008: 34-35).

II. Abdülhamid döneminde elektrik eğitimi için Fransa, Almanya, İngiltere, Macaristan, İsviçre, İtalya, Belçika ve ABD gibi ülkelere başvurular yapılmıştır. Elektrik eğitimi için ilk tercih edilen ülke Fransa olmuştur. 1883 yılında 12 öğrenci gönderilmiştir. Bu ülkelerde teorik ve uygulamalı dersler almışlardır. Eğitimlerini tamamlayarak ülkeye dönerek bazıları mühendis, bazıları üniversitelerde hocalık yapmıştır (Damlıbağ, 2021: 72, 95-96).

II. Meşrutiyetten sonra hükümette sanayileşmenin önemi anlaşılmıştır. Avrupa'dan uzmanlar getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ile yakınlaşan Osmanlı Devleti, Almanya'ya öğrenci göndermiştir. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir protokol imzalanmıştır. Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin eğitim masraflarını gittikleri bölgedeki fabrikalar karşılamıştır. Eğitimleri bitince bu fabrikalarda ücret almadan iki yıl çalışmışlardır. Harbiye Nezareti 200 öğrenciyi, işçi ve teknik eleman olarak yetiştirmesi için Almanya'ya göndermiştir. Giderleri Harbiye Nezareti karşılamıştır. Kolordu sanayi takımları ve askeri fabrikalarda eğitim görmüşlerdir. Debbağ, kunduracı, makinist, sayaç, dokumacı, iplikçi ve terzi yetiştirmişlerdir (Toprak, 2017: 338-339).

Madencilik alanında eğitim almaları için 200 genci Maarif Nezareti *Dar'ül-Eytam*²¹ öğrencilerinden Almanya'ya göndermiştir. Almanya'da maden ocaklarında işçi olarak çalışarak eğitim görmüşlerdir. Türk-Alman Cemiyeti Almanya'ya öğrenci gönderen bir diğer kuruluştur. 10-18 yaşlardaki çocuklar tercih edilmiştir. Yetim çocuklar daha çok tercih ediliyor ve bunlarla beraber bir bakanlık yetkilisi görevlendirilmiştir. Bu yetkili hükümete çocuklar için devamlı bilgi vermiştir (Toprak, 2017: 338-339).

2.11. Sermaye Sorunu

1908 yılından sonra sermayeyi özendirme çalışmaları bir noktada başarılı olmuştur. 1908-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde kurulan şirketlerin çoğu

²¹Dar'ül-Eytam, yetimler yurdu ve yetimhâne anlamına gelmektedir. Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey'in teklifiyle 25 Kasım 1914 tarihinde kurulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyetine bağlı olarak 1915 yılı başlarından itibaren faaliyete geçmiştir. Dar'ül-Eytam'ın ilk müdürü bu fırkanın İstanbul merkez başkanı Kemal Bey, ilk genel müdürü ise Kastamonu mebusu İsmâil Mâhir Efendi'dir (Nuhoğlu, 1993: 521).

yabancı sermayelidir. Dışarıdan bu dönemde sermaye akışı olmuştur. Bazı çevrelerce bu durum eleştirilmiştir. Avrupalı devletler mallarına pazar bulmak ve yüksek kâr elde etmek için sömürgeler arayışındadır. Osmanlı bu sömürgeci anlayıştan dolayı zarar görmüştür.

Birinci Dünya Savaşı başlamasıyla Milli İktisat anlayışı çerçevesinde milli sermaye sorunu gündeme gelmiştir. Bu dönemden sonra iktisadi olarak Almanya örnek alınmaya başlanmıştır. Klasik iktisatçılar yerine Alman iktisatçılar benimsenmeye başlanmıştır. Savaş döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Fransız sermayesiyle kurulan Ereğli Kömür İşletmeleri'nin paylarını satın almak istemiştir. Almanya önce davranıp bu işletmenin paylarını satın almıştır (Toprak, 2017: 205-206).

Osmanlı Devleti milli sermaye oluşturmak için attığı adımları, müttefikleriyle olan ilişkilerini sarsmadan yapmaya gayret göstermiştir. Yabancı sermayeden tamamıyla vazgeçilmemiştir. Müttefiklerimiz ve tarafsız ülkelerin sermayelerinden faydalanılmıştır. Küçük işletmeler daha çok yerli sermayeyle kurulmuştur. Büyük işletmeler ise yabancı sermaye ve milli sermaye ortaklığı ile kurulmuştur.

Savaş nedeniyle liberalizmi savunanlar korumacılığı savunmaya başlamıştır. Ülkelerin milli sermaye ve yerli girişimci kalkınacağı fikri doğmuştur. Bu dönemde önemli olan ülkenin kendi kendine yetebilmesidir (Toprak, 2017: 207-208).

2.12. Ulaşım

Osmanlı Devleti'nin karayolları, demiryolları ve denizyolları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ulaşım ağının gelişmesi için yaptığı yatırım ve yeniliklerden bahsedilmiştir.

2.12.1. Karayolları

Osmanlı Devleti geniş topraklara sahip olmasından dolayı ulaşımına önem vermiştir. Anadolu ve Rumeli'de anayol ve ara yollar yapmıştır. Bu yolların güvenliği için önemli önlemler alınmıştır. Yolların geçtiği yerlerde kervansaraylar inşa etmiştir. 1848 yılında Nafia Nezareti kurularak yolların imar ve ulaştırma faaliyetleri hızlanmıştır. Tamamlanan demiryollarıyla 1870 yılından itibaren karayolları kullanışlı hale gelmiştir (Karataşer ve Öztürk, 2018: 52-53).

Avrupa’da yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti’ni açık pazar haline getirmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti yöneticileri karayollarının iyileştirilmesi amaçlamıştır. Bunun için Avrupa’dan uzman personel getirilmiştir. 1866’da Memalik-i Mahruse-i Şahane ’de, *Yol ve Köprüler Nizamnamesi* çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre yolların geçtiği bölgelerde, yörenin halkı bu yollarda çalıştırılacaktır. Bu nizamnameye göre yollar dörte ayrılmıştır (Özdemir, 2006: 11, 12, 15).

1. Tarik-i Sultani: İstanbul ile diğer illeri, iskelelere ve demiryollarına bağlayan büyük birinci sınıf yollardır.
2. Vilayet Yolları: İl ve kazalar arasındaki ikinci sınıf yollardır.
3. Sancak Yolları: İlçeyi, ilçeye; büyük yollara, demiryollarına ve iskeleye bağlayan üçüncü sınıf yollardır.
4. Kaza yolları: Üçüncü sınıf yol statüsünde olsa da sürekli olarak geliş-gidişe açık tutulamayan dördüncü sınıf yollardır (Özdemir, 2006: 15).

Araba ulaşımının gelişmesi beklenildiği için buna uygun yollar yapılmasına çalışılmıştır. Yol ve Köprüler Nizamnamesinden sonra en önemli gelişme *Umur-ı Nafia Programı* 1882 yılında Babıâli’ye sunulmuştur. Bu program halk üzerindeki yükü kaldırarak, yol inşasının yabancı sermayeden yararlanarak yapılmasını savunmuştur. Buna göre Anadolu’da 7.609 km, Avrupa’da 2.567 km yol yapılması planlanmıştır. Bu program Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu savaş ve ekonomik buhranlar nedeniyle uygulanamamıştır.

1910 yılındaki yol kanunu ile bütçeden 950.000 altın lira ayrılmıştır. Anadolu’da 7.200 km, Rumeli’de 435 km yol inşasına başlanmıştır. Bu yoldan daha çok demiryollarının ulaşamadığı yerlerde yapılması planlanmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle amacına ulaşamamıştır. Osmanlı Devleti 18.335 km yol inşa etmiştir (Özdemir, 2006: 17-19).

1914’te Osmanlı Devleti’nde İstanbul’da 110, İzmir’de 22, Suriye’de 25 ve diğer bölgelerde de 30 olmak üzere toplamda 187 adet motorlu araç mevcuttur. Osmanlı Devleti karayolu inşasında başarılı olmamıştır (V. Eldem, 1994: 95-96).

2.12.2. Demiryolları

Anadolu’da ilk demiryolu hattını İngiliz şirketi 1856-1866 yılları arasında yapmıştır. Bu ilk imtiyaz ile İngilizler İzmir-Aydın demiryolu hattını inşa etmiştir

(Özyüksel, 2013: 5-9). Osmanlı Devleti'nin yabancı imtiyazlarla yapmaya başladığı demiryolları; Anadolu Demiryolları (1888), Bağdat Demiryolu (1889), Yafa-Kudüs Demiryolu (1889), Selanik-Manastır Demiryolu (1890), Beyrut-Şam Demiryolu (1890) ve Selanik-İstanbul Demiryolu 'dur (1892) (Yıldırım, 2002: 314).

II. Abdülhamid demiryolları sayesinde bölgelere ulaşım kolaylaşacağını, asayiş ve güvenliğin artacağını savunmuştur. Güvenlik sağlanınca bölgenin tarım ve ticareti artacaktır. Tarımsal üretimin artması devletin vergi gelirini artıracaktır. Osmanlı Devleti'nde demiryolları yapımında yabancı şirket ve sermayesi ön plandadır. Osmanlı'nın ekonomik olarak güçsüz olması bu duruma neden olmuştur. Devlet dışa bağımlıdır. Hicaz demiryolları dışında yapılan hatlar yabancı sermaye ile yapılmıştır. Dış borçlar hariç, 1890 yılındaki Osmanlı Devleti'ndeki yabancı sermaye oranları; Fransa'nın % 18, İngiltere'nin % 50,6, Almanya'nın % 22,4 ve diğer ülkeler % 8'dir. 1914 yılında ise Fransa'nın % 49,6, İngiltere'nin % 9,8, Almanya'nın % 36,8 ve diğer ülkelerinde %3,8'dir. İngiltere yabancı sermayesiyle yapılan demiryolları azalmaya başlamıştır. Almanya ve Fransa'nı payı artmıştır.

Demiryollarının yapımında ülkelere imtiyazlar verilmiştir. Osmanlı borçla yaptığı bu yolların parasını ödeyemeyince, bazı yerlerin vergilerini bunlara karşılık göstermiştir. Kilometre garantisi imtiyazı ve hattın geçeceği yerdeki devlet arazileri şirketlere verilmiştir. Yabancı Şirketler bu hat boyunca çıkan madenleri işletme hakkına sahip olmuşlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin demiryollarından beklediği ölçüde faydalanmasını engellemiştir (Yıldırım, 2002: 314, 316, 319).

Osmanlı Devletinde yapılan demiryolları:

A- Yabancı Sermayeye yapılanlar:

I-Avrupa'da yapılan demiryolları:

1. Selanik-Manastır hattı
2. Selanik-İstanbul hattı
3. Varna- Rusçuk hattı
4. Cernovada-Köstence hattı
5. Şark demiryolu hattı

II-Anadolu’da yapılan demiryolları:

1. İzmir-Aydın hattı
2. İzmir-Kasaba hattı
3. Anadolu hattı
4. Bursa-Mudanya hattı
5. Adana-Mersin hattı

III-Arap topraklarında yapılan demiryolları:

1. Yafa-Kudüs hattı
2. Beyrut-Şam-Havran hattı
3. Trablus-Şam-Humus hattı
4. Riyak-Halep hattı

B-Osmanlı Devletinin yaptığı demiryolları:

1. Hicaz demiryolları

Osmanlı Devleti'nin yaptığı 1564 km, yabancı sermayenin yaptığı ise toplam 6778 km'dir. Demiryolu imtiyazlar devlete ekonomik olarak pek fayda sağlamamıştır. Yabancılar daha çok kâr elde etmiştir. Ticarete faydası olmamıştır (Yıldırım, 2002: 321-322).

2.12.3. Denizyolları

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin deniz ulaşımını, ekonomi ve dış ticaret belirleyici olmuştur. Osmanlı Devleti'nin deniz ticaretinin % 90'ı, yabancı gemilerle yapılmaktadır (Ekinci, 2006: 40-41).

1843'te özel sermayenin yetersizliği karşısında devlet destekli *Fevaid-i Osmaniye* adıyla deniz nakliyat şirketi kurulmuştur. İngiltere'den alınan buharlı gemilerle Marmara Deniz'inde seferler yapılmıştır. Şirket daha sonra Akdeniz ve Karadeniz de seferler düzenlemiştir (V. Eldem, 1994: 106).

1879-1898 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin deniz ticaretinde durgunluk yaşanmıştır. Düyun-ı Umumiye kurulması ile bu durum devam etmiştir. Devletin kötü durumu deniz ticaretini de etkilemiştir.

1898-1913 yılları dış ticarete genişleme yaşanmıştır. Demiryollarının yapılması ile bu genişleme daha da artmıştır. Avrupa Devletlerinin Osmanlı hammaddelerine olan talebi artmıştır. Bu durum milli tepkilerin artmasına neden olmuştur. Osmanlı'da milli bir denizcilik anlayışı ortaya çıkmıştır (Ekinci, 2006: 42-43).

1910 yılından sonra devletin koruma tedbirlerinden faydalanarak birçok özel şirket kurulmuştur. Bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (V. Eldem, 1994: 106).

Tablo 12. Osmanlı Devleti'nde 1910 Sonrası Deniz Ticareti İçin Kurulan Şirketler

Sıra No	Şirket Adı	Kuruluş Tarihi
1	İttihat Seyr-i Sefaini	1911
2	Hilal A. Vapur Ş.	1911
3	Hüdavendigâr O. Seyr-i Sefer A.Ş.	1911
4	Adalar Vapur Ş.	1913
5	Haliliye Vapur Ş.	1913
6	Nakliyyatı Umumiye O.A.Ş.	1915
7	Ticaret Berriye ve Bahriye O.A.Ş.	1917

Kaynak: V. Eldem, 1994: 107.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LİBERALİZMDEN KORUMACILIĞA OSMANLI İKTİSAT POLİTİKALARININ EVRİMİ

Bu bölümde liberalizm ve korumacılık kavramları açıklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin korumacılığa yönelmesindeki iç ve dış nedenler üzerinde durulmuştur. Literatürde, Korkut BORATAV'ın "Türkiye İktisat Tarihi" adlı kitabında 1908-1922 yılları arasında Türk iktisat tarihindeki gelişmelerden bahsedilmiştir. Fatih DAMLIBAĞ'ın "Osmanlı Sanayiindeki Rekabet Düzenlemeleri" adlı makalesinden Avrupa rekabeti, esnaf, fabrika, piyasa düzenlemesi ve devletin talep desteği konular hakkında bilgiler verilmiştir. Kenan DEMİR'in "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devletinde Himaye Düşüncesi" adlı makalesinden Osmanlı Devleti ekonomisi, basın ve korumacı politikalar hakkında bilgiler verilmiştir. Zafer TOPRAK'ın "İttihad – Terakki ve Cihan Harbi" adlı kitabında 1908-1918 yılları arasında İttihad-Terakki'nin ülke ekonomisini nasıl yönettiği anlatılmıştır.

3.1. Liberalizm

Liberalizmin Tanımı: 19. yüzyılda liberalizmin çıkışı liberte kavramından doğmuştur. Bu kavram liberal düşüncenin kendi içinde geçirdiği evrim düşünce ve toplumsal hayattaki tesirleri göstermiştir (Bıçakcı, 2019: 172). Liberalizmi, bireylerin ekonomik, sivil ve siyasi alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisini ve devletin ekonomiye müdahalesinin en az düzeye indirilmesini savunan bir doktrin olarak tanımlamaktadır (Haydaroğlu ve Tatlısu, 2016: 34). Osmanlı toplumu için 19. yüzyılda biri Farsça kökenli serbesti, diğeri ise Arapça kökenli hürriyet olmak üzere iki kavram ortaya çıkmıştır. Serbesti somut olarak özgürlükleri tanımlamıştır. Hürriyet ise soyut olarak özgürlükleri ifade etmiştir (Bıçakcı, 2019: 172).

Liberalizmin başlangıcı Orta Çağda düzenin değişmesiyle ortaya çıkan ulus devlet anlayışıdır. Bireylerin oluşturduğu ulus devletler liberalizmin gelişmesine katkı sağlamıştır. Liberalizm akıl, rasyonel bireye ve burjuvaziye dayanmıştır.

Liberalizm kişiyi siyasal, sosyal ve ekonomik hayatını kısıtlayan, bu alandaki hareketini sınırlandıran, özgürlükleri yok sayan olay ve olgularla mücadeleyi savunmaktır (Çalışkan Akçetin ve Akçetin, 2013: 16).

Liberalizm 17. yüzyıla kadar geriye gitmektedir. İlk olarak John Locke'un yapısı ile siyasi liberalizm doğmuştur (Bıçakcı, 2019: 172). Bu öğreti kişinin temel hak ve özgürlüklerini önemseyen, bireyi devlet karşısında koruyan bir anlayıştır. En önemli parametreleri hayat, hürriyet ve mülkiyettir (Acar, 2009: 18).

Liberalizme ekonomik kimliğini Adam Smith ve David Hume²² kazandırmıştır. Adam Smith teorileri klasik liberalizmin temelini oluşturmuştur (Bıçakcı, 2019: 172). Klasik liberalizmin en temel konuları beş başlıkta özetlenmiştir. Bunlar;

1. Özel Mülkiyet
2. Tercih ve Girişim Özgürlüğü
3. Rekabet
4. Sınırlı Devlet
5. Serbest Ticaret

3.1.1. Özel Mülkiyet

Kişinin serbestçe mülk edinmesi ve bu edindiği mülkü mirasçılarına bırakabilmesidir. Özel mülkiyetin olduğu ülkelerde kişi bu hakkını serbestçe kullanabilmiştir. İsteddiği gibi mülk edinmek, bunu alıp satmak ve hiçbir ücrete tabi olmadan bunu mirasçılarına devredebilmesi önemlidir.

Özel mülkiyet olmasaydı, uygarlığın olamayacağı eserlerin ve yapıtların nesilden nesille aktarılmayacağı savunulmuştur. Özel mülkün kişiye ait olması, kişiyi o mülkün kullanımında daha dikkatli ve özverili kılacaktır. Kendine ait bir mala kişinin daha fazla itina göstereceğinde bahsedilmiştir.

J. Locke' a göre, insanların bir devlet himayesine girmelerinin temel amacı mülkiyetlerinin korunmasıdır. Yaşam, bağımsızlık ve özel mülkiyet hakları bütün olduğu ve bunların ayrılmaz bir parça olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Özel mülkiyet hakkının kaynağı devlettir (Odabaş, 2018: 75-76).

²²David Hume (1711-1776) Adam Smith'in yakın arkadaşıdır. İskoç filozof ticaret ve para konularında yazılar yazmıştır. "Metal-Para Akımı" mekanizmasını kullanarak ithalatı sınırlandırıp içeriye para akımını artırmanın yanlış olacağını savunmuştur. İthalatın kısıtlanmasıyla yurtiçi fiyatların artacağı, bu da ihracatı azaltacak ve dışarıya metal para akımına yol açacaktır. Merkantilistlerin değerli maden edinmenin faiz hadlerini düşürüp refahı teşvik edeceği görüşlerini çürütmüştür (Skousen, 2009: 43).

3.1.2. Tercih ve Girişim Özgürlüğü

Kişilerin tercihleri aynı değildir. Mekân, zaman ve yer değişikliği kişinin tercihlerinde farklılığa yol açmaktadır. Kişinin bir malı ne kadar üreteceği ya da tüketeceği kişinin tercihinin bırakılmalıdır. İnsan kendi menfaati peşinde koşarken aynı zamanda toplumun menfaatine katkı sağlamıştır. Hayatını devam ettirmek için para kazanacak, kazandığı para ile gerekli ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Bu ihtiyaçlarını da üreten kişilerden temin edecektir. Yani iktisadi bir döngü içinde olacaktır.

Serbest ekonomide en önemli üretim faktörlerinden biri de girişimcidir. Bir ülkede girişimci olmaması yatırımların aksamasına neden olacaktır. Serbest ekonomide devletin müdahalesi istenmediği için, devletin yapacağı işler özel girişimciler tarafından yürütülecektir (Acar, 2009: 20).

3.1.3. Rekabet

Serbest piyasada rekabet, fiyatta ve kalitede yarışmaktır. Giriş ve çıkışlar serbest olmalıdır. Devlet piyasaya müdahale etmemelidir. Devlet piyasaya müdahale ederse piyasada tekelleşme ortaya çıkacaktır. Bu da fiyatları artıracak ve kaliteyi düşürecektir. Bunlar sonucunda üretim düşecektir (Acar, 2009: 21).

3.1.4. Sınırlı Devlet

Klasik iktisatçılar sınırlı devlet görüşünü benimsemiştir. Devlet güvenliği sağlamalı ve iktisadi faaliyetleri piyasaya bırakılmalıdır. Adam Smith'e göre devletin üç amacı vardır.

1. Barışı sağlamak
2. Halktan düşük vergiler almak
3. Hukukun üstünlüğü ve adaleti sağlamak

Devlet piyasaya karışmamalı sadece firmalara uygun şartları sağlamalıdır. Firmaların güvenli bir ortamda ticaret yapmalarına olanak tanınmalıdır. Devlet ekonomiye müdahale etmemeli, fakat devlet girişimcilere destek vermelidir. (Acar, 2009: 21-22).

3.1.5. Serbest Ticaret

Serbest piyasanın en önemli dayanağı serbest ticarettir. Serbest ticareti kısıtlayacak engeller ortadan kaldırılmalıdır.

Serbest ticaret ve korumacılık eski çağlar boyunca bir çatışma yaşamıştır. Bu çatışma ile birçok siyasi ve ekonomik olayı tetiklenmiştir. Barış zamanlarında serbest ticaret kullanılırken, savaş yıllarında daha çok korumacılık tercih edilmiştir. Günün koşulları hangi politikayı izleyeceğimizi belirlemiştir.

Serbest ticaretin faydaları:

1. Serbest ticaret mal ve hizmet arzını artırmaktadır.
2. Ürün çeşidi artmaktadır.
3. Fiyatları azaltmaktadır.
4. Tüketicinin fazla ücret ödemesini önlemektedir.
5. Teknolojik ilerleme yaşanmaktadır.
6. İhracat artmaktadır (Acar, 2009: 22-23).

Klasik liberalizmin kurucusu kabul edilen Adam Smith serbest ticareti savunmuştur. Devletin görünmez el olması gerektiğini savunmuştur. Piyasanın tam rekabet şartları altında olması gerektiği üzerinde durmuştur. Adam Smith ülkelerin Mutlak Üstünlük Teorisi'ne göre hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. İş bölümü ve uzmanlaşmanın önemini vurgulamıştır. Ülkelerin serbest ticaretle birbirlerine zarar vermeden zenginleşeceklerini savunmuştur (Skousen, 2009: 18-19).

3.2. Osmanlı Devleti Dönemindeki Liberal Görüşler

Liberalizm Osmanlı'da pek verimli olmamıştır. Çünkü liberalizm daha çok ulus devlet anlayışına uygundur. Devletin müdahalesinin daha az olduğu bir yapıya uygun dizayn edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk liberalizm düşüncesi, *Kanun-i Esasi* ile ortaya çıkmıştır. Bu düşünüşün temsilcisi Namık Kemal'dir. Namık Kemal “sadece anayasalı bir yönetimin siyasi hürriyetin garantisi olacağından değil; aynı zamanda serbest ticareti savunması bakımından da liberal görüşün etkisi altında” kalmıştır.

Namık Kemal ve Ziya Paşa öncülüğünde *Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin* görüşü padişah gibi tek bir kişi yöneticiliğinden, meşrutiyet yönetimine geçilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Namık Kemal liberalizmin etkili olması için Meşrutiyete geçilmesi

gerektiğini savunmuştur (Kasalak, 2009: 73-74). Bu gibi fikirlerinden dolayı birçok kez sürgün edilmiştir.

Osmanlı Devleti son dönemlerinde aydın kesim yönetiminde meşrutiyetin etkin olmasını savunmuştur. Ekonomide serbest ticareti savunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde liberalleşmenin gelişmesinde önemli katkıları olan diğer bir isim Sakızlı Ohannes Efendi'dir. Özel mülkiyet ve özgür girişimin öneminden bahsetmiştir.

3.3. Liberalizmden Korumacılığa Yönelmenin Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin liberalizmden korumacılığa yönelmesindeki nedenler aşağıda belirtilmiştir.

3.3.1. Kapitülasyonlar

İslam dünyasında kapitülasyon imtiyazları için düzenlenen belgeye ahdname denmiştir. Ahdname Arapça 'da padişahın tek taraflı verdiği yemin anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti belli dönemlerde birçok Avrupa devletine kapitülasyonlar vermeye başlamıştır (İnalcık, 2016: 226). Kapitülasyonlar aşağıdaki aşamalardan geçmiştir.

1. 1200-1569 yılları arasında Ceneviz, Venedik, Floransa, Napoli
2. 1569-1700 yılları arasında Fransa, İngiltere ve Hollanda
3. 1700-1783 yılları arasında Avrupa Devletlerine
4. 1783 yılında Rusya'ya
5. 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile İngiltere'ye
6. 1856-1914 kapitülasyonları kaldırma girişimleridir (İnalcık, 2016: 229).

1361 yılında Edirne'nin Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile Venedikliler kapitülasyon elde etme girişimde bulunmuşlardır. 1498'de Osmanlı-Venedik savaşından önce Napoli kralına kapitülasyonlar verilmiştir. 1503'te Osmanlı-Venedik barış antlaşması ile Venedik'e verilen imtiyazlar genişletilmiştir. Venediklilere 1513,1521 ve 1540 yıllarında ticari imtiyazlar tanınmıştır. 1569 yılında Osmanlı Fransa'ya ilk kapitülasyonlar vermiştir. 1580 yılında İngiltere'ye ve 1612 yılında da Hollanda'ya verilmiştir. 1699 Karlofca Antlaşması ile diğer Avrupa devletlerine de ticari ayrıcalıklar tanınmıştır. 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'ya kapitülasyonlar

verilmiştir. 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile İngiltere ile sonraki yıllarda da diğer ülkelerle yeni kapitülasyon anlaşmaları yapılmıştır (İnalcık, 2016: 234, 235, 237, 240, 241, 243).

Osmanlı'da kapitülasyonlar çeşitli araçlar için kullanılmıştır. Bunlar:

1. Fetih politikası aracıdır.
2. Dinsel hoşgörü aracıdır.
3. Ekonomi aracıdır.
4. Politika aracıdır (Kılıç ve Acartürk, 2011: 3-4).

Tanzimat dönemi devlet adamları ülkenin yeniden toparlanması ve yarı sömürge durumunda kurtulmak için, kapitülasyonların kaldırılmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. 1869 yılında *Osmanlı Tabiiyet Kanunu*²³ çıkarmıştır. Bu kanun Osmanlı hükümetinin onaylamadığı mülkiyet değişikliğinin hükümsüz olacağını belirtmiştir. Bu kanun ile istismar edilen kapitülasyonların sona erdirileceği düşünülmüştür.

1890'da ticari anlaşmaların yenilenmesi istenmiştir. Almanya diğer ülkelerin kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmesi halinde, kendisi de kaldırmaya razı olacağını bildirmiştir. Almanya'nın bu tavrına diğer ülkeler karşı çıkmıştır (İnalcık, 2016: 245).

II. Meşrutiyetin ilanı ile kapitülasyonların kaldırılma çabaları üst seviyeye ulaşmıştır. İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalmasını istemişlerdir. Bunu fırsat bilen hükümet bunu karşılığında kapitülasyonların kaldırılmasını talep etmiştir. 1914'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı dönemdeki ortamdan yararlanarak kapitülasyonları kaldırmıştır (Elmacı, 2005: 208).

Kapitülasyon Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğunda, ülkeye refah ve bolluk getirmiştir. Devlet zayıf olduğu zamanlarda ise ülkenin çöküşünü hızlandırmıştır. 19. yüzyıl Osmanlı sanayileşme hareketine başlasa da, kapitülasyonlar nedeniyle rekabet gücü kazanamayan sanayi hamleleri sonuçsuz kalmıştır. 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'yla kapitülasyonlar kaldırılmıştır (Kılıç ve Acartürk, 2011: 2).

²³28 Ocak 1869 tarihinde "*Osmanlı Tabiiyet Kanunu*" kabul edilmiştir. *Osmanlı Tabiiyet Kanunu* dokuz madden oluşmuştur. Bu kanuna göre, ebeveyni veya babası Osmanlı tabiiyetinde olan kişi Osmanlı tebaası olarak kabul edilecektir. Ebeveyni ecnebi olduğu halde Osmanlı topraklarında doğanlar reşit olduğu andan itibaren üç yıl içinde Osmanlı tabiiyetini talep edebilecektir. Reşit bir ecnebi, Osmanlı topraklarında beş yıl sürekli ikamet ederse bizzat veya vekâletle Hariciye Nezaretine başvurarak Osmanlı tabiiyetine geçebilecektir (Serbestoğlu, 2011: 205).

3.3.2. Dış Borçlanma

Osmanlı Devleti'nin borçlarının iç nedenleri: Devletin iç borçlanmada kullandığı esham ve paranın tağşiş²⁴ edilmesiyle ülke içinde iç borçlanmaya gidilmiştir (Yılmaz, 2002: 191). 1840 yılında esham kâğıt para gibi tedavül edilebilmiş ve ödeme aracı olarak kullanılabilmektedir. Esham devlet tahvilidir. Eshamlar kâğıt para gibi kullanılabilmektedir (Tabakoğlu, 2015: 450). Kısa vadeli alınan bu önlemler kısa dönemde devlet hazinesini doldurmuştur. Uzun dönemde ise ülkeyi dış borçlanmaya itmiştir. Osmanlı Devleti son dönemlerindeki savaşlarından çoğunda Osmanlı Devleti'nin mağlup ayrılması ve sık sık toprak kaybetmesi nedeniyle hazinenin gelirlerinde büyük bir azalma yaşanmıştır. Devletin ödemeler dengesinde bozulmalar meydana gelmiştir. Gümrük vergilerinin artışını tek başına belirleyememesi, vergi gelirinde düşmesine neden olmuştur (Yılmaz, 2002: 191-192).

Osmanlı Devleti'nin borçlarının dış nedenlerini: Batıdaki Sanayi Devrimi üretim ve sermaye artışına neden olmuştur. Sermaye artışı kapitalizmin doğmasına neden olmuştur. Kapitalizm emperyalizmin diğer bir aşamasıdır. Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'ni sömürme yarışına girmişlerdir. Batılı devletler için Osmanlı uygun bir pazar durumundadır. Ucuz ve bol hammadde bulunması ve ulaşımın kolay olması Osmanlı'yı cazip hale getirmiştir (Dikmen, 2005: 140-141). Osmanlı Devleti'nde geleneksel mallar yerine batılı lüks mallar tercih edilmeye başlanmıştır. Bununla Batılı ülkeler amaçlarına ulaşmıştır. Dış borçlanmayı sömürü aracı olarak kullanılmıştır (Kartopu, 2012: 33).

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda para piyasalarındaki düzenleme, savaş ve isyanlar nedeniyle başarılı olamamıştır. Devletin harcamaları artmıştır. 1840 yılında Avrupalılar Osmanlı'yı borçlanmaya zorlamıştır. Osmanlı Devleti ilk borcunu 1840 yılında Galata Bankerleri aracılığıyla Fransa'dan kısa vadeli olarak almıştır. Uzun vadeli borç tahvillerini Avrupa'daki borsalarda satışa çıkartmıştır (Pamuk, 2015: 117-118). Galata sarrafları 19. yüzyılın ilk yarısından sonra Osmanlı Devleti'ndeki bankerlik faaliyetlerini yönetmişlerdir. Ekonomik hayatın her alanında faaliyette bulunmuşlardır. Osmanlı'nın dış borç almasında ön ayak olmuşlardır. Sanayi Devrimi'nin Osmanlı'yı etkilemesinde büyük rolleri vardır. Osmanlı'da bankaların kurulmasını sağlamışlardır. Osmanlı'nın para piyasasında etkili olmuşlardır (H. Kazgan, 1991: 5).

²⁴Tağşiş kelime anlamı olarak değerli bir şeyi değersiz bir şeyle karıştırma, saflığını giderme anlamlarına gelmektedir. Parasal anlamda tağşiş ise para otoriteleri tarafından sözde garanti altına aldıkları sikkelerin değerli maden miktarının azar azar düşürülmesi ve paranın üretiminde daha az değerli maden kullanılmasıdır (Alkan, 2014: 37).

Osmanlı Devleti'nin mali güçlükleri nedeniyle, yüksek faizli tahvillerine talep yüksektir. Kısa vadeli borç vermek Avrupalılar için kârlı bir iştir. 1854-1876 yılları arasında Osmanlı Devleti aldığı borçları askeri ve yüksek rütbeli memur maaşlarında kullanmıştır. Yatırıma çok az bir miktar ayrılmıştır. Gelen para doğru kullanılmadığı için geri dönüşü olmamıştır. Bunun neticesinde para hemen erimiştir. Devlet yine para sıkıntısına düşünce yine dışardan borç alınmaya başlanmıştır (Pamuk, 2015: 118-119).

Osmanlı Devleti 1854-1874 yılları arasında 15 kez borçlanmıştır. Bu borç günümüz değeriyle 21 milyar dolar tutarına tekabül etmektedir. Osmanlı borcu borçla kapatmıştır. Bu durum böyle devam etmiştir. Hükümet belli başlı önlemler almaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır (Tuncel ve Yıldırım, 2014: 17, 23).

1873 yılında Dünya'daki borsa krizi Avrupa ve Amerika piyasalarını etkisi altına almıştır. Bu durum Osmanlı'nın borç bulmasını olumsuz etkilemiştir. 1875 yılında Osmanlı Devleti borç ödemelerini yarıya indirmiştir. 1876'da ise borç ödemelerini durdurma kararı almıştır. 1876 yılında devletin borcu 200 milyon sterline ulaşmıştır. Yıllık anapara ve faiz ödemesi 11 milyon sterlindir. Osmanlı Devleti'nin yıllık bütçe gelirleri ise 18 milyon sterlindir. Yaklaşık bütçenin % 60 borçlara gitmiştir (Pamuk, 2012: 120).

1875'te Osmanlı Devleti moratoryum ilan etmiştir. Devlet borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. 1881'de kurulan Düyun-ı Umumiye ile bu borçlar devlet bazı vergi gelirlerinden karşılanmıştır. Bu kurum 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını yönetmiştir (Kurtoglu, 2017: 195).

Yukarıdaki tabloya göre Osmanlı Devleti yabancıların yarı sömürgesi durumuna geldiğini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacmi, dış borçlarla genişlemiştir. İthalat dış borçla finanse edilmiştir. Ekonomimiz artık yabancıların elindedir (Kurtoglu, 2017: 207).

Dış borçlanma Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya kaldığı iç ve dış sınırlamaların yeniden belirlenmesine olanak sağlamıştır. Dış borçlanma devletin kurumsal dönüşümünün finansmanına katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'ni klasik devletten kapitalist devlete dönüştürmüştür (Kıray, 1993: 197-198).

Osmanlı Devleti dış borçlanma nedeniyle iktisadi ve siyasi ayrıcalıklar vermiştir. Bu ayrıcalıklar Osmanlı Devleti'ni hammadde ihracatçısı yapmıştır (Kıray, 1993: 198). Osmanlı Devleti'nin hammadde ihracatçısı olması 1873-1896 krizin etkilerini ağır

hissetmesine neden olmuştur (Kaymak, 2010: 168). 1873-1896 Büyük Buhran Avrupalı devletleri denizaşırı bölgelere yönelmiştir (Deniz ve İmamoğlu, 2014: 339). Bu durum Avrupalı ve Osmanlı üreticisinin sonunu getirmiştir (Kıray, 1993: 198).

3.3.3. Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması

19. yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisi kendi kendine yeterlidir. 1820'den sonra Batı'nın ekonomik ve siyasi gücü ile karşı karşıya kalmıştır. Bu da ekonomik olarak zayıflamamıza neden olmuştur (Kurtoğlu, 2017: 193).

Osmanlı Devleti 1854 yılında İngiltere'den 200.000 sterlin ilk dış borcunu almıştır. 1854-1874 yılları arasında 15 kez dış borç alınmıştır. Devlet dış borcun faizini ödeyemez duruma gelmiştir. Berlin Kongresi'nde Osmanlı dış borçları ele alınmıştır. Bunun sonucunda Rüsum-i Sitte kurulmuştur. Rüsum-i Sitte vergileri: İpek, tütün, tuz, damga, içki, balık avı vergilerinden oluşmaktadır.

93 Harbini kaybeden Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid döneminde savaş tazminatını bile ödeyecek durumda değildir. Bunun için alacaklı devletler İstanbul'a davet edilmiştir. 1881'de Rüsum-i Sitte kaldırılarak, Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Düyun-u Umumiye İdaresi'nde İngiliz, Fransız, Hollandalı, Alman, Avusturyalı, İtalyan ve Osmanlı temsilcilerden oluşmuştur. Osmanlı maliyesi yabancıların denetimine geçmiştir. Devlet içinde devlet oluşmuştur. Muharrem Kararnamesi ile kurulan bu idare 1882 yılında faaliyete geçmiştir. Ülkenin belirlenen vergileri bu idare tarafından toplanmaya başlanmıştır (Öztürk, 2019: 17-18).

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin olumlu tarafı ise faizlerde indirim yapılması olmuştur. Böylelikle devletin kredi borçlarının azalmasını sağlamıştır. Bu anlaşma sonrası Osmanlı Devleti'nin borcu 229,5 milyon liradan 125,3 milyon lira indirilmiştir. Senelik faiz 13,2 milyondan 7,6 milyona indirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin borç servisi % 66 oranından, % 33'e düşmüştür (Yavuz, 2009: 207).

Osmanlı Devleti 1883 yılında kurulan *Tütün Rejisi Şirketi*'ne tekel hakları tanımıştır. Bu şirketin yıllık kârından bir bölümü dış borç ödemesinde kullanılacaktır. Tütün Rejisinin gelirleri Düyun-u Umumiye İdaresi'ne aktarılmıştır.

Osmanlı Devleti Düyun-u Umumiye kurulduktan sonra da, Avrupa para piyasalarında tahvil satarak borç almayı sürdürmüştür. Devletin uyguladığı etkin ve ayrıntılı denetim sayesinde tahvillerin riski azaltılmıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi ile

Avrupalıya olan borçlar daha düzenli ödenmiştir. Osmanlı Devleti Avrupa'dan aldığı borç para nedeniyle anapara ve faiz olmak üzere iki kat ödeme yapmak zorunda kalmıştır (Pamuk, 2007b: 232-233).

Osmanlı Devleti 20. Yüzyıl başlarından itibaren sık sık borç almaya başlamıştır. Alınan dış borçlar 1914' te 160 milyon İngiliz sterline ulaşmıştır. Osmanlı maliyesi yeni büyük bir bunalıma sürüklenmiştir. Borcun anaparasının faizini bile ödeyemez hale gelmiştir. Borçları ödemek için yeni borç arayışına girmiştir. Devlet bu dönemdeki Fransız-Alman rekabetinden faydalanmak istenmiştir. Borç almak için Avrupalı devletlere yeni imtiyaz ve ayrıcalıklar verilmiştir (Pamuk, 2015: 123-124).

3.3.4. Dış Ticaret

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca savaş ve isyanlar nedeniyle büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Dış ticaret hacmini hesaplamak zordur. 1820'den 1914'e kadar dış ticaret hacminin 10 kat artığı söylenmiştir. 20. yüzyıl başlarında Osmanlı ekonomisi Cumhuriyet ekonomisinden daha yüksek oranda dünya ekonomisine açıktır. 20. yüzyılda Osmanlı Devleti buğday, un, pirinç, silah, cephane, tekstil ürünleri, giyim ve demiryolu malzemeleri ithal etmiştir (Pamuk, 2012: 20-21).

Sanayi devrimiyle Avrupa ülkeleri bol ve ucuz hammadde arayışına girmişlerdir. Sömürgecilik yarışı hız kazanmıştır. Osmanlı teknolojik gelişme olarak Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. Yapılan anlaşma ve verilen ayrıcalıklarla Osmanlı Devleti yabancı malların istilasına uğramıştır.

20. yüzyıl Osmanlı Devleti üretim alanındaki yatırımlarda oldukça geri kalmıştır. Yabancı yatırımlar dış ticaretin genişlemesinde etkili olmuştur. Tarım alanında ticaret genişlemiştir. El sanatları dış ticareten olumsuz etkilenmiştir. GSMH 'da tarımın payı % 14'tür. Bunun 1/4'ü ihraç edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı ekonomisi açık bir ekonomiye dönüşmüştür (Pamuk, 2012: 63-64).

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Akdeniz ticareti olumsuz etkilenmiştir. Akdeniz'deki ticareti yeniden canlandırmak için bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Osmanlı Devleti İngiliz malları için en büyük pazar olma özelliğini yitirmiştir. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiştir. 1880 yılından sonra serbest ticaret yerine korumacılık ön plana çıkmıştır (Pamuk, 2005: 88).

1880'lerde Alman-İngiliz rekabeti vardır. Osmanlı'da Almanya'nın etkinliği artmaya başlamıştır. Alman bankaları aracılığıyla sermaye ülkeye gelmiştir. Demiryolu ve demir çelik alanında önemli yatırımlar yapılmıştır. 1840-1862 yılları arasında Zolverein' e bağlı Alman Devletlerle ticaret anlaşmaları yapılmıştır. 1890 yılındaki ticaret anlaşması Türk-Alman ilişkilerinde dönüm noktasıdır (Deniz ve İmamoğlu, 2014: 337).

Osmanlı Devleti Almanya için yeni bir pazar durumundadır. Hammadde ihtiyacını karşılamada önemli bir yeri vardır. Alman bankaları Osmanlı Devleti'ne ithalat için ticari kredi vermiştir. Yine de Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere ihracat ve ithalata birinci sıradadır. Bunun nedeni pamuklu tekstil alanındaki başarısıdır (Pamuk, 2007b: 211-212).

31 Mart olayı sonucunda II. Abdülhamid Meşrutiyete zarar verdiği gerekçesiyle tahtan indirilmiştir. Bu olay İngiltere'nin menfaatinedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti baskı altından kurtulmuştur. Yönetimde etkinliği artmıştır (Öztürk, 2019: 20-21).

Korumacılık II. Meşrutiyet yıllarında milliyetçiliğin bir göstergesidir. 20. yüzyılda Osmanlı sanayicilerin dış rekabetten korunması üzerinde durulmuştur. Ancak kapitülasyonlar buna izin vermemiştir (Toprak, 2017: 225-226).

3.4. Korumacılık

Bir ülkenin kendi ekonomisini veya sanayisini yabancı ülkelerin rekabetine karşı korumasıdır. Koruyuculuk yaygın biçimde ilk önce Merkantilizm ile başlamıştır. İktisadi liberalizmin tersi korumacılıktır. Korumacılıkta devlet müdahalesi ve müdahaleciliği savunulmuştur. Avrupa'da korumacı politikalar ilk olarak Fransa'da himayeci gümrük vergisiyle başlamıştır. Bu vergiyle Fransa'nın ürettiği ipekleri dış rekabete karşı korumayı amaçlamıştır.

Korumacılığa karşı ilk tepki Fizyokratlardan gelmiştir. Daha sonra Klasik İktisatçılar ve en son Neo-Klasiklerden gelmiştir. Bu akımlar serbest ticaretin ülkelerin menfaati için daha faydalı olacağı üzerinde durmuşlardır.

Korumacılığı en önemli temsilcisi F. List'tir. 1840 yılında Alman devletler arasında milli ekonomi fikri etkili olmaya başlamıştır. Bu fikirle Alman Birliği (Zollverinin) kurulmasını sağlamıştır. Zollverin kurulma aşaması; 1827'de Bavyera ve Württemberg gümrük birliği oluşturmak için bir araya gelmişlerdir. Daha sonra Hesse-

Darmstadt, 1828'de Prusya, 1831'de Hesse-Cassel, 1834'de Zollverin resmen kurulmuştur. 1836'da Baden, Nassau ve Frankfurt, 1842'de Braunschweig ve Lüksemburg, 1854'de Hannover ve Oldenburg bu birliğe katılmışlardır. 1866 Avusturya-Prusya savaşı birliğin yapısında değişime gidilmiştir. 1871'de Alman İmparatorluğu kurulmuştur (Deniz ve İmamoğlu, 2014: 340).

3.4.1. Korumacılığı Savunan Görüş ve Düşünceler

Bu görüşler iktisadi olmayan ve iktisadi görüş ve düşünceler diye ikiye ayrılmıştır. Korumacılık sağlam temellere dayandırılmıştır.

3.4.1.1. İktisadi Olmayan Görüş ve Düşünceler

İktisadi olmayan görüşler üç başlıkta incelenmiştir. Bunlar:

3.4.1.1.1. Vatan Savunması ve Savaşlar: Korumacılık bir ülkeyi dışa bağımlılıktan kurtarmaktır. Savaş dönemlerinde ithalat azalacağı için ülke kendi ihtiyaçlarını kendi karşılama yolunu seçecektir. Korumacılık ile ülke temel ihtiyaçlarını artık kendi üreteceği için, yabancı ülkelere muhtaç olmayacaktır.

3.4.1.1.2. Sosyal Nedenler: Ülkede yaşayan insanları menfaati için bazen koruma önlemleri alınmalıdır.

3.4.1.1.3. Kendi Kendine Yetme: Ülkeler zor dönemlerinde dışa bağımlı olsak da kendi kendine yetmeyi yeğlemektedir. Bu nedenle ithalat kısıtlamalarına gidilmiştir. Dışardan alınacaklar yerine onları kendi ülkelerinde üretilmeye çalışılmıştır (Tuncer, 1994: 241-242).

3.4.1.2. İktisadi Olan Görüş ve Düşünceler

İktisadi olan görüş ve düşünceler dört başlıkta incelenmiştir. Bunlar:

3.4.1.2.1. Yeni Kurulan Sanayileri Korumak: Ülkeler yeni kurulan bebek sanayilerini koruma yolunu seçmişlerdir. Bu sanayileri dış rekabete karşı korumak önemlidir. Yerli ve öz sanayinin gelişmesi için şarttır.

3.4.1.2.2. Yerli İşgücüne İstihdam Olanğı Sağlama: Korunan sanayi sayesinde ÷lke içinde işsizlik azalacaktır. Yeni iş alanları açılacağından işsizlerin sayısında azalma olacaktır. Bu da istihdam oranı artıracak ve refah seviyesini yükseltecektir.

3.4.1.2.3. Ödemeler Dengesi Denkliğı: Korumacılık sayesinde ithalat azalacağından ihracataki artış dış fazlalığa neden olacaktır.

3.4.1.2.4. Devlete Gelir Sağlama: Devletler uygulanan koruma politikaları ile gümrük vergilerini yükseltecektir. Bu da devletin en büyük gelir kalemi olan vergilerdeki geliri artacaktır (Tuncer, 1994: 242).

3.4.2. Korumacılığın Olumsuz Etkileri

Korumacılık daha çok gelişmiş ÷lkelerde olumsuzluk oluşturur. Bu teori kapalı ekonomiyi savunduğı için pek rağbet görmemiştir. Olumsuz etkileri iki ana başlıkta özetlenmiştir.

3.4.2.1. Yurtiçi Saptırma

Bu teoriye göre; korumacılık iç piyasa fiyatlarının yükseltmesine, üretimin azaltmasına ve kalitesiz ürün üretilmesine neden olduğu savunulmuştur.

3.4.2.2. Korumanın Sosyal Maliyeti

Koruma nedeniyle ÷lke içinde üretilen malların fiyatları rekabet olmadığı için yüksek olacaktır. Bu da tüketicinin gelirinde azalmaya neden olacaktır. Alım gücü düşecek olan tüketici iktisadi olarak zorlanacaktır (Tuncer, 1994: 243).

3.4.3. Korumacılık Politika ve Aracı

Bu politika ve aracı Geleneksel-Klasik Yönetim'dir. Bu yöntem beş başlıkta incelenmiştir.

3.4.3.1. Gümrük Vergileri: İthal edilen veya ihraç edilen mal ve malzemeden alınan vergi ve resimlerdir. İhracatan alınan vergiler azaltılıp, ithalat vergilerinin artırılmasıdır. Burada amaç yerli üretimi yabancı malların istilasından korumaktır.

3.4.3.2. Eş Etkili Vergiler: Başka adlar altında vergi, resim ve harçlar alınmasıdır.

3.4.3.3. Kotalar: Miktar kısıtlamaları için önemli tedbir kota koymaktır. İthalat ve ihracata kota uygulayarak yerli üretim için tedbir alınmıştır.

3.4.3.4. İthalat Yasakları: İthalat yasaklamaları ile döviz tasarrufu sağlanmış olunacaktır. Ülkeye girecek olan mal ve malzemeye yasak koymak ülkenin yararına olacaktır.

3.4.3.5. Dış Ticaretin Devletleştirilmesi: Devlet eliyle ticaret yapılması gerektiği düşünülmüştür (Tuncer, 1994: 245-248).

Korumacılık 19. yüzyıl Klasiklere karşı tepki olarak doğmuştur. Alman Tarihçi Okulu devlet müdahaleciliğini savunmuştur. Genç sanayinin korunarak gelişmesi sağlanmalı fikrini ortaya atmıştır. Sanayi yeterince gelişince koruma kalkanı esnetilmelidir (G. Kazgan, 2014: 180-181).

Merkantilistlerle başlayan koruma akımı bazı okulların katkıları ile gelişmiştir. Özellikle Alman Tarihçi Okulu bu alanda önemli adımlar atmıştır. Bu teorinin gelişmesinde F. List'in payı çok büyüktür.

Korumacılığın asıl amacı yerli üretimi dışa karşı korumaktır. Onu dış rekabete hazır oluncaya kadar savunmak en önemli amaçtır. Bunun için birçok tedbirlerle koruma kalkanı oluşturulmuştur. Gümrük vergisi, resimler ve kotalar uygulayarak önlem alınmaya çalışılmıştır (Derya, 2015: 97-98, 107).

Almanya 19. yüzyıl başlarında daha yeni yeni sanayisini kurmaktadır. Bundan önce tarım ülkesidir. İlk önceleri sanayide Fransa ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerle rekabet edememiştir. Bunun için sanayisi gelişinceye kadar korumacılık politikaları uygulamıştır. Almanya gümrük birliğini oluşturarak sanayisinin gelişmesinde ivme kazanmıştır. Devletin sanayi teşvikiyle daha iyi korunarak gelişeceği savunulmuştur.

Teknik olarak geri olan Almanya, bunun için yurtdışından transfer etmeyi desteklemiştir. Devlet öncü kuruluşlar kurarak ekonomi de ilk adımı atmıştır.

Almanya 1830 yıllarında İngiltere'ye hammadde ihracatçısıyken bu teori ve uyguladığı politikalarla günümüzde sanayi de söz sahibi olmuştur. Artık hammadde ithalatçısı durumuna gelmiştir. İngiltere'nin önüne geçmiştir (Derya, 2015: 98-100, 102).

19. yüzyıl liberal ekonomistlerin görüşleri işe yaramadı ve birçok krizle karşılaşmıştır. Bu durumdan kurtulmak için korumacılık ve iktisadi milliyetçiliğe geçilmiştir. Devlet müdahaleciliğinin gerekli olduğu anlaşılmıştır (Çalışkan Akçetin ve Akçetin, 2013: 19).

3.5. Osmanlı Devleti'nin 19. Ve 20. Yüzyıldaki Korumacılık Politikaları

Osmanlı Devleti'nde korumacılık anlayışı Birinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. İttihat ve Terakki hükümeti korumacılık anlayışını ülkeye getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'yla yakınlaşan Osmanlı, onun ekonomide uyguladığı politikalardan etkilenmiştir. Osmanlı için faydalı olacak olanın Milli İktisat ve milli bir burjuva sınıfın oluşmasıdır (Kurtoglu, 2017: 231-232). Osmanlı Devleti'nin korumacılığa yönelmesine sebep olan tarihi gelişmeler aşağıda belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde korumacılık ilk önce kapitülasyonlarla etkisini yitirmiştir. İlk verilen kapitülasyonlarla fazla ayrıcalık tanımasa da, Osmanlı Devleti'nin son döneminde bu ayrıcalıklar daha kapsamlı hale gelmiştir.

Osmanlı sanayisi yeni yeni kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde sanayi kuruluşları çok fazla ilerleyememiştir. Çünkü piyasa yabancı malların istilasındadır. Dışardan daha ucuza mal gelmiştir. Ülkede bu malı üretmek daha pahalıya mal olmuştur. Osmanlı'da yerli sanayi devlet desteğiyle kurulmaya çalışılmıştır. Birçok alanda sanayiye destek verilmiştir. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonları kaldırmıştır. Dışardan hiçbir şey gelmemiştir. Doğal olarak yerli mala yönelim olmuştur (Tuncer, 1994: 255-256).

Avrupa'ya karşı rekabette Osmanlı Devleti yerli üretimi desteklenmesi gerektiği savunulmuştur. Eğer yerli üretim desteklenmezse bu durum iktisadi ve sosyal sorunlara yol açacaktır. Avrupa'nın teknik üstünlüğü karşısında Osmanlı Devleti'nin üretim gücü zayıf kalmıştır. Avrupa'da bir makinenin yaptığını, Osmanlı'da binlerce kişi

yapmaktadır. Osmanlı Devleti tarımda kendi kendine yeterlidir. Ülkenin serbest ticarete geçmesi ile Osmanlı piyasası dış mal akımına uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin sanayisi henüz gelişmediği için piyasalar yabancıların eline geçmiştir. Dışa bağımlı ülke haline gelmiştir. Bu durum Osmanlı üreticisinin sonunu hazırlamıştır. Namık Kemal bunu eleştirmiştir. Kendisi önceden piyasada devlet tekeli olduğunu belirtmiştir. Bu tekeller kaldırırsa da, Osmanlı piyasaları son dönemde yabancı tekellerin eline geçmiştir (Damlıbağ, 2015: 85-86).

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme hareketi kamusal yatırımlarla başlamıştır. Çünkü Osmanlı'nın en önemli sorunlarında biri sermaye, diğeri ise girişimcinin olmamasıdır. Devlet yeni fabrika kurmak isterken, sanayileşmede özel sektörün desteklenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Yerli fabrikada üretilenlerin devlet memurları tarafından alınmasını mecburi hale getirmiştir. Fabrikalara vergi muafiyeti vermiştir.

Devlet eliyle yürütülen sanayileşme zamanla gerilemiştir. Bunun için alanın özel sektöre kaydırılması gerektiği savunulmuştur. Sanayi yatırımlarını artık özel sektör yapacaktır. Bu alanda yatırım yapanlara çeşitli imtiyaz ve ayrıcalıklar tanınmıştır (Damlıbağ, 2015: 87-88).

Osmanlı Devleti son dönemlerinde ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelmiştir. Fakat bu yolda bazı engellerle karşılaşmıştır.

1. Ekonominin yarı-sömürge statüsünün yarattığı derin bağımlılık
2. 1908 sonrası yaşanan isyan ve savaşlar
3. Türk burjuvanın zayıflığı

Osmanlı'da 1870'lerden sonra ülke sanayisinin gümrük vergileriyle korunması gerektiği üzerinde durulmuştur. Osmanlı aydın kesimi korumacılık ile ilgili iktisadi düşünceler öne sürmüşlerdir. Bunlarda en önemlileri Akyiğitzade Musa ve Ahmet Mithat'tır. Çıkardıkları gazete ve dergilerde korumacılık üzerine birçok yazılar yazmışlardır. Korumacılık politikasının ülke için sağlayacağı faydalar üzerinde durmuşlardır (Demir, 2019a: 442, 448-449).

Osmanlı Devleti'nde 1908-1922 yıllarında, liberalleşmeye karşı olan korumacı sanayileşmeye geçilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Milli bir burjuva sınıfın oluşması gerektiği ve Milli İktisat okulunun açılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Ahmet Mithat ve Akyiğitzade Musa milli bir iktisat için aşığıdaki üç temel sorun üzerine eğilmişlerdir.

1. Milli burjuva sınıfı oluşturmak
2. Milli İktisat
3. Devlet teşvik ve müdahaleleri

Bu üç maddenin milli sanayileşmede çok önemli olduğu üzerinde durmuşlardır. Ülke sanayisinin önemli bir yere gelmesi için bunları halletmek gerekmektedir (Boratav, 2005: 26).

Korumacılık düşüncesinin temsilcilerinden Akyiğitzade Musa, insanların sadece ekonomik çıkarları dâhilinde değil, milli çıkarları dâhilin de hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Yerli ekonominin ve sanayinin gümrük politikaları ile korunmasını savunmuştur. Akyiğitzade Musa tarım ülkesinin zamanla sanayi ülkesine bağımlı olacağını savunmuştur. Milli bir iktisat amaçlanıyorsa bir an önce milli sanayinin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Demir, 2019a: 448-449).

Türkler sadece memur ve asker olmamalıdır. Ticaret ve sanayiyle ilgilenmelidir. Milli İktisat ancak böyle oluşabilirdi. Osmanlı Devleti'nde en büyük sorunu sermaye birikimi meselesidir. Bunu gidermek için yerli sermayeyle 4 milyon liraya Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası (1917) kurulmuştur (Toprak, 2017: 100, 106).

3.6. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki Ekonomisi

Birinci Dünya Savaşı iktisadi düşünceleri ve iktisat politikalarını değiştirmiştir. 19. yüzyıl başında savunulan liberalizmden vazgeçilerek korumacılık anlayışı önem kazanmıştır. Yönlendirici, müdahaleci ve girişimci korumacılık revaç bulmuştur. Jandarma devlet yerine her alanda var olan korumacılık anlayışına geçilmiştir. 1914-1918 yılları arasında liberalizmden, korumacılığa yöneliş olmuştur (Toprak, 2003: 1-2).

Ordu, ihtiyacını bazen satın alarak bazen de el koyarak karşılamıştır. Piyasa denetimi devletin elindedir. Mal ve hizmet piyasası ortadan kalkmıştır. Devlet talebin belirleyicisi durumundadır. Halkın tüketimi sürekli kısıtlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı kendine uygun bir toplum durumu oluşturmuştur. Savaşın çıkması ve tüm dünyaya yayılması ile ülkelerin üretimleri düşmüştür. Piyasalarda daralma yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti savaşı finanse etmekte zorlanmıştır. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrası büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Savaş döneminde ortaya çıkan harp zenginleri ve kazançları gerektiği kadar vergiye tabi tutulmamıştır. Savaş tazminatı ve sorumlulukları yenilen devletleri bir dar boğaza sürüklemiştir (Toprak, 2003: 2-4).

Osmanlı'da uygulanan ithal ikameci politikalar sayesinde milli kaynaklara yöneliş olmuştur. Dış ticaret hacminde düşüş yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda ülkeler artık iâşe sorunlarını kendi karşılayabilecek düzeye gelmek istemişlerdir. Eğer yeni bir savaş çıkarsa böylelikle diğer ülkelere muhtaç olunmayacaktır.

Osmanlı Devleti ilk kez Birinci Dünya Savaşı ile ekonomiyi yönlendirip ekonomiye müdahale etmiştir. Devlet yönetiminde söz sahibi olan İttihat Terakki devletçiliği ülkeye getirmiştir. İttihat Terakki ilk döneminde liberalizmi savunmuştur. Fakat Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile korumacılığı savunmaya geçmiştir (Toprak, 2003: 9, 11).

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908-1918 yılları arasında dokuz kongre toplamıştır. Bu kongreler ilk zamanlar Selanik'te toplanmıştır. Selanik kaybedilince cemiyetin üyeleri artık İstanbul'da bir araya gelmiştir. 1916 Kongresi İttihat Terakki Cemiyeti ideolojisinde önemli değişiklikler yapmıştır. Osmanlı Devleti içindeki farklı etnik grupların dağılması ile artık milliyetçilik fikri önem kazanmıştır. Siyasal programda yapılan değişikliklerle, devlet adalet, hukuk ve eğitim alanında köklü dönüşümlere gitmiştir.

1916 Kongresinde Milli İktisat ve sosyal devlet en önemli konulardır. İstanbul'un iâşesi, milli şirketler, yeni demiryolları, limanlar, demiryollarının millileştirilmesi, para reformu, sanayileşme, teknik eğitim, madencilik, tarım ve ormancılık gibi alanlarda hükümetin yapacakları açıklanmıştır (Toprak, 2003: 11-12).

İttihat ve Terakki Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı ile ulusal kimlik alanında önemli adımlar atmıştır. 1914 yılında kapitülasyonlar tek taraflı kaldırmıştır. Yabancılar aî anonim şirketler ve sigorta şirketlerine verilen imtiyazlar kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti içinde olan şirketlerin Osmanlı uyruğuna geçilmesi istenmiştir. Osmanlı vatandaşlarının mağdur olmaması için sigorta şirketlerinden teminat akçesi yatırmaları istenmiştir. Ticari işlerde Türkçe mecburi hale getirilmiştir. Meslek ve teknik okullar açılmıştır. Yabancıların ustalaştığı alanlarda Türk-Müslümanların da

ustalaşması için eğitimler verilmeye başlanmıştır. 1916 yılında devlet Ad Valorem vergi yerine Spesifik vergiye geçilmiştir. Osmanlı parasını değerini korumak için *Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu (1917)* kurmuştur. Anadolu Türk-Müslüman halkının sermaye sorununu çözmek için milli bankalar kurulmaya başlanmıştır.

1914-1918 yıllarında Osmanlı ekonomisi ilk kez topyekûn savaşla karşı karşıya kalmıştır. Dış bağlantıları kesilmiştir. Kendi kendine yetinmek zorunda kalmıştır. Tüm Osmanlı kaynakları seferber olunmuştur. Savaş ekonomisi Anadolu'yu kent pazarlarına açmıştır. Askeri ihtiyaçlar talebi belirlenmeye başlamıştır. İktisadi yaşam giderek devlet denetimine girmiştir (Toprak, 2003: 12-14).

Birinci Dünya Savaşı'nın giderleri madeni paralarla karşılanamamıştır. Dolaşıma sınırsız emisyon olanağı olan kağıt para sürülmüştür. Mal ve hizmet arzındaki düşüşe karşılık emisyon hacminin genişlemesi ve efektif talebin artması, kıtlığın daha da artmasına neden olmuştur. Devlet ulusal kimliği vurgulayarak iç borçlanılmaya gitmiştir. Bu enflasyonist ortamı bir nebze azaltmıştır.

Savaş devletçiliği para ve kredi kurumları üzerine kurulmuştur. Osmanlı Devleti parasal sorunların toplumsal dengelerle bu kadar içli dışlı olduğunu görmüştür. Osmanlı Devleti para sıkıntısı ve birçok kez iflasın eşiğine gelmiştir. Ama şimdiki durum çok farklıydı ne yaptıysa buna çözüm bulamamıştır. Çare olarak piyasa para sürmüştür. Bu da tüketici fiyatlarında yılda % 300' varan artışa neden olmuştur (Toprak, 2003: 14-15).

3.7. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Osmanlı'da Uygulanan Para Politikaları

Osmanlı Devleti 1914-1918 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı'nın maliyeti olan 398,5 milyon altın lirayı emisyonla karşılamıştır. Bu dönemdeki vergi gelirleri giderlerin %10'unu karşılamıştır. Osmanlı Devleti iç borçlanmayla 18 milyon lira gelir elde etmiştir. Savaşın finansmanı için Babıâli piyasaya 161 milyon lira kâğıt para sürmüştür. Osmanlı Bankası banknotlarına zorunlu tedavül getirilmiştir. Altın ihracatı yasaklanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde kambiyo denetimi uygulamıştır. Bu sayede zenginlerin servetlerini ülke dışına çıkarılması önlenmiştir. Osmanlı Devleti bankalar ve Ticaret Odası isteği üzerine borçlarını erteleme kararı almıştır (Toprak, 2003: 43).

Tevhid-i Meskukat Kanunu 1916 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun 1844 öncesi kalma tüm sikkelerin tedavülü sona ermiştir. 1 altın lira 300 gümüş kuruşa eşit olduğunu kabul etmiştir. Devlet yapılan ödemeleri 300 kuruş bir tavan belirlenmiştir. Çeşitli kur değerlerini yürürlükten kaldırmıştır. Para sistemi *Tevhid-i Meskukat Kanunu* ile yeni bir düzene kavuşturulmak istenmiştir (Pamuk, 2007a: 241). Osmanlı artık tek bir maden standartı kullanacaktır.

Osmanlı Devleti zamanla tek bir para sistemine geçmiştir. Gümüş mecdiye reel değerinin üzerinde bir nominal değere sahip olsa da tedavülden kalkmamıştır. Kâğıt para sistemine Osmanlı kolay adapte olamamıştır (Toprak, 2003: 43, 45).

3.8. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki Sermaye Birikimi ve Milli Bankacılık

Osmanlı'da kurulan ilk banka olan Osmanlı Bankası yabancı sermayeyle kurulmuştur. Merkezi Paris ve Londra'dır. Banknot ihraç yetkisi bu bankaya verilmiştir. Banka hazinenin sarraflığını yapmıştır. Osmanlı Bankası'nın kuruluş amaçlarından biri Osmanlı parasını düzenlemek, piyasayı talebine göre tedavül aracı sağlamaktır. Bu imtiyaza sahip olmasına karşın emisyon görevini yapmamıştır (Toprak, 2003: 52-53).

Osmanlı Bankası hazinenin hiçbir şekilde kâğıt para basmaması şartıyla bedelini ödeyerek para basmıştır. Hazineye ait gelirlerin toplanmasını sağlayacaktır. Hükümete kredi temin edecektir. Osmanlı Bankasına bazı ayrıcalıklar verilmiştir. Bunlar:

1. Bankanın hisse senetleri ve ticari kâğıtları vergiden muaf olacaktır.
2. Bankanın faaliyette bulunacağı yerlerdeki arsa ve binalar kendisine bedava tahsis edilecektir (Apak ve Tay, 2012: 71).

Osmanlı Bankası'nın Osmanlı Devleti'ndeki rolleri aşağıda sıralanmıştır.

1. Devlet Bankası rolü üstlenmiştir.
2. Yatırım Bankası rolü üstlenmiştir.
3. Ticari Banka rolü üstlenmiştir.
4. Sigortacılık faaliyetlerini üstlenmiştir.

Devlet Bankası Rolü

1. Osmanlı Devleti'nin kredi ilişkilerini düzenlemiştir.
2. Devlet gelirlerinin toplanması ve merkeze naklini sağlamıştır.
3. İç ve dış borç ödeme işlemlerini yürütmüştür.

4. Mali konularda hükümete danışmanlık yapmıştır (Apak ve Tay, 2012: 76).

Yatırım Bankası Rolü

1. Tütün Rejisi Şirketini kurmuştur.
2. Anadolu ve Rumeli Demiryollarının yapılmasında sermaye koymuştur.
3. Beyrut Limanı Kumpanyasının kurulmasında sermaye koymuştur.
4. Beyrut Gaz Şirketi kurulmasında sermaye koymuştur
5. Selenitza Madenlerinin işletilmesinde sermaye koymuştur (Apak ve Tay, 2012: 80-88).

Ticari Banka Rolü

1. Tüccar sandığını kurmuş ve cari tüccar hesapları açmıştır (Apak ve Tay, 2012: 88).

Sigortacılık Rolü

1. 1893 yılında Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesini kurmuştur.
2. Yangın, hayat ve nakliyat alanlarında sigorta yapmıştır. (Apak ve Tay, 2012: 90).

Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye gibi kurumlar devlet içinde devlet gibi görünmüştür. Bu da Osmanlı aydınları ve bazı çevrelerde tepki ile karşılanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla devletin uygulayacağı politikaları banka benimsememiştir. Bu da bankaya olan güveni zedelemiştir. En yakın zamanda milli bir banka kurulması amaçlanmıştır (Toprak, 2003: 57).

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası 1917 yılında Maliye Nazırı Cavit Bey öncülüğünde, Hüseyin Cahit Bey (İstanbul Mebusu), Sason Efendi (Bağdatlı Tüccar), Halepli Abud Efendi (İstanbul Tüccarı), Tevfik Bey (Selanik Tüccarı) bankanın idari meclisini oluşturmuştur. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası kurulma amacı milli bir kredi kurumu oluşturmak ve Osmanlı Bankası'nın ileride alternatifi olması için kurulmuştur (Oktar ve Varlı, 2009: 13,17).

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası yol, sulama kanalı, geçit, liman vb. bayındırlık işlerini yapmaya başlamıştır. Tarım, ticaret ve sanayi alanlarında da milli yatırımlar yapmıştır (Toprak, 2003: 64-65).

Tarım kesimine kredi imkânı sağlamak amacıyla Ziraat Bankası kurulmuştur. 15 Ağustos 1888'de Menafi Sandıklarının yerine II. Abdülhamid döneminde bu banka faaliyete geçmiştir. Ziraat Bankası bu tarihte resmen kurulmuş, o tarihte faaliyette bulunan Menafi Sandıkları da banka şubelerine dönüştürülerek faaliyete başlamıştır. Ziraat Bankası tarım kesimine kredi imkânı sunmak, hayvan, tohumluk ve tarımsal araç-gereç sağlayarak bunların peşin ya da taksitle çiftçilere satma yetkisi vermiştir (Toprak, 2003: 65-66).

Bunların haricinde bölgesel olarak kurulan bankalar aşağıdaki gibidir.

1. Konya'da Milli İktisat Bankası 1912 yılında kurulmuştur.
2. Milli Aydın Bankası 50.000 Osmanlı lirası sermayeyle 1913' te kurulmuştur.
3. Karaman Milli Bankası 20.000 Osmanlı lirası sermayeyle 1915'te kurulmuştur.
4. Kayseri Köy İktisat Bankası 1916 kurulmuştur.
5. Manisa Bağcılar Bankası 1917'de kurulmuştur.
6. İstanbul'da Milli İktisat Bankası 1918'de kurulmuştur.
7. Eskişehir Çiftçi Bankası 10.000 Osmanlı lirası sermayeyle 1918 kurulmuştur.
8. Tütün Zürra'i Bankası 40.000 Osmanlı lirası sermayeyle Aydın'da kurulmuştur.

Osmanlı Devleti son dönemlerinde Batı ile ilişkilerini güçlendirdikçe parasına önem vermesi gerekmiştir. Osmanlı Devleti geleneksel sarraflar ile yaptığı bu anlayış, yeni düzene ayak uyduramamıştır. Bunun için kredi ve para politikalarını etkin kullanmak için bankacılık faaliyetlerine başlamıştır (Toprak, 2003: 67, 69, 71, 72, 74, 75, 78).

Tarım, ticaret ve sanayi alanlarında yeterli sermaye bulmak için ilk başlarda bölgesel daha sonra ulusal nitelikte bankalar kurulmuştur. Bu bankaların milli olmasına özen göstermiştir. 1914 yılında sonra bankacılık hızla gelişmeye başlamıştır. Milli burjuva ve milli girişimci oluşturmak için sermaye gereklidir. Bunun için milli bankalar kurulmuştur.

Çiftçi toprağını işlemek için gerekli olan sermayeyi bankalardan kredi alarak çözmüştür. Köylüye sağladığı kredi desteği sayesinde önceden satış işlemi önlenmesi sağlanmıştır. Köylünün mahsulünün gereken değerden satılması sağlanmıştır. Ticaret ve sanayi ilgilenmek isteyen yerli girişimciye sermaye imkânı sağlanmıştır (Toprak, 2003: 79).

Önceden satış işlemine selem denmiştir. Alıcının belirlenen ürünleri pazarlık fiyatını peşinen ödediği, satıcının ise ürünleri ileride belirlenmiş bir tarihte teslim etmesine selem denmiştir.

Selem 'in gerçekleşmesi için gerekli olan şartlar aşağıda sıralanmıştır.

1. Belirlenen fiyat sözleşme gerçekleştirilirken peşin ödenmiştir.
2. Kıt olamayan mallara uygulanmıştır.
3. Satıcı herhangi bir nedenle malı teslim etmezse, alıcı ürün bedelini talep etme hakkına sahiptir.
4. Sözleşme imzalanıp ödeme gerçekleştirildikten sonra satıcı ürünün kalitesi ve miktarında değişiklik yapamamıştır.
5. Alıcı ve satıcı karşılıklı sözleşmeyi iptal edebilmiştir (Arzova ve Şahin, 2019: 34).

3.9. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Tarım Politikaları

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla temel besin ürünlerinde kıtlık yaşanmaya başlanmıştır. İşgücünün askere alınması, birçok cephe açılması üretimin aksamasına neden olmuştur. Savaş nedeniyle dış ticaret durma noktasına gelmiştir. Kırsal kesim askere alınınca büyük ölçüde üretim durmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nı finanse etmek için 27 Temmuz 1914 tarihinde *Tekâlif-i Harbiye Kanunu (Harp Vergisi)* çıkarılmıştır. Tekâlif-i Harbiye Kanunu alt yapısı oluşturulmadan hemen uygulamaya konulmuştur. Bu durum bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan en önemli iki tanesi şunlardır.

1. Kıtlığa bağlı olan iâşe sorunları, karaborsa, vurgunculuk ve istifçilik artmıştır.

2. Kanunun içindeki maddelerde açıklar olması nedeniyle memurların haksız yere vergiler alması ve halkın mallarına el koymasına neden olmuştur (Tezcan, 2014: 139-141).

Tekâlif-i Harbiye Kanunu'nda harp masraflarını karşılamak için:

1. Maaş ve yardımlardan 300 kuruşu muaf alacak şekilde % 3 vergi alınmıştır.
2. Askerlik bedeli ücretine 10 lira zam yapılmıştır.
3. Bina ve temettü vergilerine % 25 zam yapılmıştır.
4. Tuz fiyatına 10 lira zam yapılmıştır.
5. Rakı imalinden alınan vergi bir kat artırılmıştır.
6. Harcırahların miktarına göre % 5 ve % 10 kesinti yapılmıştır (Korkmaz, 2020: 250).

Savaşın ilk yıllarında alınan önlemler pek etkili olmamıştır. 18 Eylül 1916 tarihinde *Mükkellefiyyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkati* 7 madde oluşan ve *Mükkellefiyyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkati Tatbikatı Hakkında Nizamname* 21 madde oluşan kanun hazırlanmıştır. Bu kanun Meclis-i Mebusan' da görüşülerek 2 Nisan 1917 tarihinde kabul edilmiştir (Ökçün, 1983: 5-6,76). *Mükkellefiyyet-i Ziraiyye Kanun-ı* ile halkın elinde bulunan tüm tarım araç-gereç ve hayvanların ortak kullanılması kararlaştırılmıştır. Askere alınmayan 14 yaştan büyük erkekler tarımsal üretimde çalıştırılmıştır. Tarım arazisi olmayan ve tarımla uğraşmayan ve askere alınmayan kesim tarım yöneltmiştir. İmece usulü getirilmiştir. Çiftçilerin birbirlerine yardım etmeleri istenmiştir. Bu kanunla tarımsal üretimin artacağı savunulmuştur (Toprak, 2003: 87).

Ziraat Nezareti ve Dâhiliye Nezareti ortak bir talimatname hazırlamıştır. İhtiyar heyeti, köy imamı ve köy öğretmeninden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon bölgesindeki tarıma uygun yerleri tespit edecektir. Tohum temini ve hasatın toplanması gibi işleri yürütecektir.

Osmanlı Devleti çiftçiler derneğini kurmuştur. Savaşı finanse etmek için alınan harp vergisi kaldırılmıştır. İltizam sistemi kaldırılmıştır. Köylünün ürettiği ürüne yüksek fiyat verilmiş bu da üretimin artmasını sağlamıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan harman makinesi, pulluk, traktör, orak makinesi vb. makineler

getirilmiştir. Devlet bu makineleri kullanabilecek personel yetiştirmek için, Konya’da Ticaret Nezareti’nde Çiftlik Makinist Mektebi’ni açmıştır. Tarımda modernleşmeye geçilmiştir. Modernleşme ile üretim artmıştır (Toprak, 2003: 83, 92-93).

3.10. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki Finansman ve Borçlanma Politikaları

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu olumsuzluklarla mücadele etmek istemiştir. Bunun için bazı önlemler almıştır. Bunlar dört başlıkta incelenmiştir.

3.10.1. İktisadi ve Mali Önlemler

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı yıllarında ordu giderlerini karşılamak için emisyon politikalarına yönelmiştir. Sürekli olarak piyasa kâğıt para sürmüştür. Ordunun giderleri artması nedeniyle, sivil halkın ihtiyaçları kısılmıştır. Savaş zamanı denizyolu, karayolu ve demiryolu bağlantıları askeriye tahsis edilmiştir. Ülke kendi kendine yetmeye çalışmıştır. Bu da ülkedeki malların karaborsaya düşmesine neden olmuştur.

Ticaret Odası ve bankaların isteği ile Babıâli moratoryum ilan etmiştir. 1914’de *Tecil-i Düyün Kanun-ı Muvakkatı*’yla tüm borçlar ertelenmiştir. Düyün-u Umumiye'nin borçları da ertelenmiştir. Osmanlı Bankası'nın çıkardığı banknotlar karşılığında verilen altın taahhüdünü kaldıramamıştır. Banknotların dolaşımını artırmak için bir ve yarım liralık banknot çıkarmıştır (Toprak, 2003: 101-102).

3.10.2. Savaş Finansmanı

1914-1915 mali bütçesinde bulunan 34 milyon altın liranın, 14 milyonu Düyün-u Umumiye'ye diğer 20 milyonu devlete aittir. Bu dönemde en çok harcama Harbiye Nezareti ve Bahriye Nezaretine yapılmıştır. Bu tutar 9,5 milyon altın liradır. Savaş döneminde devletin gelirleri 7-8 milyon altın lira azalmıştır.

800 bin askerin ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Osmanlı bu giderleri olağan dışı kaynaklarla karşılamayı denemiştir. Harp vergisi ve bedelli askerlik uygulamasını faaliyete geçirmiştir. Memur maaşlarının yarısını peşin ödemiştir. Diğer kısmını ise borçlanmıştır. Devlet yine de bu önlemlerle giderlerini finanse edememiştir. Giderleri finanse etmek için dış finansman ve emisyon başvurmıştır. Babıâli güçlü bir

kuruluşun desteği olmadan kâğıt para basmak istememiştir. Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya, savaşı finanse etmek için emisyonundan yararlanılması gerektiği üzerinde durmuştur (Toprak, 2003: 103-104).

3.10.3. Kaime: Osmanlı Kâğıt Parası ve Evrak-ı Nakdiyye

Osmanlı Devleti ilk kâğıt parası olan kaimeyi 1840 yılında piyasaya sürmüştür. Para olmaktan çok ilk kaime tahvil gibi işlem görmüştür. Piyasada sekiz yıl kalmıştır. Kaime miktarı yıldan yıla artmıştır. Halk ilk başlarda kâğıt paraya rağbet göstermemiştir. Kaimenin altın karşısındaki değeri düşmeye başlamıştır. Devlet bunu önlemek için bazı politikalar uygulamıştır. Halk zamanla kaimeye alışmıştır.

1850 yılında çıkarılan 10 ve 20 kuruşluk kaimeler faizsizdir. Bu çıkan paralar ilk faizsiz kaimelerdir. Osmanlı ekonomik olarak sıkıştığında piyasaya kâğıt para sürmüştür. Bu da enflasyona neden olmuştur. Kaime madeni paralar ile yabancı paralar karşısında değerini kaybetmiştir (Toprak, 2003: 105).

1877 yılında piyasadaki kaimelerin imha edilmesine karar verilmiştir. Dönemin Maliye Nazırı Zühtü Paşa başkanlığında kurulan komisyon imha işini yapmıştır. İmhâ edilecek kaimelerin çoğu halkın elindedir. Hükümet kaimeleri halktan altın karşılığında alacağını ilan etmiştir. Bunu fırsata çevirmeye kalkan bazı sarraflar halkın elindeki kaimeleri düşük değerden almıştır. Daha sonra bunları yüksek fiyattan devlete satmıştır (H. Kazgan, 1991: 110-111)

1915'te piyasaya sürülen ilk kâğıt paraya “*Birinci Tertip Evrak-ı Nakdiyye*” denmiştir. Piyasada ilk çıktığında altınla başa baş işlem görmüştür. Osmanlı savaşın başından itibaren Almanya'dan toplam 175 milyon altın mark borç almıştır. Silah ve teçhizat için Alman firmalara 150 milyon altın mark borçlanılmıştır. Savaşın kızıştığı zamanda Babıâli Almanya'dan tekrar borç istemiştir. Almanya borç vermeye yanaşmamıştır. Babıâli mali sıkıntı ile savaşı sürdüremeyeceğini Almanya'ya bildirmiştir. Almanya çıkarılacak kâğıt paraya karşılık savaşın bitmesinden bir yıl sonra altın vermeyi taahhüt etmiştir. 1915 yılında “*İkinci Tertip Evrak-ı Nakdiyye*” piyasaya sürülmüştür. Piyasadan altın ve gümüş paralar çekilmeye çalışılmıştır. Alışverişlerde daha çok kâğıt paranın kullanılması istenmiştir.

Osmanlı 1916 yılında “*Üçüncü Tertip Evrak-ı Nakdiyye*” çıkartılmıştır. Halkın bu paralara güven sarsılmıştır. Bu da altının değerini arttırmıştır. Osmanlı para politikası

çökmeye başlamıştır. Sarraflar kafalarına göre kâğıt para ile altını bozdurmuşlardır. Bundan büyük kârlar elde etmişlerdir (Toprak, 2003: 109-110, 112).

3.10.4. İç Borçlanma

Osmanlı Devleti 6 ve 7'inci tertip kâğıt para ihracı sırasında halka borçlanmayı denemiştir. Halkın milli şuurla bunu destekleyeceği düşünülmüştür. Devlet 1918 yılında iç borçlanmaya gidilmiştir. Ülkedeki bazı yayın organları ve önemli düşünürlerin iç borçlanma hakkında olumlu fikirleri yayınlanmıştır. Bir ülkenin yarı sömürgeci kurtulması için ekonomik bağımsızlığının önemi vurgulanmıştır. Bunu da ancak devlet ile halk el ele vererek başaracağı üzerinde durulmuştur (Toprak, 2003: 117-118). Osmanlı Hükümeti, 1918 yılında savaşı finanse etmek için borç paraya ihtiyaç duymuştur. Hükümet, yine Almanya'dan borç almak istemiştir. Fakat Almanlar, kâğıt paranın artık bir doyum noktasına ulaştığını ifade etmiştir. Altın karşılığında hazine bonolu borç sözleşmesi imzalamaya yanaşmamıştır. Almanya, bununla birlikte Osmanlı Hükümeti'ne memleket içinde finansman imkânlarının araştırılmasını istemiştir. Almanya, daha önceki borç alımları sırasında da Osmanlı Devleti'ne sürekli olarak iç borçlanmaya gitmesini önermiştir. Hükümet böyle bir borçlanmanın sonuç vermeyeceğinden çekinmiştir. Hükümetin çaresizliği, Almanların borç para vermedeki isteksizliği ve Almanların baskı ile telkinleri sonucunda Osmanlı Devleti iç borçlanmaya razı edilmiştir. Osmanlı Devleti böylece tarihinde ilk defa geniş halk kitlesinin tasarrufuna başvurarak uzun vadeli bir iç borçlanmaya gidilmiştir. (Tüzün ve Altuncuoğlu, 2019: 141). İstanbul'da 30'a yakın konferans düzenlenmiştir. Halk bilinçlendirilmek istenmiştir. Devlete olan güvenin pekiştirilmesi için propagandalar yapılmıştır. Kampanyalar düzenlemiştir. Bunların sonucun devlet 18 milyon tahvil satmıştır. Devlet bütçe açığının bir kısmı böylelikle karşılanmıştır (Toprak, 2003: 120, 122).

3.11. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki İaşe Sorunu ve Çözümler

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla iaşe sorunu tüm yurttaki hissedilmeye başlanmıştır. Savaşın başlaması ile taşıt araçları ordu hizmetine verilmiştir. Ülkede un, şeker ve gaz sıkıntısı yaşanmıştır. “Un bulamayan fırıncı değirmencinin

insafsızlığından, değirmenci tüccarın istifçiliğinden yakınıyordu”. Bu sorunu çözmek için *Havayic-i Zaruriyye Komisyonu*’nu kurulmuştur (Toprak, 2003: 127).

3.11.1. Havayic-i Zaruriyye Komisyonu

İstanbul'daki ekmek kıtlığından dolayı hükümetin girişimiyle Havayic-i Zaruriyye Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon Dâhiliye Nazırı, İstanbul Valisi, Beyoğlu ile Üsküdar Mutasarrıfları ve Ticaret ve Sanayi Odası Temsilcilerinden oluşmuştur. Bu komisyon halkın ve ordunun temel ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Piyasadaki karaborsa, istifçilik ve vurgunculuğu önleyecektir (Korkmaz, 2020: 255).

Komisyonun temel amacı ordu ve halkın temel tüketim maddelerinin iâşesini sağlamaktır. Piyasadaki karaborsacılığı önlemek ve fiyatların artmasını kontrol altında tutmaktır. Ordunun elinde bulunan demiryolu ile İstanbul'un iâşesi için Anadolu'dan buğday sevkıyatı yapmıştır. Tüccarlara verilen teminatlar yeterli olmayınca onlar bu işi yapmamaya başlamıştır. Hükümetin iâşe sorununu tüccar eliyle yürütülemeyeceğini anlamıştır. Bunun için kendi bünyesinde *Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye* kurulmuştur (Toprak, 2003: 128).

3.11.2. Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye

Ülkenin ihtiyaç duyduğu tüketim maddelerinin teminini sağlamayı amaçlamıştır. Bu heyetin denetimini İstanbul Murahhası Kemal Bey'dir. İstanbul tüccarının Anadolu'dan vagonlarla piyasa fiyatı yüksek mal getirmesi, buğdayın fiyatını yükseltmiştir. Heyet Anadolu tüccarı ile bağlantı kurarak, ilk olarak Konya'dan 3600 vagon buğday getirmiştir.

Ekim 1914'ten sonra heyet İstanbul iâşesinden sorumludur. 1915'te heyet yetkisini Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi'ne²⁵ devretmiştir. Bu şirket yerli sermayeyle kurulmuştur. Milli bir şirkettir. Bu şirket 1916 yılına kadar İstanbul'un iâşesini sağlamıştır (Toprak, 2003: 129-130).

²⁵Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi 28 Eylül 1915 tarihinde kurulmuştur. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sürecinde kendi kaynaklarıyla idare etmek zorunda kalmıştır. Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi Konya, Ankara ve Bağdat demiryollarıyla nakil ve ihraç edilen hububat, tiftik, koyun yapığı, yün, deri ve afyon vb. Osmanlı sınırları içinde üretilen mahsulatı almak, satmak ve komisyon işlerini yürütmüştür. Devletin iâşesine katkı sağlamıştır. Milli İktisat politikasının uygulandığı ilk şirkettir. Başarılı sonuçlar alınmıştır (Saya ve Alkış, 2021: 27, 32).

3.11.3. Şeker ve Gaz Ticareti

Savaş döneminde un haricinde şeker ve gaza da narh uygulanmıştır. Savaşın başlamasıyla şeker 3,5 kuruştan 10 kuruşa yükselmiştir. Şeker karaborsaya düşmüştür. Halkın ihtiyacını karşılayacak şeker piyasada kalmamıştır. Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye bu duruma el koyarak halkın şeker ihtiyacını karşılamak için tüccarlarla anlaşmıştır. Getirdikleri şekerin yarısını heyetin istediği fiyattan satacak, geriye kalanını tüccar istediği fiyattan satabilecektir.

Osmanlı Devleti savaşa kadar gaz ihtiyacını ithal ederek sağlamıştır. 1910 yılında tüketilen 177.000 ton gazın;100.000 tonu Rusya'dan, 32.000 tonu Romanya'dan ve 10.500 tonu ABD'den ve 5.000 Avusturya- Macaristan'dan almıştır. Savaşın başlaması ile gaz ithali durmuştur. Bunu çözmek için heyet Bulgaristan ile yaptığı görüşmelerle 5-10 vagon gaz getirebilmiştir. Ruşcuk hattının açılmasıyla Romanya ile 1000 vagon gaz anlaşması yapmıştır. Yalnız bunun 28 vagonu gelmiştir. Fakat Jistovi hattında ticari taşımacılığın yasaklanması ile kalan gaz gelmemiştir. Osmanlı Devleti savaş sonuna kadar gaz darlığı yaşamıştır (Toprak, 2003: 130-133)

3.12. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı Dönemindeki Fiyat ve Spekülasyon Hareketleriyle Mücadelesi

Osmanlı Devleti ilk kez böyle bir topyekûn savaşa girmiştir. Osmanlı'da fiyat artışı geleneği yoktur. Devlet fiyatların çoğu kez narh ile kontrol etmiştir. Savaş cephe kadar cephe arkasını da etkilemiştir. Ülkedeki piyasalar bir anda değişmiştir. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un ihtiyaçları daha çok ithalatla karşılanmıştır. Savaş çıkınca mal gelmemiştir. Bu da piyasada kıtlığa neden olmuştur. Savaş döneminde arz ve talebi belirleyen en önemli etmen gerçek dışı beklentilerdir. Politik gelişmeler piyasaların seyrini etkilemiştir.

1914 yılında yapılan 26 kalem malzemeden olan tüketici geçim sepetinin fiyatları il düzeylerinde farklıdır. Mersin'de 187 kuruş, Erzurum'da 89 kuruş ve Trabzon'da 59 kuruştur. Bunu nedeni olarak, taşımacılık sorunu, piyasanın şeffaf olmaması, bölgeler arasındaki iletişim sorunu ve siyasi söylentilerin yanlış aksedilmesi fiyat farkını oluşturmuştur. Vatanseverler yerine karaborsacılık, istifçilik ve spekülörler ortaya çıkmıştır. Bu da piyasadaki fiyatların fahiş artmasına neden olmuştur (Toprak, 2003: 161-164).

3.12.1. Men-i İhtikâr Heyeti

İttihat ve Terakki Cemiyeti iâşe sorununu çözememiştir. Spekûlatif girişimlerle nasıl mücadele edileceğini bilememiştir. Narh sistemi spekûlatif kazançları önleyememiştir. Savaş döneminde ticaret tatlı kazanç kapısı olmuştur. Karaborsacılık ve istifçilik artmıştır. Bunu önlemek için 1917 yılında Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı olan Talât Paşa başkanlığında Men-i İhtikâr Heyeti kurulmuştur. Heyetin amacı spekûlasyon, karaborsacılık ve istifçiliği önlemektir. Piyasadaki komisyonculuğu önlemek ve havadan para kazanmaların önüne geçmek önemli amaçlarıdır. Serbest arz ve talep piyasa fiyatlarını artırmıştır (Toprak, 2003: 169-170). Devlet arz ve talebi kendi belirleme yolunu seçmiştir. Piyasalara müdahale etmiştir. Gümrüklerde korumacılığa geçmiştir.

Men-i İhtikâr Heyeti spekûlatif girişimleri ve karaborsacılığı önlemek için:

1. Satışları toptan ve perakende nasıl yapılacağı kararlaştırmıştır.
2. Toptan satışlar için belli yerler belirlenmiştir.
3. Perakende satışlarda eşya üzerinde etiket bulundurmaya zorunlu kılmıştır.
4. Perakende satışlarda en yüksek fiyat belirlenmiştir.
5. Spekûlatif işlemlerden doğacak suçlar, sıkıyönetim mahkemelerine götürülecektir.
6. Ticaret Kanunu geçici olarak kaldırılmıştır.
7. Spekûlasyon ve istifçilik yapanların mallarına el konulacak, üç ayda üç yıla kadar hapis cezası ve 100-5000 lira arasında para cezasına çarptırılacaktır (Korkmaz, 2020: 261).

Men-i İhtikâr Heyeti ile İâşe Heyetinin görev alanları çakışmıştır. Bu da bazı dönemlerde sorun teşkil etmiştir. Bu sorunu çözmek için iki heyetinde görev alanları belirlenmiştir. İâşe Heyeti gaz, şeker, sabun, soda ve yiyecek maddelerden sorumludur. Men-i İhtikâr Heyeti çay, kahve ve diğer mallardan sorumludur. İki heyette sorumlu olduğu malların fiyatlarını kontrol altında tutacaktır (Toprak, 2003: 170-171).

Men-i İhtikâr Heyeti zincirleme yöntemini önlemeye çalışmıştır. Bu yöntemi kullanan spekûlatörler büyük kazanç sağlamıştır. Zincirleme yönteminde mal toptancıdan direkt olarak esnafa gelmemiştir. Arada komisyoncular vardır. Bu da bir malın üç-beş komisyoncu da elden ele dolaşmasına neden olmuştur. Her komisyoncu

üzerine kârını koyup satmıştır. Üreticiden tüketiciye gelene kadar fiyat artmıştır. Bu uygulama hem üretici hem de tüketiciye zarar vermiştir. Komisyoncular havadan para kazanmıştır. Heyet bunun önüne geçmek için zincirleme yöntemini tersten işletmek istemiştir. Zincirleme yönteminin ters işlemlerini yerine getirmeyenlere yaptırımlar uygulanmıştır. Bu yaptırımlar; para cezası, malına el koyma ve askerlik vazifesini yapanların askerliğini iptal etme ve en son hapis cezasıdır (Toprak, 2003: 171).

3.12.2. Umur-ı İktisadiyye Nezareti

Birinci Dünya Savaşı iktisadi düşüncüyü değiştirmiştir. Liberalizm savaş döneminde önemini yitirmiştir. Devletin her alanda etkin olması gerektiği savunulmuştur. Korumacılık anlayışı önem kazanmıştır. Devlet ekonomide korumacılık anlayışına yönelmiştir. Ülkenin savaş döneminden ekonomik olarak çok fazla etkilemek istemiyorsa, devlet korumacılığı en yüksek düzeyde tutması gerektiği anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti savaş döneminde üç beyazı milli ve yerel kaynaklarla karşılamayı amaçlamıştır. Bu üç beyaz un, şeker ve pamuk'tur. Un ve pamuğu az da olsa yerel kaynaklar temin edebilmiştir. Şeker ise dışardan almaya muhtaçtır. Şeker üretimi için teşvikler verilmiştir. Şeker pancarı üretimi Teşvik-i Sanayi Kanunu ile desteklenmiştir. Şeker pancarı üreten ve şeker fabrikası kuranlara çeşitli imtiyazlar tanınmıştır (Toprak, 2003: 181-182).

İktisadiyyat Meclisi'nin kurulması ekonomide devletçiliğe atılan önemli adımlardan biridir. Hükümet ekonomiyi yürütecek yeni bir nezaret kurmuştur. Umur-ı İktisadiyye Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun yedi bölümden oluşmuştur.

1. Vazife ve Teşkilat
2. Havayic-i Zaruriyye ve Mevadd-ı Gıdaiyyenin Temin, Tedarik ve Tevzi
3. Vesait-i Nakliyye
4. Tevsi ve Tezyid-i İstihalat
5. Men-i İhtikâr
6. İthalat ve İhracat
7. Mücazat

Kurulan bu teşkilatın yedi bölümünün hedefi; ordu ve halkın zorunlu ihtiyaçlarını üretmek, bulmak ve adil şekilde dağıtmaktır. Ulaşım araçları doğru kullanılmalıdır. Üretim alanlarını artırmak ve genişletmek gerektiği üzerinde durulmuştur. Kişisel vurguncuları önlemek önemli bir hedef olarak görülmüştür. Dış alım ve dış satımlarda belirli sınırlamaların getirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu kanuna uymayanların cezalandırılması gerektiği savunulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı'ya kazandırdığı en önemli olgu Milli İktisat 'tır. Devletçiliği ve korumacılığın önemi vurgulanmıştır (Toprak, 2003: 182-184).

İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyetle liberal ekonomik politikaları savunmuştur. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile liberalizmin yerine korumacılığa yönelmiştir. Korumacılık devletin ekonomik politikası haline gelmiştir. Her alanda millileşmeye geçilmiştir. Milli bir burjuva sınıfı oluşturulmuştur. Müslüman-Türklerin ticaret ve sanayi alanlarına yönelmesi teşvik edilmiştir. Milli Bankalar, fabrikalar, kooperatifler ve şirketler kurulmuştur. Savaşta müttefikimiz Almanya ekonomide rol model alınmıştır. Zorunlu ihtiyaçların ülkede üretilmesine önem verilmiştir. Yarı sömürge durumundan kurtulmak amaçlanmıştır. Ülkede gümrük politikalarını tek başına belirlenmiştir. Kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Bağımsız bir devlet için ekonomik bağımsızlığın önemi anlaşılmıştır. (Toprak, 2003: 200-203).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa'nın eğitim, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, bankalar, ulaşım, vergi, tarım, fabrika ve sermaye sorunu başlıklarına değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu düşünürlerin dönemindeki sekiz başlık alanında yaptığı yeniliklerden bahsedilmiştir. Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa'nın fikirleri ile devletin yaptığı yeniliklerin ne kadar örtüştüğü anlatılmıştır. Başlıklar içerisinde düşünürlerin bazen etkili olduğu, bazen de etkili olmadığı görülmüştür. Bu sekiz başlık hakkındaki değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur.

Birincisi, Namık Kemal, sanayi, ticaret ve tarım okulları açılmasını ve bu okulların zamanın şartlarına uygun olması gerektiğini belirtmiştir (Namık Kemal, 2019: 280). Osmanlı Devleti'nin eğitim düzeyini gelişmiş ülkelerin eğitim seviyesi ile karşılaştırıp değerlendirmiştir. Osmanlı'nın ilerlemesi için eğitim kalitesini artırması gerekmektedir. Ülkenin her yanına yeni eğitim kurumları kurulması gerektiği üzerinde durmuştur (Aydın, 2013: 467-468). Sakızlı Ohannes Efendi, Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde Mekteb-i Mülkiye'nin açılmasının önemli olduğunu savunmuştur (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 33). Akyiğitzade Musa, ülke ekonomisinin tarımla sınırlı kalmaması için ülkede eğitimi ve sanayi okullarının geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Köylerde okullar açılmasının köylünün de şehirdekiler gibi uygarlaşmasını mümkün kılacağını savunmuştur. İktisatta milli değerlere önem veren bir okulun açılması gerektiği üzerinde durmuştur (Boratav, 2005: 26).

Tezde ele alınan üç düşünürde eğitimin önemi konusunda görüş beyan etmişlerdir. Bu görüşlerin devletin eğitim politikaları üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Şöyle ki ticaret, sanayi ve tarım alanlarında açılan 14 adet okul bunun göstergesi olarak görülebilir.

İkincisi, Namık Kemal, İngiltere'deki okullarda İngiliz çocuklara kendisinin, çevresinin ve dünyayı tanıttırıldığını savunmuştur. Kendisine ve çevresine karşı duyarlı olan bu çocuklar ruhen ve bedenen gelişmişlerdir. Osmanlı'da ise çocuklar ezberciliğe yönlendirilmiştir. Avrupa'da öğrenciler okullarda gördükleri eğitimleri günlük hayatlarında kolayca uygulayabilmektedir. Bizde ise verilen eğitimler sadece teori de kalmış, uygulamaya geçilememiştir (Aydın, 2013: 470-471). Sakızlı Ohannes Efendi, devlet

adamlarının ilk önce iktisat bilimini öğrenmelerinin devlet için faydalı olacağı üzerinde durmuştur (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 31). Akyiğitzade Musa, bilimin önemi için yakın koşullara sahip Japonya ve Çin örneğini vermiştir. Japonya bilimin önemine inanmıştır. Bir ülkede bilim olmadan sanayinin de ilerlemeyeceğini savunmuştur (Akyiğitzade Musa, 2016: 85).

Yukardaki düşünürlerin görüşlerine paralel olarak, Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa eğitimin önemi noktasındaki bu yorumlarının sınırlı ölçüde tesiri olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti teknik eğitimin artırılması için yurtdışına öğrenci göndermeyi tercih etmiştir. Fakat ciddi bir teknik okul kurulamamıştır.

Üçüncüsü, Namık Kemal, sanayide ve ticarete kredi ihtiyacına yardımcı olmak için bir ya da iki banka kurmayı teklif etmiştir (Demir, 2018: 2004). Akyiğitzade Musa'ya göre Osmanlı Devleti'ndeki en büyük sorun sermaye birikimi meselesidir. Bunu gidermek için yerli sermayeyle Milli bir banka kurulması gerektiğini savunmuştur (Toprak, 2017: 106).

Namık Kemal'in zirai kredi noktasındaki önerisi için, Ziraat Bankası yeniden düzenlenmiştir. Fakat çiftçilerin ihtiyacını yeteri kadar karşılayacak bir organizasyon seviyesine devlet ulaşamamıştır. Akyiğitzade Musa milli iktisat politikaları çerçevesinde sermaye sorununa dikkat çekmiştir. Bu görüşe yönelik olarak İttihat ve Terakki yönetimi üçü ciddi güçlü sermayeyle olmak üzere pek çok milli banka kurmuştur. Fakat savaş ortamı istenilen hedeflere ulaşılmasını engellemiştir.

Dördüncüsü, Namık Kemal, sanayi, ticaret ve tarımda temel ihtiyaçlardan birisinde yol ve ulaşım ağının geliştirilmesi olduğu üzerinde durmuştur. Osmanlı Devleti'nin ulaşım ağının gelişmesi sayesinde, demiryolunun geçtiği bölgelerde tarımsal üretimde artış olacağını savunmuştur (Demir, 2018: 2004). Akyiğitzade Musa; kanallar, demiryolları, rıhtımlar ve limanlar gibi yeniliklerin medeniyetten kaynaklandığını belirtmiştir. (Akyiğitzade Musa, 2016: 81). Tarım alanlarının demiryollarına yakın seçilmesi, ihtiyaç duyulan araç ve gereçlerin naklini de kolaylaştıracağını savunmuştur (Akyiğitzade Musa, 2016: 220-221).

Osmanlı Devleti'nin 1889-1911 yılları arasında yaptığı demiryolları yatırımları sonucu, tren güzergâhı üzerindeki yerlerde tarımsal üretim de % 114'lük artış yaşanmıştır. Namık Kemal ve Akyiğitzade Musa tarımsal üretim artışı noktasında

ulaşım imkânlarının geliştirilmesinin önemine vurgu yapmışlardır. Osmanlı Devleti yaptığı demiryolları yatırımlarıyla zirai üretimde ciddi bir artışın önünü açmıştır. Bu iki düşünürün yorumlarının dönemlerindeki sorunların çözümünde etkili olduğu savunulabilir.

Beşincisi, Namık Kemal, deniz ticaretinin gelişmesi için mevcut vergi sisteminin kaldırılması gerektiği üzerinde durmuştur (Namık Kemal, 2019: 282-283). Namık Kemal, vergilerin dağıtımı, bölünmesi ve toplanması ile ilgili birtakım kurallara uymanın gerekli olduğunu savunmuştur. Namık Kemal, devletin vergileri azaltmasını ve vergi yükünün ağırlığını sadece tarıma yüklenmemesi gerektiğini savunur. Ticaret ve sanayi de vergi yükünden benzeri şekilde sorumlu tutulmalıdır (Demir, 2018: 2001-2002). Sakızlı Ohannes Efendi, devletlerin iç ticaretin gelişmesine engel olmak için bazı uygulamalar getirdiğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde uygulanan iç gümrük vergisinin, bölgeler arasındaki ticareti olumsuz etkilediğini savunmuştur. Avrupalı devletler iç gümrük uygulamasını kaldırmıştır (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 43-44). Akyiğitzade Musa'ya göre koruyucu vergi politikası uygulamanın, ülkenin sanayisinin gelişmesinde önemli olduğunu savunmuştur. Yeni kurulmakta olan ülke sanayisinin gelişmesinde ve büyümesinde koruyucu gümrük vergisinin önemli bir etken olduğunu belirtmiştir (Akyiğitzade Musa, 2016: 289-290).

Namık Kemal'in verginin daha adil dağıtımı ve etkin toplanması konusundaki görüşleri herhangi bir etki yapmamıştır. Borçlarını ödeyemeyen Osmanlı Devleti 1875 yılında moratoryum ilan etmiştir. Sakızlı Ohannes Efendi'nin iç gümrüklerin kaldırılması yönündeki talebinin etkili olduğu söylenebilir. Bu verginin kaldırılmasının ticarete bir yükseliş sağladığı savunulabilir. Akyiğitzade Musa gelişmekte olan Osmanlı sanayisi için koruyucu gümrük politikasının önemli bir araç olduğu kanaatindedir. İttihat ve Terakki yönetimi Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte bu hedefe yönelik bazı düzenlemeler yapmıştır. Fakat savaşın kaybedilmesi istenilen hedeflere ulaşılmasını engellemiştir.

Altıncısı, Namık Kemal, devleti güçlendirmek için tarım politikalarının iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Demir, 2018: 2003). Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın bilimsel ve teknik yeniliklerini ülkeye getirmesi gerekmektedir (Emil, 1988: 12). Osmanlı'da tarımda makineleşme 1860 yılında yabancı toprak sahipleri tarafından başlatılmıştır. 1867 yılından sonra ise, Osmanlı'da yabancılar zirai makinelerini satmak

için şubeler açmıştır. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda tarımda makineleşmeyi teşvik için politikalar uygulamıştır. Tarımsal araç ve gereç ithalatında gümrük muafiyeti uygulamış ve deneme çiftlikleri kurmuştur (Baskıcı, 2003: 34, 39-45). Sakızlı Ohannes Efendi, toprak ve emlak mülkiyetinin adaletin bir gereği olduğu üzerinde durmuştur. Sakızlı Ohannes Efendi toprak mülkiyetinin bir gasp değil, bir hak olduğunu savunmuştur. Sakızlı Ohannes Efendi toprakta özel mülkiyeti kabul etmiş ve buna karşı olanları eleştirmiştir. Toprağın insanlar arasında eşit ve adil dağıtılması gerektiğini değil, bu toprağın en verimli şekilde kullanılması gerektiğini savunmuştur (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 40-41). Akyiğitzade Musa, Osmanlı Devleti'nde yerleşilen yerlerin yaşamaya ve artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya uygun olduğunu düşünmüştür. Tarım arazilerinde yaşayan kişilerin, bu arazilerin kendisinin mülkü olması durumunda verimin artırdığını savunmuştur (Akyiğitzade Musa, 2016: 220).

Namık Kemal, Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa'nın tarım politikaları hakkındaki fikirlerine değinmek gerekirse; Namık Kemal'in tarımsal makineleşme konusundaki fikirleri birkaç sergi organizasyonu dışında büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Anadolu tarımındaki sınırlı orandaki makineleşmeyi büyük ölçüde, 1867 sonrası yabancı toprak sahipleri yürütmüştür. 1858 yılında Arazi Kanunnamesi ile toprakta özel mülkiyet kabul edilmiştir. Sakızlı Ohannes Efendi ve Akyiğitzade Musa'nın tarım için öngörülerinin gerçekleştiği söylenebilir.

Yedincisi, Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nin Batı'nın fabrikalarını örnek alması gerektiğini savunmuştur. Kendisine göre Avrupa'nın bilimsel ve teknik ilerlemesine yetişmemiz gerekmektedir. Devletin ilk önceliği teknik gelişimin gerektiğinin farkına varmasıdır. Batı'nın bilimsel ve teknik yeniliklerini ülkeye getirilmesi gerektiğini savunmuştur (Uçan, 2012: 63, 71). Sakızlı Ohannes Efendi'ye göre devletin sanayi alanında verdiği imtiyaz ve tekeller üretim özgürlüğünü engellemektedir. İmtiyaz ve tekel sahibi işletmeler için amaç üretim kalitesini artırmak veya daha düşük ücretli mal üretmek değildir. Bu tarz girişimciler kendi kârlarını artırma yolunu seçecektir. Bu da ulusal serveti artırmayacak daha çok belli bir kesimin zenginleşmesine neden olacaktır. Sakızlı Ohannes Efendi'ye göre devlet tekel ve imtiyazları tek bir kişiye vermemelidir. Devlet sanayinin gelişmesine doğrudan doğruya etki etmemelidir. Devlet eğer sanayi kuruluşu kurar ve buralara memur ve işçi istihdam ederse, bu işletmelerde verimlilik yüksek olmayacaktır. Bu işletmeler devletçe desteklendiği için diğer işletmeler bunlarla

rekabet edemeyecektir. Rekabetin olmadığı bir piyasada kaliteli ve ucuz mal temin edilemeyecektir. Bu da malların pahalı olmasına sebep olur. Ayrıca bu durum tüketicinin alım gücünü düşürecektir (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 34-35). Akyiğitzade Musa, bilimi medeniyetin merkezi olarak kabul etmiştir. Ülkeler koruma yöntemini çoğunlukla, ülke içi endüstri ve finansman gücü kazandırmak amacıyla seçmektedir. Ülke hammaddelerinin mamul mala çevrilmesi ancak fabrikaların korunması ile olur. Milli bir iktisat amaçlanıyorsa bir an önce milli sanayinin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Akyiğitzade Musa, 2016: 81, 292-293).

Namık Kemal Batı'nın teknolojisinin takip edilmesi gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti bu öngörüye uygun olarak teknoloji transferini kolaylaştıran bazı önlemler almıştır. Bu amaca yönelik olarak vergi muafiyetleri, yabancı uzman getirilmesi ve yeni makinelerin ülkeye sokulmasını sağlamıştır. Sakızlı Ohannes Efendi, rekabeti bozduğu için eleştirdiği imtiyaz sistemi ise, Osmanlı Devleti tarafından hassasiyetle korunmuştur. Sakızlı Ohannes Efendi bu eleştirisi karşılık bulamamıştır. Akyiğitzade Musa'nın yerli sanayiye korumak gerektiği düşüncelerinin mevcut politikaya tesir ettiği savunulabilir. Konuyla ilgili kapsamlı bir hukuki mevzuat çıkartılmıştır. Fakat çok köklü bir sanayileşme başaramamıştır.

Sekizincisi, Namık Kemal, milyonlarca liralık sermayeye karşı Osmanlı Devleti rekabet edememiştir. Yerli üretim gücünün Avrupa'nın fabrika üretimiyle başa çıkamadığını savunmuştur (Namık Kemal, 2019: 280). Sakızlı Ohannes Efendi'ye göre ileriye gitmenin en önemli ilkeleri bilim ve sermayedir. Sermayenin hem ülke içinde birikmesi ve hem de yurt dışından gelmesinde; hukuk, güvenlik ve serbest ticaretin önemli olduğu görüşünü savunmuştur. Bunlar sağlanamadığı sürece sermaye akışının ve yeni yatırımların olmayacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde serbest ticaret, tarımsal ihracata dayalı uzmanlaşma, yabancı sermayeye karşı açık kapı ve serbest piyasayı savunmuştur (Sakızlı Ohannes Efendi, 2015: 45-46). Akyiğitzade Musa, Batı Avrupa'da faiz hadlerinin 100 yıl boyunca pek düşmediğini savunmuştur. Batı demiryolları ve diğer taşıma araçlarının yapımı için sermaye getirmesi ve kullanmasının faizi artırdığı görülmüştür (Akyiğitzade Musa, 2016: 217).

Namık Kemal ve Akyiğitzade Musa sermaye teminini önemli sorun olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu alandaki çalışmalarının çok verimli sonuçlar doğurmadığı savunulabilir. Sakızlı Ohannes Efendi liberal bir hukuk ve iktisat

düşüncesinin ülkenin sermaye sorununu çözeceğini belirtmiştir. Bu durum ülkenin tarıma dayalı açık pazar olması sonucunu doğurduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'ndan (1839) sonra liberal politikalara yönelim olmuştur. Bu dönemdeki düşünür ve bürokratlar ekonomide serbest davranılması gerektiği savunmuştur. Namık Kemal ve Sakızlı Ohannes Efendi liberalizmi savunmuştur. Klasik iktisatçı A. Smith'ten etkilendikleri söylenebilir. Osmanlı gerçek anlamda liberal politikalara II. Meşrutiyetin kabul edilmesi ile başlamıştır. Serbest ticaretin ülke ekonomisine fayda sağlayacağı savunulmuştur.

Liberalizm Osmanlı'da pek verimli olmamıştır. Çünkü liberalizm daha çok ulus devlet anlayışına uygundur. Osmanlı Devleti dönemindeki korumacılık görüşleri, 1908-1922 yıllarında, liberalleşmeye karşı olan korumacı sanayileşmeye geçilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Milli bir burjuva sınıfının oluşması gerektiği ve Milli İktisat okulunun açılması üzerinde durulmuştur. Korumacılık düşüncesinin temsilcilerinden Akyiğitzade Musa, insanların sadece ekonomik çıkarları dâhilinde değil, milli çıkarları içinde hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Yerli ekonominin ve sanayinin gümrük politikaları ile korunmasını savunmuştur. Akyiğitzade Musa, F. List'in korumacılık düşüncelerinden etkilendiği söylenebilir.

II. Meşrutiyetin ilanı (1908) ile Osmanlı Devleti yönetiminde etkinlik İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne geçmiştir. Padişahın yetkileri kısıtlanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908-1913 yılları arasında liberalizmi savunmuştur. Balkan Savaşlarının çıkması ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, ülkeleri siyasi ve ekonomik olarak etkilemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkedeki yabancı girişimlerin eliyle ekonominin yürütülmesinin imkânsız olduğunu anlamıştır. Dış borçlar, Düyun-u Umumiye İdaresi, Balta Limanı Ticaret Anlaşması ve Kapitülasyonlar devleti zor duruma sokmuştur. Buna çare olarak Türk-Müslüman girişimciler oluşturmak gerekmiştir. Yerli ve milli kurumlar kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanya'nın ekonomide kullandığı yol izlenmiştir. Devlet korumacılığı ön plana çıkmıştır. Akyiğitzade Musa'nın fikirleri ve düşünceleri bu dönemde öncü olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge durumuna düşüren kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Hükümet, yerli iktisat politikalarına yönelmiştir. Savaşın finanse edilmesi için hükümet bazı önlemler almıştır. Ekonomi iyi olmadığı için bu önlemler etkili olmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, devletin

ihtiyaçları için ülkenin kaynaklarını verimli kullanmaya çalıştığı söylenebilir. Bu bağlamda yeni kurumlar açmıştır. Yurtdışından destekler almıştır.

Kısacası bir ülke, kendi öz kaynaklarını kullanarak ülkesinin temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bu bağlamda yerli ve milli sanayinin kurulmasının önemi hükümetçe anlaşılmıştır. Türk-Müslüman girişimciye sunulan teşvikler bu anlayışın bir göstergesi olarak görülebilir. Özel sektörün yönelmediği veya yeterli sermaye birikimi olmamasından ötürü girişimde bulunamadığı sahalara devletin müdahil olması kaçınılmaz bir hal almıştır. Neticede genç sanayinin gelişmesi için korumacılığın önemi anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2009). Liberalizmin iktisadi modeli serbest piyasa ekonomisi. Eskiye Dergisi, (15), 18-26.
- Akyiğitzade Musa. (1996). Avrupa medeniyetine bir nazar. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Akyiğitzade Musa. (2016). İlm-i servet veyahud ilm-i iktisat. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akyıldız, A. (1998). Sened-i İttifak'ın ilk tam metni. İslam Araştırmaları Dergisi, (2), 209-222.
- Akyıldız, A. (2003). Meclis-i A'yan ve Meclis-i Meb'usan. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 28, 243, 245.
- Akyıldız, A. (2018). Para pul oldu Osmanlı'da kâğıt para, maliye ve toplum. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alkan, H. (2014). Osmanlı para tarihinde tağşiş.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Apak, S. ve Tay, A. (2012). Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki finansal sisteminde Osmanlı Bankası'nın yeri ve faaliyetleri. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3, 63-103.
- Arzova, S. B. ve Şahin, B. Ş. (2019). Tarımın finansmanında selem yöntemi ve muhasebe kayıtları. Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi, 3(7), 32-47.
- Aydın, M. (2013). Namık Kemal'de "Terakki" ve "Maarif " düşüncesi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, 53(2), 451-477.
- Baltacı, C. (2004). Osmanlılar 'da mektep. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 29, 6-7.
- Barkan, Ö. L. (1980). Türkiye'de toprak meselesi. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Baskıcı, M. (2003).Osmanlı tarımında makineleşme:1870-1914. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58(1), 29-53.
- Behar, C. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfusu 1500-1927. İkinci Baskı, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Tarih İstatistikler Dizisi Cilt:2, Ankara.

- Bıçakcı, H. (2019). Osmanlıdan günümüze liberalizm ve liberal partiler. Akademik Bakış Dergisi, (74), 171-184.
- Boratav, K. (2005). Türkiye iktisat tarihi (1908-2002). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çadircı, M. (1991). Namık Kemal'in sosyal ve ekonomik görüşleri. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (2), 39-52.
- Çağan, K. (2012). Namık Kemal'de devletin niteliği ve temel dayanakları. Akademik İnceleme Dergisi, 7(1), 255-280.
- Çalışkan, Akçetin, N. ve Akçetin E. (2013). Liberalizmin dönüşümü. Humanitas Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 15-26.
- Çeçen, M. K. (2006). Encümen-i Şuara'nın Tanzimat birinci dönem sanatçılarına etkisi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(2), 133-152.
- Damlıbağ, F. (2012). Osmanlı Devleti'nde sanayi finansman metodu olarak fabrika imtiyaz sistemi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 62(2), 197-222.
- Damlıbağ, F. (2014). Osmanlı sanayisindeki vergi muafiyetleri. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (35), 65-88.
- Damlıbağ, F. (2015). Osmanlı sanayiindeki rekabet düzenlemeleri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 65(1), 79-106.
- Damlıbağ, F. (2021). Yurtdışında elektrik eğitimi alan Osmanlılar. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 22(1), 67-99.
- Deane, P (2000). İlk sanayi inkılabı. Çev. Prof. Dr. Tefvik Güran, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Demir, K. (2017). Hürriyet Gazetesi'ne göre Osmanlı ekonomisinin sorunları ve çözüm önerileri (1868-1870). Turkish Studies (Elektronik), 21(31), 61-86.
- Demir, K. (2018). Namık Kemal's economic thoughts. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3), 1997-2011.
- Demir, K. (2019a). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devletinde himaye düşüncesi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (33), 440-475.
- Demir, K. (2019b). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınında tütün tarımı ve reji şirketi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(41), 419-446.

- Deniz, Ö. ve İmamoğlu, H. V. (2014). Osmanlı-Alman ticari ilişkilerinin niteliksel analizi: 1890 Ticaret Anlaşmasının Öncesi ve Sonrası. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS) Dergisi*, (30), 337-355.
- Derya, H. (2015). Almanya ve Japonya'nın sanayileşme sürecinde korumacı politikaların önemi. *Akademik Bakış Dergisi*, (48), 97-117.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı dış borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 137-159.
- Dinçaslan, M. (2012). Türkiye'de Milli Burjuvazinin girişimci tipolojisi olarak Nuri Demirağ ve uçak fabrikası örnek olayı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Ekinci, İ. (2006). XIX. Yüzyılda Osmanlı deniz ticaretinde değişim ve tepkiler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21(2), 35-76.
- Eldem, V. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eldem, E. (1999). Osmanlı Bankası tarihi. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Elmacı, M. E. (2005). İttihat-Terakki ve kapitülasyonlar. İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık Limited. Şirketi.
- Emil, B. (1988). Ölümünün yüzüncü yılında Namık Kemal. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Erdem, E. (2016). Sanayi devriminin ardından Osmanlı sanayileşme hamleleri: Sanayi politikalarının dinamikleri ve zaafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 0(48), 17-44.
- Erdem, E. (2020). Cevdet Paşa'nın Fransız devrimi üzerine düşünceleri. *International Journal of Social Inquiry*, 13(1), 235-267.
- Erdoğan, M. C. (2018). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk iktisat düşüncesinde tarım ve kalkınma. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Uluslararası Sempozyum Bildirimleri, Ankara.
- Erim, N. (2013). İktisadi düşünce tarihi. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Genç, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi. İstanbul: Ötüken Neşriyat Anonim Şirketi.

- Göçek, F. M. (1999). Burjuvazinin yükselişi, imparatorluğun çöküşü. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Güran, T. (1992). Tanzimat döneminde devlet fabrikaları. 150. yılında Tanzimat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güran, T. (1998). 19. Yüzyıl Osmanlı tarımı. İstanbul: Eren Yayınları.
- Güran, T. (2003). Osmanlı mali istatistikleri bütçeler 1841-1918. Birinci Baskı, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Tarih İstatistikler Dizisi Cilt:7, Ankara.
- Gürel, Z. ve Çelik, M. (2018). Namık Kemal'in hayatı sanatı ve eserleri üzerine. International Journal Knowledge, 28(7), 2223-2228.
- Haydaroğlu, C. ve Tatlısu, S. (2016). Turgut ÖZAL dönemi yeni sağ devlet ve ekonomik liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 27-41.
- İnalcık, H. (2016). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmaları-IV. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İshakoğlu, S. (1995). 1900-1946 Yılları arasında, Darülfünun ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 0(1), 227-283.
- Kala; A. (1993). Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin ilk yıllarında özel fabrikalar. Türk Dünyası Araştırmaları, (83), 107-132.
- Kala; A. (1998). İstanbul esnaf birlikleri ve nizamları I. İstanbul: İstanbul Külliyyatı VII, İ. A. Merkezi Yayın.
- Karabulut, K. ve Akyol, H. (2017). Türk tarımının gelişimi, sorunları ve uygulanan politikalar üzerine bir araştırma (1839-1950). Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, 6(11), 70-84.
- Karadağ, H. ve Şit, M. (2016). Osmanlı Devlet'inde toprak mülkiyetinin iktisadi sistemler açısından değerlendirilmesi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(4), 45-65.
- Karaoğlu, Ö. (2008). Akyiğitzade Musa ve ilm-i iktisat. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 1-21.

- Karataşer, B. ve Öztürk, S. (2018). Osmanlı dönemi ulaşımında raylı sistemler üzerine bir inceleme: İstanbul Tramvay Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 51-59.
- Kartopu, S. (2012). Duyun-u Umumiye İdaresi ve idareyle ilgili görüşler. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 32-40.
- Kasalak, K. (2009). Cumhuriyet fikrinin öncüleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 69-78.
- Kaymak, M. (2010). 1873-1896 Krizi: mit mi gerçeklik mi?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 165-194.
- Kazgan, H. (1991). *Galata Bankerleri*. İstanbul: Türk Ekonomi Bankası Yayıncılık ve Kültür Hizmetleri Anonim Şirketi.
- Kazgan, G. (2014). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kenanoğlu, M. M. (2006). 1858 Arazi Kanunnamesi ve uygulaması. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, (1), 107-138.
- Kılıç, R. ve Acartürk, E. (2011). Osmanlı Devletinde kapitülasyonların iktisadi ve siyasi perspektiften analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 1-21.
- Kıray, E. (1993). *Osmanlı'da ekonomik yapı ve dış borçlar*. Birinci Baskı, İletişim Yayınları,
- Kısakürek, N. F. (2011). *Şahsi, eseri ve tesiriyle Namık Kemal*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (1995). Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841). *Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi*, (6), 195-210.
- Korkmaz, E. (2020). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde karaborsa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (66), 241-279.
- Kozak, İ. E. (1992). İşçi sendikal tarihi gelişimi (İngiltere Örneği). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(37-38), 63-81.
- Kurt, M., Çakır, B. ve Demir, K. (2016). Türkiye’de modern yönetimin erken dönemleri: Geç-Osmanlı döneminde fabrikalar, sanayi mektepleri ve yabancı uzmanlar. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45, 154-165.

- Kurt, M., Kuzucu, K., Çakır, B. ve Demir, K. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı sanayileşmesi sürecinde kurulan devlet fabrikaları: Bir envanter çalışması. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (40), 245-277.
- Kurtoğlu, R. (2017). Türkiye ekonomisi (1838-2010). İstanbul: Destek Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1996). Gümrük. Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 14, 263-268.
- Kütükoğlu, M. S. (2013). Balta Limanı'na giden yol Osmanlı-İngiliz iktisadi münasebetleri (1580-1850. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisadi yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Namık Kemal. (2019). Osmanlı modernleşmesinin meseleleri. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Nuhoğlu, Y. H. (1993). Darüleytam. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 8, 521.
- Odabaş, U. K. (2018). Liberalizmin ilk temsilcisi: John Locke. Sanat Dergisi, (32), 73-80.
- Oktar, S. ve Varlı, A. (2009). İttihat ve Terakki Dönemi'nin ulusal bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 27(2), 1-20.
- Ökçün, G. A. (1983). Tarımda çalışma ve ekme yükümlülüğü (mükellefiyyet-i ziraiyye) belgeler 1914-1922. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Önsoy, R. (1988). Tanzimat dönemi Osmanlı sanayi ve sanayileşme politikası. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, N. (2006). Cumhuriyet dönemi karayolu politikaları (1923-1960). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkul, A. S. (2016). Servet-i Fünun Mecmuası'nda yayımlanan Ticaret Mektebi yazıları üzerine bir değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(25), 323-338.

- Öztürk, M. D. (2019). II. Abdülhamid döneminden itibaren verilen imtiyazlar (1876-1923). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Özyüksel, M. (2013). Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1995). 19. Yüzyılda Osmanlı dış ticareti. İkinci Baskı, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Tarih İstatistikler Dizisi Cilt:1, Ankara.
- Pamuk, Ş. (2005). Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme 1820-1913. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007a). Osmanlı İmparatorluğu'nda paranın tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007b). Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2012). Osmanlıdan Cumhuriyete küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2015). Türkiye'nin 200 yıllık iktisat tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pehlivan, İ. (2014). II. Meşrutiyet dönemi sanayileşme anlayışı ve sanayii teşvik girişimleri. Asia Minor Studies, 2(4), 187-210.
- Pulat, A. (2017). Almanya'da 1850 sonrası endüstrileşme sürecinde bankaların rolü. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (51), 148-164.
- Pulat, H. (2018). Namık Kemal ve Musa Akyiğitzade'nin İslam ve Batı medeniyetlerine bakışları. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(4), 2591-2614.
- Sakızlı Ohannes Efendi. (2015). Mebadi-i ilm-i servet-i milel. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Satış, İ. (2012). Islah-ı Sanayi Komisyonu ve şirketlerin teşekkülü: Debbağ Şirketi Örneği. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(18), 417-429.
- Saya, M. ve Alkış, M. C. (2021). Milli iktisatın ilk şirketi: Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi. Journal of Applied and Theoretical Social Sciences, 3(1), 23-34.

- Sayar, A. G. (2013). Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması. İstanbul: Ötüken Neşriyat Anonim Şirketi.
- Serbestoğlu, İ. (2011). Zorunlu bir modernleşme örneği olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (29), 193-214.
- Serin, N. (1985). Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 125 yıl. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 40(1), 09-17.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Tanzimat döneminde Osmanlı sanayii (1839-1876). Tarih Araştırmaları Dergisi, 28(46), 53-69.
- Skousen, M. (2009). İktisadi düşünce tarihi. Çev. M. Acar, E. Erdem, M. Toprak, Ankara: Adres Yayınları.
- Şenel, Ş. ve Pulat, H. (2018). Akyığızade Musa Bey ve Metin Gazetesi. Tarih Okulu Dergisi, 11(33), 567-588.
- Şişman, A. (2008). Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda mesleki ve teknik eğitimin doğuşu. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 27-43.
- Tabakoğlu, A. (2015). Türkiye iktisat tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tezcan, C. (2014). Tekâlif-i Harbiye Kanunu. Akademik Araştırmalar Dergisi, (61), 137-156.
- Timur, T. (2016). Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi. İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın Ticaret Limited Şirketi.
- Toker, M. (2004). İsmail Gaspıralı ve “dilde birlik” fikri üzerine. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (16), 31-45.
- Topal, A. E. (2018). Sürgünde muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1 (1868-1869). (Cilt: 1). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Topal, A. E. (2018). Sürgünde muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1 (1869-1870). (Cilt: 2). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (2003). İttihad – Terakki ve Cihan Harbi. İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık Limited Şirketi.
- Toprak, Z. (2017). Türkiye'de milli iktisat 1908-1918. İkinci Baskı, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, S. (1994). Korumacılık teori ve uygulama. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (36), 237-266.

- Tuncel, A. K. ve Yıldırım, M. (2014). 1854- 1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması: Kaç milyar dolar Osmanlı Devleti'nin iflasına neden oldu? . Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 1-26.
- Tüzün, N. ve Altuncuoğlu, N. (2019). Birinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan dâhili istikrazın Tercümân-ı Hakikat, Sabah ve Vakit Gazetelerine yansımaları. Kesit Akademi Dergisi, (20), 136-158.
- Uçan, H. (2012). Batı uygarlığı karşısında Namık Kemal. Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1), 61-83.
- Uçman, A. (1988). Ölümünün yüzüncü yılında Namık Kemal. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, A. (2009). Başlangıcından bugüne Türkiye'nin borçlanma serüveni: Durum ve beklentiler. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009(20), 203-226.
- Yetim, F. (2015). Modern bir aydın hareketi olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (34), 1-18.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı demiryolu politikasına bir bakış. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1), 311-324.
- Yılmaz, B. E. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nu dış borçlanmaya iten nedenler ve ilk dış borç. Akdeniz İktisat İdari Bilimler Akademisi Dergisi, (4), 186-198.
- Yılmaz, C. (2012). Osmanlı anonim şirketleri. İstanbul: Scala Yayıncılık.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ali KARADENİZ

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Karadeniz Teknik Üniversitesi (İ.İ.B.F.)
İktisat

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi (Sosyal Bilimler
Enstitüsü)
İktisat

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi: Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane Sağlık Hizmetleri MYO

Memur

Bilgisayar İşletmeni

Şef

Tarih :/ ... / 2021

EKLER

Ek-1. 1908-1918 Osmanlı Devleti'nde Kurulan Anonim Şirketleri

Sıra No	Şirket Adı	Sektör	Kuruluş Tarihi
1	Türkiye Milli Bankası	Sanayi ve Ticaret	13 Nisan 1909
2	Memalik-i Osmaniye'de Ticaret ve Sanayi ve Ziraat Milli Şirketi	Sanayi, Ticaret ve Tarım	22 Temmuz 1909
3	Uhuvvet-i Osmaniye Hali Anonim Şirketi	Ticaret	10 Ağustos 1909
4	Haliç Vapurları Şirketi	Ticaret	2 Aralık 1909
5	Filistin Ticaret Bankası	Sanayi, Ticaret ve Tarım	2 Şubat 1910
6	Buldan Terakki-i Ticaret Anonim Şirketi	Ticaret	26 Mart 1910
7	Trabzon Tuğla ve Kiremit Anonim Şirketi	Ticaret	26 Nisan 1910
8	İtibar-ı Mali Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	16 Mayıs 1910
9	Tenmiye-i Sermaye Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	20 Mayıs 1910
10	Maadin-Cevahir ve Mevaddı Madeni Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	23 Haziran 1910
11	Anadolu Tedkikat-ı Sınaiye ve Ticariye Şirketi	Sanayi ve Ticaret	25 Haziran 1910
12	İttihat Değirmencilik Anonim Şirketi Osmaniyesi	Ticaret	30 Temmuz 1910
13	Bursa Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi	Ticaret	13 Temmuz 1910
14	Hamız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	28 Temmuz 1910
15	İstanbul Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Osmaniye Şirketi	Sanayi, Ticaret ve Tarım	13 Ağustos 1910

16	Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası	Ticaret ve Tarım	27 Ağustos 1910
17	Paşabahçe Kiremid ve Tuğla Fabrikası Osmanlı Anonim Şirket	Ticaret	25 Eylül 1910
18	Hüdavendigâr Osmanlı Seyr-i Sefain Anonim Şirketi	Ticaret	7 Nisan 1911
19	Büyük Şark Manifatura-Moda-Tuhafiye Mağazaları Anonim Şirketi	Ticaret	18 Nisan 1911
20	Maadin Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret ve Sanayi	1 Mart 1911
21	Hilal Osmanlı Anonim Vapur Şirketi	Ticaret	26 Mart 1911
22	Taş Ocakları Osmanlı Anonim Şirket-i Umumiyesi	Sanayi	13 Mayıs 1911
23	Eskihisar Sun'î Porland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketi	Sanayi	30 Mayıs 1911
24	Osmanlı İp ve Keten Eşya Şireti	Sanayi	5 Haziran 1911
25	Osmanlı Ticaret Bankası	Ticaret	24 Haziran 2020
26	Altun Yapağı Osmanlı Anonim Debbagat Şirketi	Ticaret	28 Haziran 1911
27	İstanbul Bankası	Ticaret	5 Temmuz 1911
28	Osmanlı Anadolu Ticaret Şirketi	Ticaret	12 Temmuz 1911
29	İttihat Seyri Safain Anonim Osmaniye Şirketi	Ticaret	7 Ağustos 1911
30	İnşaat Anonim Şirket-i Osmaniyesi	Ticaret	14 Ekim 1911
31	Osmanlı Anonim Şirket-i Mütешеbbisesi	Sanayi ve Tarım	19 Ekim 1911
32	Matbuat Acentesi Osmanlı Anonim Şirket-i Umumiyesi	Ticaret	23 Ekim 1911
33	Mensucat Ticareti Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	26 Ekim 1911

34	Osmanlı İktisad-ı Milli Anonim Şirketi	Ticaret ve Sanayi	30 Kasım 1911
35	Osmanlı İttihad Saraçlık Anonim Şirketi	Ticaret ve Sanayi	26 Aralık 1911
36	İzmir Pamuk İmalatı Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret ve Sanayi	13 Ocak 1912
37	İstanbul Peynirci Teavün Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	20 Ocak 1912
38	Ticaret-i Osmanlı Anonim Şirketi Umumiyesi	Ticaret ve Sanayi	25 Ocak 1912
39	Milli İhtiyat Hayat Sigorta Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	15 Şubat 1912
40	Cebel-i Lübnan Su Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	20 Şubat 1912
41	Suriye-Beyrut ve Haleb Vilayetleri Cam-Billur Fabrikaları Anonim Şirket-i Osmaniyesi	Sanayi	11 Mart 1912
42	Beyoğlu Tuhafiye Mağazaları Anonim Şirketi	Ticaret	21 Mart 1912
43	Birinci Osmanlı Numunei Terakki Ziraat Anonim Şirketi	Ticaret ve Tarım	31 Mart 1912
44	Balcı Kardeşleri Anonim Ticaret Şirket-i Osmaniyesi	Sanayi ve Ticaret	31 Mart 1912
45	Çimentodan Tuğla ve Bircümle Levazımı İnşaiye İmaline Mahsus İsterea Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	1 Nisan 1912
46	Koru ve Yalova Hamamları Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	25 Temmuz 1912
47	Aydın İncir ve Himayei Zurra Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	18 Kasım 1912
48	Mermer Taşı Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	10 Ocak 1913

49	İncir Anonim Şirketi	Ticaret	13 Temmuz 1913
50	Şirket-i Ticariye Sınaiye ve Maliye	Sanayi	31 Ağustos 1913
51	Mütেকaidin-i Askeriye Ticaret Anonim Şirketi	Ticaret ve Sanayi	18 Eylül 1913
52	Boğaziçi Beykoz Parkı Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	21 Ekim 1913
53	Mebde-i Servet Anonim Osmanlı Ticaret Şirketi	Ticaret	29 Ekim 1913
54	Manifatura Ticareti Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	30 Aralık 1913
55	Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	27 Ocak 1914
56	Tedkikat-ı Madeniye ve Sınaiye Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi, Ticaret ve Tarım	4 Mart 1914
57	Eşya-yı Askeriyye Anonim Şirketi	Ticaret	8 Nisan 1914
58	Konya Mensucat ve Emti'a Yurdu Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	18 Nisan 1914
59	İstanbul Emlak Şirket-i Osmaniyesi	Ticaret	14 Mayıs 1914
60	Milli Aydın Bankası	Ticaret ve Tarım	18 Temmuz 1914
61	Levazımat-ı Umumiye-i Beytiye Anonim Osmanlı Şirketi	Ticaret ve Sanayi	7 Aralık 1914
62	Karaman Milli Bankası	Sanayi, Ticaret ve Tarım	18 Nisan 1915
63	Büyükada Levazım-ı İnşaiye Anonim Osmanlı Şirketi	Ticaret	7 Mart 1915
64	Emvalı Gayrı Menkule ve İkrizat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	3 Nisan 1915
65	İntibah Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	13 Nisan 1915

66	Kazmirciler Melbusat Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret ve Sanayi	16 Haziran 1915
67	Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	28 Eylül 1915
68	Şark İplik ve Mensucat Sanaat Şirketi	Ticaret ve Sanayi	30 Eylül 1915
69	Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi	Ticaret ve Sanayi	30 Ekim 1915
70	Nakliyat-ı Umumiye Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	5 Şubat 1916
71	Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası	Sanayi, Ticaret ve Tarım	24 Mart 1916
72	Osmanlı Anonim Lastik Şirketi	Sanayi ve Ticaret	23 Mayıs 1916
73	Terakki-i Ticaret Anonim Şirketi	Ticaret	1 Temmuz 1916
74	Kayseri Milli İktisad Anonim Şirketi	Ticaret	11 Temmuz 1916
75	Milli İdhalat Kantariye Anonim Şirketi	Ticaret	6 Eylül 1916
76	Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi Şirketi	Sanayi ve Ticaret	10 Eylül 1916
77	Dersaadet Menba Suları Şirket-i Osmaniyesi	Ticaret	26 Eylül 1916
78	Vesait-i Nakliye Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	3 Ekim 1916
79	Hicaz Demiryolu Kooperatif Osmanlı Bakkaliye Şirketi	Ticaret	15 Ekim 1916
80	Akşehir Osmanlı İktisad Anonim Şirketi	Ticaret	1 Kasım 1916
81	Mehmet ve Ahmet Abud Müessesat-ı Milli Ticaret Anonim Şirket-i Osmaniyesi	Ticaret	9 Kasım 1916

82	Konya Ticaret-i Umumiye Türk Anonim Şirketi	Ticaret	20 Kasım 1916
83	Yeni Ticaret Anonim Şirket-i Osmaniye	Ticaret	4 Ocak 1917
84	Ankara Milli Mensucat Anonim Şirketi	Ticaret	8 Ocak 1917
85	Büyükada Yat Kulübü Anonim Şirket-i Osmaniyesi	Ticaret	19 Şubat 1917
86	Kastamonu Milli Ticaret Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	20 Şubat 1917
87	Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası	Sanayi ve Ticaret	1 Mart 1917
88	İzmir İhracat ve İthalat Anonim Şirketi	Ticaret	29 Mart 1917
89	Adapazarı Ahşab ve Demir Malzeme İmalathanesi Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	14 Nisan 1917
90	Beyrut Klüp ve Gazino Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	28 Nisan 1917
91	Mustafa Şamlı Mahdumu Müessesatı Anonim Şirket-i Osmaniyesi	Ticaret	6 Mayıs 1917
92	Uşak Necm-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	17 Mayıs 1917
93	Sadrlar Ticaret Anonim Şirketi	Ticaret	30 Mayıs 1917
94	Teşebbüsatı Madeni ve Sınaiye Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	9 Haziran 1917
95	Milli Mensucat Anonim Şirketi	Sanayi	19 Haziran 1917
96	Şark İttihad Sinema ve Tiyatro Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	7 Temmuz 1917
97	Teşebbüsat-ı Sınaiye Anonim Şirketi	Ticaret	26 Temmuz 1917
98	Osmanlı Teşebbüsat-ı İktisadiye Anonim Şirketi	Ticaret	12 Ağustos 1917

99	Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	20 Ağustos 1917
100	Ayyıldız Çimento Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	21 Ağustos 1917
101	Terakki-i Sanayi Türk Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	28 Ağustos 1917
102	Konya Kantariye Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	30 Ağustos 1917
103	Yerli Çimentoları Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	12 Eylül 1917
104	Konya Emtia-i Umumiye Saadet Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	16 Ekim 1917
105	Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	18 Ekim 1917
106	Milli İnşaat-ı Bahriye Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	23 Ekim 1917
107	Ticaret-i Berriye ve Bahriye Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	25 Ekim 1917
108	Duham Osmanlı Anonim Şirketi	Tarım ve Ticaret	30 Ekim 1917
109	Karamürsel Mensucat ve Ticaret Anonim Şirketi	Sanayi	12 Kasım 1917
110	Konya Emtia-i Umumiye İkbaliye Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	21 Kasım 1917
111	Manisa Bağcılar Bankası	Tarım ve Ticaret	27 Kasım 1917
112	Yerli Mensucat Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi ve Ticaret	22 Aralık 1917
113	Orman İşletme Şirketi	Sanayi	23 Aralık 1917
114	Türkiye Milli Sigorta Şirketi	Sanayi	30 Aralık 1917
115	İncirli Çiftlik-İmarat ve İnşaat Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi ve Tarım	1 Ocak 1918

116	Sanayi-i Madeniyye ve Makine İnşaatı Anonim Şirketi	Sanayi	5 Ocak 1918
117	Milli Orman ve İnşaat Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	9 Ocak 1918
118	Türk İlanat ve Neşriyat Anonim Şirket-i Umumiyesi	Sanayi	9 Ocak 1918
119	Altınyıldız Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	12 Ocak 1918
120	İslah ve Terakkiyi Ziraat Şirket-i Osmaniyesi	Sanayi	2 Şubat 1918
121	İzmir İmarat ve İnşaat Umumiye Osmanlı Anonim Şirketi	Sanayi	7 Şubat 1918
122	Osmanlı Milli Umum Sigorta Şirketi	Ticaret	14 Şubat 1918
123	Ekonomik Kooperatif Osmanlı Anonim Şirketi	Ticaret	14 Aralık 1918

Kaynak: Yılmaz, C. (2012). Osmanlı Anonim Şirketleri. İstanbul: Scala Yayıncılık.